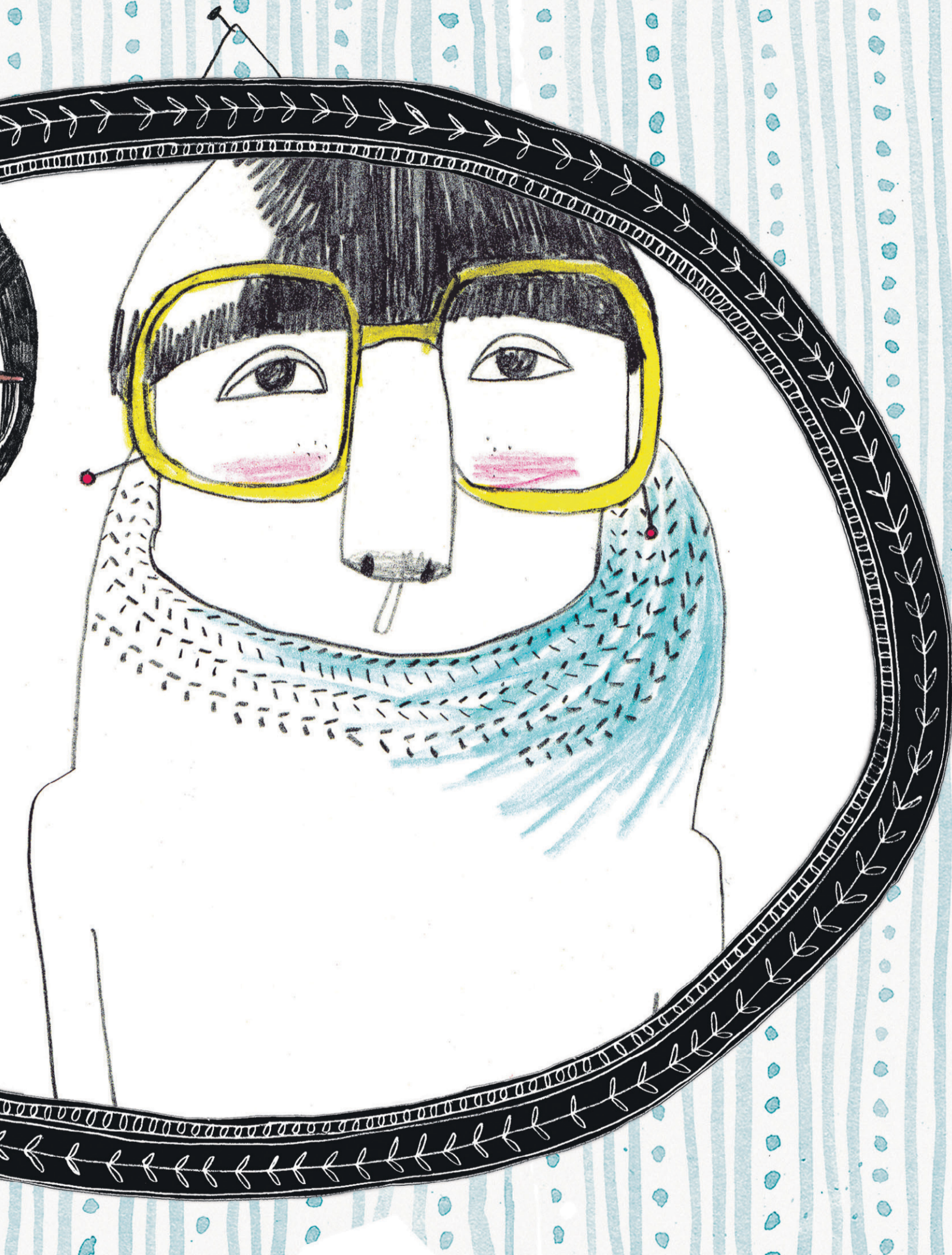

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA

I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 16. veljače 2012., godište XIV, broj 328

K. LUKETIĆ O HRVATSKOM IZDAVAŠTVU
MALI ZAREZ: DARKO SUVIN
TEMAT: DEMOKRACIJA U IZRAELU?

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Prizemljenje s pretprijetnog oblaka
Katarina Luketić 3

Mađarska tragedija, europska farsa

G. M. Tamás 4-5

Poučak s grčkog fronta
Yanis Varoufakis 8-9

KOLUMNA

O cvrčku, mravu i drugim bestijama
Nenad Perković 6Kako dalje u Europskoj uniji?
Biserka Cvjetičanin 7

Kindl da Montefeltro Neven Jovanović 46

SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJAZašto nema jahačica u bajkama?
Nada Kujundžić 10-11

FILM

Krvoločni predatori u kućicama od opeke
Vanja Kulaš 12

IN MEMORIAM

Stazama Odisejevih lutanja Stipe Radić 13

STRIP

Dunja Janković i Cody Brant 14-15

VIZUALNA KULTURA

Razgovor s Alemkom Divoje
Suzana Marjanić 16-17

REAGIRANJA

Nisam inicirao postavljanje Kristovog kipa
Igor Fisković 18Završetak rasprave Rada Borić,
Sandra Prlend, Svetlana Slapšak 18

GLAZBA

Blijeda kopija bolje prošlosti
Karlo Rafanelli 18

Isti, isti i zločesti Trpimir Matasović 31

TEMA BROJA:
Demokracija u Izraelu?

Priredio Roman Karlović

Demokracija u Izraelu? Gideon Levy 19

Usred kulturnog rata Gideon Levy 19

Židovska država bez razizma?
Akiva Eldar 20Izraele, Wake Up and Smell the Coffee
Gideon Levy 20

Tko vlada Izraelom? Anshel Pfeffer 21

Haredi država Aner Shalev 21

Izrael unosi razdor u židovski narod
Carlo Strenger 22Izraelski Arapi nikad nisu bili jednaki pred
zakonom Yitzhak Laor 22"Fašist" ovdje nije ružna riječ
Amira Hass 27Desni i religiozni tabor u krizi identiteta
Gideon Levy 27

Košer ulica Eli Ashkenazi 28

Nužno ukidanje izraelske demokracije
Amos Schocken 28-29

Allah je pobijedio Ari Shavit 29

Za razliku od Irana, Izrael neće trpjeti
sankcije Zvi Bar 'El 29

Lekcije iz apartheida Tomer Zarchin 30

Vrijeme je da izliječimo bolest
ultraortodoksnog obrazovanja
Nehemia Shtrasler 30

MALI ZAREZ

O pojmu klase Darko Šuvlin 23-26

KAZALIŠTE

Razgovor s Damirom Čargonjom i Tajči
Čekadom Suzana Marjanić 32-33Žed Filipa Latinovicza
Nataša Govedić 34U mnoštvu glasova prevladava šutnja
Nenad Obradović 35

KNJIGE

Svijet je koncligor Dario Grgić 37

Balast banalnosti Boris Postnikov 38

Za nove tipove znanja Paula Zore 39

Tko se boji postsocijalizma još?
Sanja Potkonjak 40-41

ESEJ

Poliglota na putu Juraj Bubalo 42-43

POEZIJA

Jendričkov treći put Slavko Jendričko 44

NATJEČAJ

Mjehurići Nikolina Banić 45

Kako sam ubila Trmoržicu
Nikolina Dolfić 45

NAJAVE

Jelena Ostojić 47

SJEĆANJE
NA ANTONIA
GOTOVCA LAUERA

U četvrtak, 9. veljače, na dan rođenja Antonia Gotovca Lauera (1937. – 2010.) u zagrebačkom kinu Europa predstavljeni su film i knjiga Vlaste Delimar i Milana Božića *Apsolutni umjetnik (sjećanje i osjećaj)* Antonio Gotovca Lauera. U njima je prikupljena dokumentacija serije performansa koje su autori izveli u počast jednom od najzanimljivijih suvremenih hrvatskih umjetnika, ali i dnevnici zapisi, pisana svjedočanstva, fotografije... Riječima Vlaste Delimar: "Naši su odnosi oduvijek bili na nivou velikog uvažavanja i prijateljstva. Do posljednjeg dana Milan Božić i ja brinuli smo se i skrbbili oko bolesnog Toma; od donošenja hrane u stan te osobne higijene do odlazanja u jednu pa drugu zdravstvenu ustanovu te naposljetku i u bolnicu. Brinuli smo se za sve njegove osobne poslove; od plaćanja računa do pokušaja zbrinjavanja njegovih radova. Odati počast ovom velikom umjetniku koji je zadužio svoju sredinu i suvremenike svojim čistim i beskompromisnim nastupom može biti od neprocjenjive vrijednosti za zajednicu na više razina". Knjigu je objavio Festival Perforacije (udruga Domino).

PROSVJEDI U
GRČKOJ

Više od osamdeset tisuća ljudi pozdravilo je na ulicama Atene u ponedjeljak, 13. veljače, odluku grčke vlade o novim mjerama štednje. Mediji izvještavaju o posljednjim i još šezdesetak oštećenih zgrada, stotinjak ozlijeđenih policajaca, sedamdesetak prosvjednika... Pet članova vlade podnijelo je u znak protesta ostavke, a premijer Lucas Papademos, izabran demokratskom voljom financijskih institucija, namjerava ih zamijeniti "neovisnim stručnjacima". Mjere štednje podrazumijevaju, među ostalim, nove korake u liberalizaciji radnog zakonodavstva, otpuštanje petnaestak tisuća radnica i radnika zaposlenih u javnom sektoru, smanjenje minimalne mjesečne plaće za čak 20 posto; zauzvrat, Grčkoj će biti odobren paket pomoći u iznosu od 130 milijardi eura. Alternativa ovoj odluci, izjavio je Papademos, državni je bankrot. Utjecajni ekonomist

Costas Lapavitsas ponovio je u tekstu objavljenom u britanskom *Guardianu* tezu prema kojoj je upravo bankrot rješenje situacije: "Jasno je da Grčka ne može puno očekivati od procesa smanjenja javnog duga koji vodi 'trojka' (Međunarodni monetarni fond, Europska unija i Središnja europska banka, prim. prev.). Trebala bi preuzeti kontrolu nad vlastitim poteškoćama, izbjegavajući šaradu volontarističkih rezova. Da bi to postigla, treba bankrotirati na suveren i demokratski način proglašavajući odmah obustavu otplate. Grčka potom mora javno preispitati svoju dugove kako bi odlučila što treba biti plaćeno i kako. Cilj bi trebao biti ponovno pokretanje ekonomskog rasta i izbjegavanje sloma osnovnih socijalnih usluga. Dug bi neizbježno bio otkazan, uključujući službeni dug prema trojci, i trebali bi nastupiti pregovori s vjerovnicima, pod punim nadzorom javnosti. Samo tada bi ova strašna saga mogla doći kraju, omogućujući grčkom društvu da napravi prve korake na dugom putu prema oporavku." Yanis Varoufakis, profesor ekonomije na Sveučilištu u Ateni i istaknuti komentator europske krize, ne slaže se s time: "Bankrot unutar eurozone je optimalna strategija, jer ostavlja Europi posljednju šansu da spasi euro. Europa najvjerojatnije neće iskoristiti tu šansu i euro će svejedno propasti. Grčka nema razloga da ga prije toga napusti i tako uništi posljednju priliku Europe za racionalno rješenje", piše on na svome blogu. Izvrstan Varoufakisov tekst o medijskom tretmanu ekonomske krize donosimo na 8. i 9. stranici.

ZAUSTAVIMO
ACTA-U!

Nastavljaju se i prosvjedi protiv ACTA-e, zakona koji bi novom regulacijom pravā intelektualnog vlasništva povećao ionako skandalozne razlike između razvijenog i nerazvijenog dijela svijeta. ACTA je ispregovarana i formulirana bez javne diskusije, usvojile su je 22 članice Europske unije, a na snagu će stupiti ratificira li je Europski parlament u lipnju ove godine. Prosvjednicima se pridružio bugarski premijer Bojko Borisov stavivši na lice poznatu masku iz stripa Alana Moorea i Davida Lloyda *V for Vendetta*, simbol Anonymouosa; slovenska veleposlanica u Japanu Helena Drnovšek Zorko javno se ispričala zbog toga što je "u trenutku građanske nepažnje" potpisala sporazum; njemačko pravosuđe izrazilo je zabrinutost zbog nepoželjnih implikacija ACTA-e pa je ratifikacija sporazuma tamo odgođena. Prosvjedovalo se i u Hrvatskoj, ali uz malen odaziv: u Zagrebu se u subotu, 11. veljače, pred Ministarstvom vanjskih i europskih poslova okupilo tek dvjestotinjak ljudi. Mediji su zbog toga bili zainteresiraniji za internetske sukobe Anonymouosa, s jedne, i

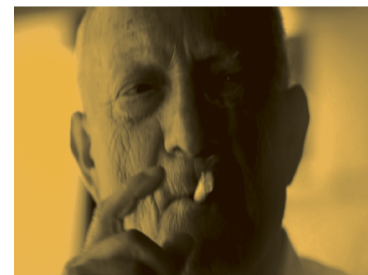
najeksponiranijeg zagovaratelja ACTA-e, predsjednika Ive Josipovića, te njegovih sličnomišljenika iz ZAMP-a i Instituta hrvatske glazbe, s druge strane: predsjednik je na svome Facebook profilu objavio da je "intelektualno vlasništvo potrebno (...) štititi kako bi znanstvenicima, umjetnicima, izumiteljima i drugim kreativcima osigurali egzistenciju i prostor za rad" a Anonymouosi su potom njemu i institucijama koje su ga podržale u nekoliko navrata rušili službene web-stranice. Prenosimo ulomak iz ekstenzivnog i informativnog teksta Tomislava Medaka Zaustavimo ACTA-u, objavljenog na domaćim nezavisnim portalima: "Budući da sprečavanje kršenja autorskog prava unutar užeg okvira zakona o autorskom pravu nije učinkovito, da piratstvo pronalazi uvijek nove kanale, platforme i tehnologije, da glasači nisu spremni pristati na oskudnost kad imaju izobilje, svaki sljedeći pokušaj regulacije može samo sve više eksperimentirati s izvandemokratskim mijenjanjem pravnog sustava i građanskih prava ne bi li ekonomskim subjektima priskrbio više izvršne moći i institucije društva pretvorio u njihov represivni aparat. Nije teško zamisliti kako riješiti to nasilje. Društvena cijena njegovog dokidanja nije toliko visoka kolika bi mogla biti cijena njegovog nastavljanja."

PRIJEDLOG
PRORAČUNA

Poslije žestoke ofenzive tzv. neovisnih ekonomskih stručnjaka, koji su nakon konstituiranja nove Vlade zahtijevali smanjivanje ovogodišnjeg proračuna za najmanje 9 milijardi kuna, prijedlog koji je upućen na glasanje u Sabor djeluje utješno: uz – blago rečeno – diskutabilnu projekciju rasta ukupnih prihoda od 1,4 posto, proračun je od prošlogodišnjeg manji za 4 milijarde. Tako to, valjda, i mora izgledati kada "loši policajci" uspješno odrade posao; rezovi "dobrih policajaca" odjednom se čine manje bolnima. Problem je, doduše, u tome što su nas recentna globalna zbivanja poučila da ćete, tamo gdje u igru ulaze policajci, obično u blizini vidjeti i ozbiljan broj prosvjednika. Kako proračunski rashodi nisu ukalkulirali sredstva za financiranje političkim odlukama i propustima ruiniranog dnevnika *Vjesnik*, čini se da je njegovo dugo najavljavano gašenje i službeno potpisano, iako to za sada eksplicitno tvrdi samo potpredsjednik Vlade Slavko Linić. Zbog toga se javnim priopćenjem oglasilo Hrvatsko društvo pisaca: "Iako svjesni da se radi o novinama koja bi suvremenijom, dinamičnijom i kvalitetnijom uređivačkom politikom mogla postati značajnijim nacionalnim dnevnikom s većom nakladom, *Vjesnik* ne pogoduje interesima privatnih vlasnika te samu tu činjenicu treba sagledati kao pozitivnu. Ono što još

razlikuje *Vjesnik* od drugih dnevnih novina je prostor kojega taj dnevnik posvećuje kulturi. A kultura je, kao što znamo, sustavno zapostavljena ili trivijalizirana u većini naših medija. Ovakve agresivne 'neoliberalne' rezove u segmente koji su najranjiviji smatraju neprihvatljivim i nadamo se da oni koji će odlučiti o sudbini *Vjesnika* imaju na umu koncept služenja općem dobru te da će potražiti oblike potpore koji bi pomogli reartikulaciji i rekonfiguraciji uređivačke politike lista u krizi".

Protiv Linićevih najava pobunio se i Hrvatski PEN centar izjavom koju potpisuje njegova predsjednica Nadežda Čačinović: "Bez obzira na propuste uređivačke politike i padanje naklade, *Vjesnik* predstavlja tip glasila koje načelno služi općem dobru a ne partikularnim interesima privatnih vlasnika. Funkcioniranje javnosti ovisi o prostoru za raspravu i informiranje gdje dobit ne može biti izravna i kratkoročna. Uvjereni smo da je moguće pronaći model potpore *Vjesniku* koji bi smanjio troškove a ojačao funkcije potrebne javnosti". *Zarez* se pridružuje ovim apelima i solidarizira se s radnicima i radnicima *Vjesnika*.

PJESNIČKE
NAGRADE

Ovogodišnji Goranov vijenac bit će dodijeljen Stjepanu Gulinu (1943., Šibenik; na fotografiji), autoru jedanaest zbirki pjesama, jednoglasno je odlučio žiri u sastavu Miroslav Mićanović, Olja Savičević Ivančević, Dorta Jagić, Nikola Petković i Marko Pogačar. U obrazloženju stoji: "Svjestan da njegova sloboda prestaje u trenutku kada uđe u prostor slobode drugoga, ovaj pjesnik se čitatelju obraća bezinteresno, estetski ga podsjećajući i upozoravajući na užas prezenta koji nestaje. Gulin je zapravo bespoštedni dijagnostičar zbilje. A užas otuđenja i raščlavenja o kojima piše, izvorno ne pripada imaginariju njegova stiha: on pripada svijetu".

Nagradu Goran za najbolji neobjavljeni rukopis mladog pjesnika dobit će Davor Ivankovac (1984.) za zbirku *Freud na Facebooku*. Nagrade će biti javno uručene na tradicionalnoj svečanosti u Lukovdolu, na prvi dan proljeća, 21. ožujka.

Dodijeljene su i nagrade pjesničke udruge Jutro poezije za najbolje ovogodišnje rukopise: Josipa Severa dobio je Tonko Maroević za zbirku *Primijenjeni primjeri* a Ružicu Orešković Ivanu Čagalj za *Ženske epifanije*. **E**

PRIZEMLJENJE S PRETPRISTUPNOG OBLAKA

GOVOR O HRVATSKOJ KULTURNOJ INDUSTRIJI "OVDJE I SADA" JEDINO MOŽE BITI GOVOR O STVARNOME I KONKRETNOME, O POJEDINIM STRATEGIJAMA, MJERAMA, POTEZIMA, PROGRAMIMA, O ELEMENTIMA NA KOJIMA SE MOŽE GRADITI DUGOROČNO STABILNIJI SUSTAV

KATARINA LUKETIĆ

Između kulturnjačke eurofilije i eurofobije; između u medijima podražanih diskursa o spasu koji hrvatskoj kulturi donose europski fondovi i perpetuiranja diskursa straha da će Europska unija progutati naše identitetske svetinje – hrvatski jezik, hrvatsku kulturu, hrvatsku baštinu; između obećanja da će nam kada-udemo-tamo-gdje-oduvijek-pripadamo (besmislena formula po kojoj ulazimo u nešto u čemu smo već odavno) poteći med i mlijeko i strašnja da ćemo kada-udemo-tamo-gdje-oduvijek-pripadamo izgubiti sebe i postati kolonizirani pijuni u partiji moćnika; između integracijskih barbaroga i dobrih vila; između imaginacija i fantazija o dobroj Europi i Europi maćehi; između binarno konstruirane priče i zaglušujućih tlapnji ovdašnjih elita o svemu i ni o čemu u vezi s Europom – dakle, između svih tih umjetnih i manipulacijskih krajnosti prostire se široko polje realnoga. Polje stvarnih problema, naše zapušteno "ovdje i sada", sa i bez Europe, koje je takvo kakvo jest zahvaljujući domaćim političkim i intelektualnim elitama i njihovoj/našoj (ne)brizi o sebi.

U MIKROKOZMOSU HRVATSKOG IZDAVAŠTVA U danas prevladavajućoj *evrozi* (kovanica: Evropa+neuroza, slovenskog sociologa Mitje Velikonje koja se odnosi na diskurs i atmosferu u slovenskoj politici i javnosti uoči i neposredno nakon ulaska u EU) zanemareno je ostalo ono konkretno, ono što se moglo i još može ispraviti, ne zbog pregovora i briselskih savjeta, nego zbog nas i zbog toga što nitko drugi i nigdje drugdje neće to učiniti. Zanemareno je ostalo široko polje realnoga, jer se, eto, bivša vlast, a poneki i u današnjoj vlasti, više bave formom: retorikom, naracijom i mitiziranjem samih sebe, negoli sadržajem i radom na terenu.

Devedesete su godine bile zaglušene velikom nacionalnom naracijom o ostvarenju sna o samostalnoj državi i križnom putu hrvatskog naroda. Današnje su oficijelne naracije, jasno, drukčije, ali unatoč različitosti dominira još u javnim političkim i intelektualnim diskursima jednaka strategija apstrahiranja, dogmatiziranja, mitizacije u kojoj se, prema Barthesovoj definiciji, ono povijesno pretvara u prirodno pa time vječno, nepromjenjivo i ovome prostoru urođeno. Pri tome, sam život, stvarnost ostaje iznova negdje drugdje.

A što vidimo kada se prizemljimo, kako izgleda to naše "ovdje i sada" kada ateriramo s oblaka EU-sanjarija, i to – konkretno – na polje kulture pa – još konkretnije – na polje knjige? Kako je tu dolje, u realnome prostoru i realnome vremenu, tu gdje ne vrijede ni himničke ni optužujuće naracije o Europi, na tlu koje će probušiti balone imaginacija o budućnosti i tome kako će nam biti kada-udemo-tamo-gdje-oduvijek-pripadamo? Na primjer, u mikrokozmosu hrvatskog izdavaštva, koji je mogući preslik i drugih kulturnih mikrokozmosa. U konkretnome, gdje se jasno

pokazuje da je žudeni nebeski demijurg – utjelovljen ili u liku svemogućeg europskog birokrata koji daje novac za "naše" projekte ili pak pokvarenog europskog birokrata koji poništava "naše" vrijednosti – zapravo fantomski lik, jer "mi" smo, prije svega i na kraju svega, sami sa sobom.

A ovdje dolje, u mikrosvijetu, na polju hrvatske knjige vlada stihija – zapuštenost i metež, stanje bez reda, bez utvrđenih pravila igre i bez dosada vidljive i definirane ideje kako tu stihiju zaustaviti. Što sve nedostaje i što bi sve trebalo stvarno urediti – umjesto meškoljenja na pretpriputnom oblaku – pokazao je i skup održan u Zagrebu početkom mjeseca pod nazivom *Nakladništvo danas* na kojemu su stručnjaci iz Njemačke govorili o tamošnjem sustavu, tržištu, zakonskim okvirima i uopće funkcioniranju industrije knjige (skup su zajedno organizirali Knjižni blok, Traduki, Goethe Institut, Frankfurter Buchmesse, Leipziger Buchmesse, Udruga Kurs).

NJEMAČKA MREŽA I HRVATSKI METEŽ Dalje ću govoriti (bolno) konkretno. Njemačko tržište knjiga je uredeni sustav u kojemu su postavljena i pravila i odgovornosti, i poslovni i strukovni i etički uzusi. To tržište također ima svoje probleme, na njemu isto vladaju nesuglasice, sukobi moći i recesija, ali ono ima izgrađen sustav unutar kojeg se problemi i nesuglasice rješavaju, razmahali moćnici obuzdavaju a učinci recesije nastoje smanjivati. U tom sustavu postoje mehanizmi koji štite tzv. male izdavače ili one s usko profiliranim programom, kao i male knjižare, male manifestacije i sl.; dakle izgrađena je svijest o različitosti i tome da monopolizacija tržišta nije dugoročno dobra za zajednicu.

U Hrvatskoj nema izgrađenog stabilnog sustava, nema zakona o knjizi niti dugoročne politike prema knjizi koja bi uključivala brigu o interesima svih: i pisaca, i izdavača, i knjižara..., i koja bi kontrolirala divljanje tržišta i omogućavala regularan rad u cijeloj nakladničkoj branši. Nema niti mehanizama zaštite pisaca, ali niti zaštite izdavača i knjižara, osobito onih manjih i neovisnih koji knjigu ne tretiraju samo kao robu i ne rukovode se isključivo profitom. Na nivou države funkcionira uglavnom tek program potpore i otkupa za knjižnice i program potpore za pisce, i to u okviru Ministarstva kulture, dok je Ministarstvo znanosti svojim neodržavanjem istog programa nekoliko godina dobrano odgovorno za današnje zamiranje stručnog i znanstvenog izdavaštva.

Nadalje, krovno njemačko strukovno udruženje, tzv. Burza, okuplja i nakladnike i knjižare i distributere te regulira njihove međusobne odnose. Jedna od njegovih najvažnijih funkcija je lobiranje u vlasti da se promjene pojedini propisi, i to opet na dobrobit cijele branše. Udruženje ima pravnu službu, besplatno dostupnu svima (naravno postoji godišnja članarina); ono održava i golemu on-line bazu

svih objavljenih knjiga i svih mogućih metapodataka koji su višestruko korisni, npr. za definiranje strategija, praćenje tržišta i sl. Zajednica je izgradila i posebnu zajedničku platformu za e-knjige, nastojeći tako smanjiti dominaciju Amazona na njemačkom tržištu pa su izradili i vlastiti, jeftin čitač za e-knjige. Hrvatska Zajednica nakladnika i knjižara ne bavi se uopće time čime se bave njemački kolege, općenito nema utjecaja i bitno je siromašnija, ali i bitno inertnija i podređenija interesima velikih profitabilnih izdavača. Nema ni solidarnosti ni pretjerane svijesti o zajedničkim interesima. Zajednica, a niti neko drugo tijelo, ne vodi statistike i ne prati tržište pa u Hrvatskoj tako nije moguće ustanoviti ni ono osnovno (a jednako je, čulo se na skupu, i u Srbiji) – koliko ima uopće izdavača, tj. koliko se od onih za to registriranih doista i bavi objavljivanjem knjiga.

PISCI I IZDAVAČI TRAŽE ČITATELJA U Njemačkoj su uređivanje i izdavanje, trgovanje i distribuiranje knjige djelatnosti kojima se bave različiti poslovni subjekti, i postoji samo nekolicina velikih knjižara koje imaju i svoje izdavačke programe. Kod nas su pak sve te djelatnosti stopljene u istome, a kako je s vremenom uništena mreža malih i neovisnih knjižara, a većinu tržišta preuzeli veliki izdavači sa svojim knjižarama, došlo je do neugodne monopolizacije tržišta. Ti izdavači u svojim knjižarama nastoje prvenstveno plasirati i prodati svoja izdanja pa onome tko se bavi samo izdavanjem knjiga u Hrvatskoj slijedi prava borba da svoju knjigu uopće učini vidljivom u takvim uslovima. Također, u nas nema samostalne distribucijske mreže, svaki izdavač knjige skladišti i dostavlja knjižarama sam za sebe i o svome trošku. Inicijativa od prije više godina da se uspostavi jedinstveni distribucijski kanal za male i neovisne nakladnike je propala, dijelom zbog nesnalaženja i nespremnosti samih neovisnih nakladnika, ali i konsolidiranja velikih igrača.

Golema razlika proizlazi već iz same činjenice da njemačke knjižare otkupljuju knjige, dakle nema komisijske prodaje i višemjesečnog kašnjenja u plaćanju, što je u nas postalo osnovno pravilo u poslovanju. A kada je novac u optjecaju, naravno, moguće je postići to da su svi u lancu – autor, prevoditelj, izdavač, tiskar, knjižar... – budu i plaćeni za svoj rad. Nije nevažno i to da se u Njemačkoj ljudi iz branše educiraju (u nas je ovaj skup bio jedna od prvih stručnih edukacija uopće), a to znači da se educiraju i ljudi koji rade u knjižarama ili pak predstavnici distributera koji nekoga izdavača zastupaju u prodaji. Status autora je također nemjerljiv s ovdašnjim i osim u promociju putem sajмова – što je tek zasebna i složena priča – autor/ica je stalno na svojevrsnoj turneji čitanja i promoviranja svoga djela.

Na kraju, ili na početku, cijele priče su čitatelji pa onda i čitatelji-kupci knjiga

– a njih je u Njemačkoj znatno više. Da se to dokaže čak nisu potrebne niti brojke – jer, ako se provozate samo njemačkim međugradskim vlakovima primjetiti ćete da svaki drugi, treći putnik/ica čita knjigu. Naravno, nije to uvijek tzv. visoka litetetratura i nije uopće važno da bude (beletristika u Njemačkoj čini jednu trećinu ukupno prodanih knjiga u godini).

Hrvatska ima malo aktivnih čitatelja, još i manje onih koji knjige kupuju – znači, ne posuđuju ih samo u knjižnicama ili od prijatelja. Po nekim procjenama, prodaja knjiga je unatrag dvije-tri godine, otkada se zapaža recesijski val, pala za 40-50 posto, a da o ponudi novih naslova i zaokretu ka komercijalizaciji i padu standarda izdanih knjiga i ne govorimo. To je pokazalo i ovih dana prezentirano istraživanje koje je inicirala udruga Knjižni blok (podržali Zajednica nakladnika i knjižara i Ministarstvo kulture) i provela agencija GFK o prodaji i čitanosti knjiga u Hrvatskoj. Prema njemu u posljednjoj godini 43,7 posto ispitanika nije pročitao niti jednu knjigu na nivou cijele Hrvatske (40,4% u Zagrebu i okolici; 53,3% u Lici, 52,4% u Slavoniji, 38,2% u Istri, 38,2% u Dalmaciji itd.). I bez brojki, situacija se daje procijeniti golim okom – udite samo u kakav hrvatski međugradski vlak, u liječničku čekaonicu i sl. pa pokušajte pronaći nekoga tko čita knjigu. Bit će to teška misija.

KAKO DALJE? Ove konkretne usporedbe stanja na knjižnom tržištu u Hrvatskoj i Njemačkoj ne iznosim zato da bih glorificirala europsku urednost niti da bih pridonijela jačanju i ovako frenetične retorike o blagostanju koje nas čeka u EU, a niti da bih na bilo koji način podržala stupidnu političku naraciju o Europi i Balkanu, civiliziranosti i barbarstvu koje se, navodno, ogledaju u svim segmentima društva. Jednostavno, ovdašnji je kaos najviše originalni hrvatski proizvod. U slučaju nakladništva i knjižarstva on je proizvod dosadašnjih državnih politika, dosadašnjih strategija u strukovnim udruženjima, dosadašnje ne-etike i neprofesionalizma unutar same nakladničke branše. Taj kaos je, naravno, i svojevrsan refleks i šireg društvenog kaosa, njega je proizveo i političko-društveni kontekst, ekonomsko rasulo, bezidejnost i političko podržavanje modela beskrupuloznog poduzetništva. On se prikrivao političkim podvaljivanjem mitskih naracija, skretanjem pažnje sa stvarnosti na fantazmagoriju i uobičajenim dogmatizmom.

Zato mislim da govor o hrvatskoj kulturnoj industriji "ovdje i sada" jedino može biti govor o stvarnome i konkretnome, o pojedinim strategijama, mjerama, potezima, programima, o elementima na kojima se može graditi dugoročno stabilniji sustav. Taj govor treba isključiti eurofilijске i eurofobične naracije, bajanja o europskim fondovima ili plašenja o gubitku hrvatskog identiteta, i baviti se stvarnim i hitno potrebnim akcijama. ■

MAĐARSKA TRAGEDIJA, EUROPSKA FARSA

Mađarski filozof i disident, koji je na demonstracijama sudjelovao i 1988. i danas, analizira mađarsku tragediju od njezinih početaka, nakon uvođenja slobodnog tržišta, do recentnog uspona Orbánove vlasti

G. M. Tamás

Dana 31. prosinca 2011., uoči Nove godine, stajao sam na postolju Košutova spomenika na Trgu Parlamenta u Budimpešti, obraćajući se mnoštvu prosvjednika mračnog zimskog poslijepodneva uz svjetlost baklji. U zraku su se osjećali očaj i poraz. Došli smo pokopati treću mađarsku republiku i pozdraviti četvrtu – u slučaju da se rodi.

15. ožujka 1988. stajao sam na točno istome mjestu; bio je sunčan proljetni dan i bile su to prve povećane političke demonstracije nakon revolucije iz 1956. te smo zahtijevali slobodne izbore i novi ustav.

Neki od okupljenih bili su isti. Naša su lica izboranija, kosa posijedjela, no čini se da smo na istoj točki na kojoj smo bili prije dvadeset i tri godine. Na nuli.

“DEMOKRATSKA” FASADA Ono što se dogodilo nije samo kriza i sramotna Orbánova vlada. Dogodio se pad demokratske republike i liberalno-tržišnog režima koji je podupire u stvaranju društvenog poretka koji je očito superiorniji onome što mu je prethodilo. Da su ljudi osjećali, barem iole, da su slobodniji i sigurniji, ili barem da participiraju u političkom poduhvatu koji je plemenit, velikodušan, odvažan i vrijedan žrtvovanja, oni bi prevladali boljke i branili svoju republiku pred svime nadolazećim. No doima se da nije tako. Čini se, naprotiv, da je režim prije 1989., koliko god represivan i restriktivan, bio u mogućnosti ponuditi veću socijalnu sigurnost, stalno zaposlenje, porast vrijednosti plaća, bolje zdravstvo, higijenu, jeftine ili besplatne aktivnosti za slobodno vrijeme, bogatiju visoku kulturu dostupnu svima, veću jednakost, manjak rasizma, manje kriminala, vidljivo i stalno poboljšanje većine materijalnih uvjeta, osim možda potrošačkog izbora. Za ovo se visoka cijena plaćala u hipokriziji, cenzuri i konformizmu. Iako je zbog svojih povijesnih korijena sustav zvan “socijalistički” ili “komunistički” bez dobrog razloga, bila je to moralno i kulturno konzervativna socijalna država koja je po prvi put u ova prethodna zaostala agrarna društva uvela relativno “moderne” životne standarde, od komunalnih instalacija do pismenosti i vještine računanja te – ono što se obično zaboravlja – oslobodjenje od ropstva starog svijeta, nametnute servilnosti i podčinjavanja aristokraciji i nižem plemstvu, te predstavnicima staromodne autoritarne države s njezinim zastrašujućim žandarima, birokratima i vojnim službenicima. Nema više ljubljenja ruku, nema više naklona do poda. Umjesto kastinskog društva, takozvani realsocijalizam stvorio je klasno društvo i zamijenio je mistični nacionalizam i religiju (kao legitimirajuće ideologije) znanošću i tehnologijom, objašnjenima pozitivističkom i progresivističkom filozofijom krivo zvanom “marksizam”.

Bilo je to upadljivo jednolično, prozaično i sivo društvo, lišeno transcendencije – barem nakon pada staljinizma oko 1956. Ljudi ga nisu voljeli, ali im je u njemu bilo ugodno. Ono što je nedostajalo, naravno, bila je politička participacija koja je, paradoksalno, bila još potrebija nego u liberalno-tržišnim režimima, budući da je u usporedbi težina javnih odluka, poput onih koje se tiču planiranja, bila mnogo veća. Kao što su već Lenjin i Trocki bili savršeno svjesni, samo-korektivnih mehanizama nije bilo. Ograničenja, koja su se doimala gotovo poput Sudbine, očitovale su se kao fizičke barijere prema tehnološkim i ekonomskim naporima te prema vanjskom svijetu (dakle, onome izvan realsocijalističkog bloka) pa su se oni činili izvan dometa prosječnih istočnoeuropskih građana. Ova “sloboda” od politike mogla bi objasniti neobičan i poseban individualizam istočnih Europljana praćen pozamašnom ravnodušnošću prema institucijama i njihovom naizgled nepopustljivom vjerom u osobno. Mnogi, no nipošto svi, smatraju da upliv pluralističke politike (i eksplicitnih političkih ideologija) ne znači povećanje slobode, već veoma slab i skup način vođenja javnih poslova,

budući da je to često tek “demokratska” fasada koja prikriva gramzive privatne interese. U isto vrijeme, istočni Europljani vole svoje temeljne slobode, posebice pravo na slobodu izražavanja, budući da su – unuci i unuke pozitivističkog i agnostičkog društva – duboko sumnjičavi prema autoritetu bilo koje vrste.

NAKON 20 SLAVNIH GODINA SOCIJALNE DRŽAVE Popularno zapadno shvaćanje da istočnoeuropski nedostatak (buržujskih) demokratskih tradicija znači sklonost ka pokornosti jest besmislica. Široko raširen prijezir prema liberalizmu – prema reprezentativnoj vlasti (zvanoj “parlamentarna demokracija”, što je gotovo pa oksimoron) kao i prema anti-egalitarnom tržišnom društvu – ne implicira primjerno ponašanje i poštivanje zakona niti znači poštivanje tradicionalnih moralnih ideja o seksualnosti, obrazovanju ili ponašanju. No koliko god naše istočnoeuropske populacije bile buntovničke, društvena destrukcija koju je donio prijelaz na radikalne tržišne režime – što je rezultiralo, primjerice u Mađarskoj, gubitkom gotovo pola svih postojećih poslova iz 1990. godine u dvije godine, katastrofom od koje se zemlja nikad nije oporavila – ostavila je neupitne posljedice. (Kada govorim o istočnoj Europi, tu uvijek ubrajam i najvažniju istočnoeuropsku državu, Rusiju, te europske bivše sovjetske republike).

Te posljedice, iako možda razornije od onih na Sjeve-rozapadu, ali slične onima u drugim državama na polu-periferiji, kao što su industrijalizirane regije Azije i Latinske Amerike, moraju biti očite i razumljive svima.

To su posljedice uništenja socijalne države, proglašenog jednakopravnog poretka i utjecaja radničkog pokreta (sindikata i klasnih partija) koji su kreirali ravnotežu između “kapitala” i “rada”, između desnice i lijevice, između Istoka i Zapada. Nakon kraja 30 slavni godina europske socijalne države (odnosno samo 20 slavni u Istočnoj Europi gdje je divlji i kruti staljinistički akumulacioni režim završio u ranim 1960-ima), kada protu-hegemonijske sile više nisu mogle ograničiti profite, a stimulirati rast i raspodjelu, posebice jednaku raspodjelu, isplivali su novi problemi.

Uz smanjenje poraza na kapital, liberalizaciju međunarodne trgovine i razvoju novih tehnologija, vrijednost plaća i broj poslova krenuli su silaznom putanjom, ponekad i u slobodnom padu. Upravo je to bio trenutak kada su ljudi, koje je prethodno podupirala mreža ekspandirajućeg tržišta rada te njegovih popratnih dobrobiti poput nezapamćenog društvenog udjela u obrazovanju i zdravstvenim uslugama, nesvojevoljno ispali iz sustava – kada se država uslijed svojih reduciranih budžeta u svemu trebala pokušati pobrinuti za one (nezaposlene, migrante, djecu, stare i ostale) koji ni uz kakve zamislive samostalne napore nisu mogli zaraditi za pristojan život.

Uz stalno smanjenje državnih resursa koji bi trebali odgovoriti na stalno rastuće potrebe, vlade u tzv. razvijenim industrijskim državama – uz neke manje iznimke nazvane “lijevim populizmom”, u Latinskoj Americi – morale su naći nove političke instrumente za umirivanje društva. Ovi su instrumenti, naravno, različiti, ali imaju zajedničke elemente koji se mogu lako sažeti: ideološki napad koji poništava postignuća prošlih kampanja za ljudska prava te koji donosi *moralizirajući* i *biologizirajući* zaokret u pristupu društvenim razlikama i nejednakostima (sveden pod neutralni termin “raznolikost”).

U svim kapitalističkim društvima postoje samo dva ultimativno opravdana i legitimna izvora dohotka: kapital i rad. Ostalo je deducirano iz njih kao “nečistoće” u sustavu, koje su nekoć bile tolerirane na temelju nebulozne i nejasne ideje “socijalnih prava” interpretirane u duhu socijalne države, socijalnog demokratskog humanizma. Za ovu dedukciju više nema mjesta. Ljudi koji ne rade – jer ne mogu – smatrani su onima manje vrijednima ili, uistinu,

SOCIJALISTI – PROGLAŠENI SU U NOVOM USTAVU “KRIMINALNIM ORGANIZACIJAMA”. JAVNO OBRAZOVANJE PRETVORENO JE U IZNIMNO SELEKTIVAN I DISKRIMINIRAJUĆI SUSTAV, KOJIM DOMINIRAJU KATOLIČKI REAKCIONARI

parazitima. Socijalna pomoć ili državna subvencija bilo kakve vrste osuđuje se kao zlouporaba, karakteristična za lijeve migrante, samohrane majke, nezaposlene i nepoštljive, stare umirovljenike, invalide, javne službenike, studente, umjetnike, intelektualce, kako hoćete. Prema g. Nicolasu Sarkozyju, samo *Francuska koja rano ustaje* ona je koja zaslužuje poštovanje, tj. oni koji nemaju posao polukriminalni su dokoličari i potucala. Izgon stranaca, uglavnom druge boje kože, ilustrira svima da su ljudi izvan sustava esencijalno – što znači, rasno – stranci i moralno sramotni.

Budući da je na djelu borba na smrt za sve manje resurse, kobno natjecanje za socijalne usluge između potražitelja koji su nekoliko puta brojniji od onih koji se mogu razumno nadati da će ih dobiti, politika ove borbe izražena je jasnim terminima moralne izvrsnosti, biološke prikladnosti i intelektualne superiornosti. Ljudi koji su marljivi, mladi i fleksibilni oni su koje sustav prihvaća. Odupirati se ovim kriterijima znači odupirati se prirodnom poretku stvari. Onima koji se ne žele ili se ne mogu natjecati pozabavit će se državna prisila, ako je nužno i policijskim metodama. Protivnici “slobodne tržišne ekonomije” deklarirani su utopisti, totalitaristi, muškarci (i žene) prošlog doba, koji ugrožavaju naše teško stečene slobode.

NOVA ORBÁNOVA REPUBLIKA Ovdje na scenu stupa nova desničarska većina u mađarskom parlamentu. Dobro je poznata činjenica da je to dvotrećinska većina s moći da mijenja Ustav pa čak i napiše novi. Vođa ove većine, premijer g. Viktor Orbán, bio je odvažan, ustrajan i učinkovit kritičar neokonzervativnih politika prijašnje, posve nepopularne, impotentne i korumpirane socijalno-liberalne koalicijske vlade. Između ostalog, podupro je referendum koji su pokrenuli sindikati protiv medicinskih i sveučilišnih plaćanja, i koji su dobili velikim većinom. (Otada je ponovno uveo oboje, a da populacija nije ni pisnula). Osim ovoga nije jasno iznio ni jedan svoj plan tijekom izborne kampanje. Većina ključnih mjera koja je otada provedena prije toga je bila čuvana tajnom. Izne-nadenje je bilo golemo.

Njegova dobro poznata postignuća nije lako pobrojati budući da je popis predugačak, a nevjerojatna brzina donošenja zakona uvelike otežava njihovo praćenje. Da vam dam primjer kako to funkcionira, 23. prosinca 2011. (dakle, posljednjeg dana prije božićnog raspuštanja Parlamenta), većina je izglasala zakon koji donosi izmjene u 219 drugih zakona (ispostavilo se da ih je zapravo 307), što je objavljeno 30. prosinca, stupilo na snagu 31. prosinca te djelomično 1. siječnja 2012., kako bi se preduhitrio novi Ustav koji važi od istog datuma te spriječila intervencija Ustavnog suda, budući da Sud prema novome Ustavu gubi neke svoje ovlasti. Nije bilo rasprave. Tijekom blagdana se o tome tek sporadično izvještavalo – većina ljudi za to nije

**PRAVA I AUTENTIČNA
DEMOKRATSKA OPOZICIJA U
MAĐARSKOJ TREBALA BI SE
USPROTIVITI KATASTROFALNIM
POLITIKAMA ŠTEDNJE
EUROPSKE KOMISIJE,
EUROPSKE SREDIŠNJE
BANKE, MEĐUNARODNOG
MONETARNOG FONDA I
AMERIČKOG ESTABLISHMENTA**

ni do danas čula – i stoga nije uopće bilo izloženo kritici. Sada je zaboravljeno iako mijenja čitav karakter mađarske države. Sva su pravila zakonodavstva i donošenja ustava ignorirana. Obvezan rad medijacije olako je ignoriran jednostavnom varkom prema kojoj se parlamentarni prijedlozi zakona, koje obično predlaže vlada, mogu predstaviti kao “prijedlozi privatnih članova”, kako se to zove u Britaniji, koji nisu podložni regularnim procedurama. Koliko je ovo spontanije pokazuje i jedan slučaj u kojem je nacrt prijedloga predložen u ime nepostojećeg člana Parlamenta, bez obzira na to je izglasan i sada je zakon u državi. Cilj ovog zakonodavnog bunila vrlo je jednostavan: prvo, ustoličiti moć vladajuće stranke imenovanjem visokih dužnosnika na devet ili dvanaest godina, za čije bi re-imenovanje u budućnosti bila potrebna dvotrećinska većina, što nije baš vjerojatno; drugo, zamijeniti izabrana tijela onim imenovanima koje kontroliraju desnica i njezini poslovni konfederati. Većina lokalnih vijeća – iako njih 93% sada kontrolira desnica! – bit će ili zamijenjeni vladinim birokratima ili će se njihove ovlasti značajno smanjiti. Različitim trikovima, sudovi, uredi javnog tužilaštva, uredi državne revizije, odbori za medije, sveučilišta, kulturne institucije itd. zauvijek će upošljavati izabranike desničarske vlade. Sve grane vlasti podređene su izvršnoj. U novom Ustavu više nema fundamentalnih prava budući da su ona uvjetovana izvršavanjem dužnosti. Članak koji je određivao “jednake plaće za jednak rad” izbrisan je iz svetog teksta. Izborni je zakon promijenjen tako da nipošto ne može dopustiti promjenu vlade. Štrajkovi i referendumi gotovo su nemogući.

Razne su mjere uključene u Ustav kako bi prevenirale bilo kakvu promjenu, kao što je skandalozno nepoštena jedinstvena stopa poreza. Tipično je da Europska unija i zapadni liberalni tisak prosvjeduju protiv ograničenja nametnutih autonomiji Nacionalne banke, no prosvjed Europske federacije sindikata protiv opresivnog radnog zakonodavstva gotovo se i ne spominje. Najvažniji centar tajnih službi sada predvodi osobni tjelohranitelj g. Orbána, a ostatak je popunjen sumnjivim figurama iz privatnih zaštitarskih tvrtki koje su bliske desnici. Mnogo je, dijelom nesumnjivo posve opravdanih, anti-korupcijskih sudskih procesa, no isključivo su usmjereni protiv šefova socijalista. Komunističke stranke i organizacije koje su ih naslijedile, dakle glavna opozicijska stranka, Socijalisti, proglašeni su u novom Ustavu “kriminalnim organizacijama”. Javno obrazovanje pretvoreno je u iznimno selektivan i diskriminirajući sustav, kojim dominiraju katolički reakcionari. Ulice nazvane prema anti-fašističkim mučenicima (ili imenom Republike pa čak i imenom predsjednika Roosevelta; no zato je tu novi kip Ronalda Reagana) bivaju preimenovane.

“Populističke” mjere desničarske vlade koje uključuju nacionalizaciju privatnih mirovinskih fondova, posebne poreze nametnute nekim stranim bankama i maloprodajnim lancima poput Tesca te djelomičnu konverziju hipotekarnih dugova u stranoj valuti u mađarske forinte (pod uvjetom da se preostali dug isplati odmah u cijelosti) izazvale su bijes zapadnoeuropskih financijskih krugova, no – nažalost – nisu pomogle mnogim ljudima osim nekima u višem srednjem sloju, no barem su ponešto usporile, na nekoliko mjeseci ili tjedana, vrtoglavi ritam uobičajenih mjera štednja, odnosno rezova.

I tako dalje i tako dalje.

NACIONALNI PREPOROD Koliko god bile sumnjive blagodati buržuske demokracije, nitko pri zdravom razumu ne može a da se ne zabrine zbog ovog otvorenog

napada na građanske slobode i protiv mogućnosti mađarskih građana – posebice nakon zloglasnog zakona o medijima – da se izraze i provode svoju volju na miroljubiv način.

No koja je ideja iza svega ovoga?

To se tek vrlo površno razmatra u međunarodnom tisku te bi se trebala nametnuti potreba za razumijevanjem motiva g. Orbána i njegovih saveznika, budući da ni on ni njegovi prijatelji nisu vragovi.

Ono što g. Orbán ima na umu jest svojevrsni nacionalni preporod. On želi stati na kraj nesigurnosti, manjku smjera, promjenjivim ciljevima i vidljivom propadanju unatrag posljednjih dvadeset godina. Ne želi samo novnu uspostavu nacionalne veličine, već i ekonomski uspjeh i rekonstrukciju države koju vidi, ne bez razloga, kao neučinkovitu, kaotičnu, prekomplikiranu instituciju koju nitko ne poštuje. Dio njegova razmišljanja u osnovi je prilično *mainstream*. On vjeruje u liberalnu parolu o potrebi za jakim i velikim srednjim slojem koji treba biti kralježnica nacije, poduzetan, hrabar, štedljiv i marljiv. Sve porezne reforme, sve subvencije pogoduju ovom u većini mladom srednjem sloju – kojima on sam i njegovi prijatelji pripadaju – budući da su njegov ideal mali poduzetnici, nezavisni umjereni buržujci, patrioti, lojalni, religiozni, štovatelji tradicije i autoriteta. Ovo je vrlo slično “vlasničkoj demokraciji” m. Tacher, zbog čega desnica podupire stjecanje obiteljskih kuća za srednji sloj, što je jedan od razloga hipotekarne krize u Mađarskoj – i svugdje. Mađarska desnica, kao i europski (posebno srednjoeuropski) konzervativci, uvijek smatraju da su protivnici takvog srednjeg sloja, s jedne strane, multinacionalne kompanije, međunarodne institucije i “financijski kapital”, a s druge strane, proletarijat, siromašni, “komunisti”, nazovite ih kako hoćete – plus nezapošljivi, sub-ljudski ološ. Mađarska desnica nisu jednostavni, staromodni rasisti. Ponajprije se protive subvencijama za siromašne, socijalnoj pomoći nezaposlenima koji se percipiraju kao većinom Romi (što, usput budi rečeno, uopće ne stoji) i bilo kojem “neproduktivnom” društvenom sloju, koje nazivaju “neaktivnima” (termin koji uključuje umirovljenike – a postoji i prilično nova, izrazito neugodna i jaka mržnja prema starima). Zato su se, smatram, okrenuli tako radikalno i suicidalno protiv sindikata.

Kako bi nametnula ovaj novi poredak, nova autoritarna država treba mnogo novca koji vlada nastoji namaknuti putem rezova, novih rezova, ostalih rezova i još rezova. Nema novca za umjetnosti, za arheologiju i konzervaciju, za izdavaštvo, za istraživanja – uz popratnu dobrobit uklanjanja lijevo naklonjene ili liberalne inteligencije – nema novca ni za javni prijevoz, okoliš, bolnice i klinike, sveučilišta, osnovne škole, pomoć slijepima, onima oštećena sluha, hromima ni bolesnima. Novca ima jedino za sport, koji je poticajan za jačanje borbenog duha, duha zajedništva, lojalnosti, samodiscipline, muške snage i slično.

U pitanju je i klasična sklonost akciji, djelima umjesto pustih riječi (poznatih i kao kritička misao). Brbljavi slojevi (*clases discutidoras*) koje su prezirali Don Juan Donoso Cortés i njegov najbolji učenik Carl Schmitt, nisu baš vrlo cijenjeni. U ovom nema ništa posebno, konzervativci su oduvijek mrzili intelektualce (a posebice su to prakticirali konzervativni *intelektualci*) i mrzili su kavansko društvo, i donedavno su smatrali da su Francusku revoluciju pokrenula mislilačka društva i masonske lože.

“DRUŠTVO UTEMELJENO NA RADU” G. Orbán govori o “društvu utemeljeno na radu” i svečano je proglasio kraj socijalne države (nema veze ako ste mislili da je socijalna država okončala prije mnogo vremena). U ovome se ne razlikuje od gospode Camerona, Sarkozyja, Barrosa, Montija, Rajoya, Harpera te gospođa Merkel i Lagarde, koji bi bili užasnuti da im kažete kako se ne razlikuju od g. Orbána. G. Orbán je samo hrabriji i djelotvorniji od njih, također je manje od njih sputan ceremonijalima i presedanima, pompom i okolnostima. Zato se g. Orbán smije drznuti uvesti radikalni oblik rada (prisjetimo se: kojeg su inicirali gospođa Clinton i Blair), a koji podrazumijeva da možete dobiti naknadu (socijalnu pomoć za nezaposlene) jedino ako ste spremni izvršavati bilo kakav posao koji vam vlasti nalože i ako ćete ga obavljati pod kontrolom Ministarstva unutarnjih poslova koje istočni Europljani tako vole, za mizerni honorar, daleko ispod plaće dostatne za život. Prvi eksperiment ovog nesasvim-prisilnog-rada proveden je u selu ozloglašenom zbog tamošnjih, nazovimo ih, “rasnih incidenata” koje su izazvali neonacistički paramilitarni odredi te koje se također može podičiti nedavnim izborom neonacističkog gradonačelnika. Većinom romski “javni radnici” rade pod

strogim policijskim nadzorom, konstantno maltretirani i ponižavani, pod svjetlima desničarskih medija koji ih nazivaju neradnicima. Hvala bogu, nekompetentna mađarska država neće biti u stanju organizirati ovo u većim razmjerima, no namjera je kristalno jasna.

Paradoks je čitave situacije da g. Orbána napadaju Europska unija i vlada SAD-a koje su, generalno, u potpunoj suglasnosti s Orbánovim politikama. One se, međutim, žestoko protive njegovim pretenzijama za neovisnošću i njegovoj praznoj retorici protiv banaka. Nevjerojatno je da mađarska službena propaganda tvrdi da mađarsku vladu terorizira – internacionalna ljevica! Nije uopće čudo što je g. Martin Schulz, novi (socijaldemokratski) predstavnik u Europskom parlamentu upitao jesu li gospođa Barosso ili Juppé ljevičari? No ovi ljudi zaboravljaju staro uvjerenje srednjoeuropske radikalne desnice da su financijski kapital i komunizam u neku ruku identični. Oboje su kozmopolitski, moderni, sekularni i republikanski.

Kako god bilo, kad su u pitanju mađarski građani, tri najvažnija čimbenika u našim životima trenutačno – vlada g. Orbána, trojstvo EU/MMF/SAD i domaća opozicija – apsolutno su i čvrsto odlučni da nametnu rezove, nove rezove i još rezova. Videno iz ovog kuta, osuda mađarske desnice od strane zapadnog tiska, zapadnih kabineta i međunarodnih financijskih i političkih institucija doima se farsicom. Riječ je o golemoj borbi za malo dragocjenosti. Ne bih rekao da je smrt buržuske demokracije u Mađarskoj baš ništa: to je prilično užasno. Povijest nas je naučila da ne zanemarujemo razlike između različitih kapitalističkih režima. No to su prije razlike u stupnju negoli u vrsti, i autoritaran impuls suvremenih buržuskih vlada posvuda nije teško prepoznati.

Neprekidni napadi zapadnog tiska – neki opravdani, neki ne – već su izazvali jak nacionalistički revolt u Mađarskoj; zastave Europske unije palili su neonacistički parlamentarci; ljudi su zaprepaseni dok njihova vlada, ma kako nepopularna, postaje u inozemstvu utjelovljenje apsolutnog Zla. Nacionalna indignacija (dijelom opravdana, bojim se) mobilizirat će desnicu protiv demokratskih i socijalnih prosvjeda, što je posljednje što nam treba. Također će ohrabriti Orbánovu vladu da nastavi svojim katastrofalnim kursom prema Velikom Ništavilu. Zapadni vođe ne doimaju se pretjerano pronicljivima ili odgovornima.

A EUROPA? Ovime dolazim do najvažnijeg pitanja ovog eseja: problema nacionalnog suvereniteta.

Ako ćemo, barem provizorno, prihvatiti da kapitalizam vjerojatno neće tako brzo umrijeti, tada se moramo upitati može li nametanje političke moći izvana doprinijeti “demokraciji” ili ne. Vidjeli smo da je jedna od posljedica krize ta da su u zemljama poput Italije i Grčke postavljeni biro- i tehno-kraljevi: neizabrani službenici, bivši bankovni menadžeri bez pravog izbornog mandata. Ako g. Orbán onemogućuje provedbu popularne volje svojim autoritarnim, tj. poludiktatorskim mjerama, to čini i intervencija stranih sila. G. Orbán je barem izabran. Prijetvornim sredstvima, svakako – nije iznio ono što namjerava napraviti – no bez obzira na to je izabran. Postoji mnogo načina na koje se “demokracija” može potkopati. Jedan od njih je ucjena. Kada se mađarskoj vladi prijete povlačenjem fondova ili sličnim sankcijama, to nasilno mijenja državnu politiku. To moraju percipirati kao pogrešno, između ostalih, i poštenu liberali.

Postoji samo jedan politički agens koji se legitimno može pozvati na odluku, a to je samo mađarsko izborno tijelo. Mađari trebaju pozdraviti izraze solidarnosti, suosjećanja i moralne podrške iz inozemstva. Zahvalni smo da naše nedaće nisu nezapažene i nezabilježene u središtima velikih sila. No samo nama preostaje da odlučimo o sudbini naše zemlje. Ona mora ovisiti o našoj volji. U velikoj smo opasnosti, svakako. No ako optužujemo mađarsku desnicu da ignorira glas naroda, nikakav strani utjecaj ne bi smio nagadati i zamijeniti taj glas. Mnogo vam hvala, ali ovo ćemo rješavati sami. Bilo bi tragično da farsa u Strasbourgu, Bruxellesu i Washington DC-ju učvrsti mađarske patriote oko jednog od njihovih najgorih neprijatelja, g. Viktora Orbána. To bi bio njegov trijumf i naš gorak i možda zaslužen poraz.

Prava i autentična demokratska opozicija u Mađarskoj trebala bi se usprotiviti katastrofalnim politikama štednje Europske komisije, Europske središnje banke, Međunarodnog monetarnog fonda i američkog establišmenta, a ne samo strmoglavećoj mađarskoj desnici. Ako se takva opozicija pojavi, ne trebate se brinuti za Mađarsku. **E**

S engleskoga prevela Franciska Cettl.

ČUDNA ŠUMA

O CVRČKU, MRAVU
I DRUGIM BEŠTIJAMA

IZDRESIRAN DA SE VIŠE NE PITAM DJETINJASTA PITANJA O PRAVDI I NEPRAVDI, KARMI I SUDBINI, NE MOGU SI POMOĆI NI POBJEĆI OD NEOBIČNE POTREBE DA SE IPAK NEKOG VRAGA PITAM, TE MI TAKO, DOK IBRAHIM FERRER S OSMJEHOM GOVORI KAKO JE BIO ČISTAČ CIPELA, DODE NALET NEZAUSTAVLJIVE ZNATIŽELJE: A TKO LI SU BILI TI LJUDI KOJIMA IH JE ČISTIO?

NENAD PERKOVIĆ

Kada Ibrahim Ferrer pred kamerom pripovijeda o tome što je sve radio u životu (na umu mi je Wendersov *Buena Vista Social Club*), šturo i koncizno, mirno – kako je pjevao s najboljim glazbenicima, prodavao lutriju, čistio cipele – tada to ni po čemu ne zvuči čudno. Svi znamo da je Kafka bio čato u osiguravateljskoj kompaniji, da je Joyce bio učitelj u Puli neko vrijeme, da je svaka starleta bila konobarica u Los Angelesu i tako dalje. Zato se više ne pitamo nepotrebno zašto bi čovjek andeoskog glasa ikad morao za život laštiti tude cipele (ta svatko može glancati cipele). I s pravom se ne pitamo, jer je neozbiljno i nezrelo, pa stoga i nepotrebno. Znamo kakav je svijet, nismo više mali!

ISI! Izdresiran tako da se više ne pitam djetinjasta pitanja o pravdi i nepravdi, karmi i sudbini, ne mogu si pomoći ni pobjeći od neobične potrebe da se ipak nekog vruga pitam, te mi tako, dok Ferrer s osmjehom govori kako je bio čistač cipela, dode nalet nezaustavljive znatiželje: a tko li su bili ti ljudi kojima ih je čistio? Lokalni svodnici? Tko su uopće ljudi kojima drugi lašte obuće? Što je to, možda kakav defekt u psihi, kakva nesreća u životu – pod uvjetom, jasno, da su fizički zdravi – kad moraju potražiti profesionalnu pomoć u glancanju vlastitih cipela?

I ne mogu si pomoći, tada zamislim nekakvu facu, poput, što ja znam, Kerumove. To bi bio taj profil karaktera: tko ima skupu jahtu kojom ne zna upravljati, sasvim je vjerojatno da nosi i (skupe?) cipele koje ne zna očistiti.

Usljedi prizor: jahta pristaje u turističkom posjetu Havani, s jahte silazi mamlaz s čačalicom u zubima, u skupom prugastom odijelu koje mu vazda nekako nakrivo stoji jer se nikad u njemu ne osjeća ni dobro ni ugodno, ogleda se malo uokolo i cmače vješto (nekako preko te čačalice) ostatke janjetine, mladog luka, što li, zaostale među zubima, pomalo je blijed od za njega preduge i nepotrebne plovidbe, ogleda se, ne zna što bi, nema baš ni neku ideju gdje je uopće i kog vruga tu radi, obuzima ga razdražljivost nešto snažnije nego inače, jer lagana je razdražljivost njegovo permanentno stanje, nemirni pogled mu nehotice klizne preko vrhova skupih cipela, ugleda tu ostatak hrane jer, zapravo, nikad i nije naučio jesti zatvorenih usta, nikad mu nije bilo jasno čemu ta tlaka, i taj ga sažvakani komadić mladog luka na vrhu cipele dodatno razdraži i najradije bi poslao u vražju mater i Kubu, i Havanu, i izlet i “ko ga je nato nagovorija da ga dava odnija”? Tada ugleda crna s bijelom šiltericom kako sjedi s kutijom za čišćenje cipela i to ga načas ozari (“Is!” pomisli). Bodro prilazi, digne nogu manje više spretno na za to predviđenu platformu i Kubanac mu vješto očetka cipelu, potom i drugu. Što Kubancu pritom

prolazi kroz glavu? Vjerojatno pjesma, kao i uvijek, zato vjerojatno zvižduće melodiju, ili pjevuši. Što zadriglom jahtašu bez stvarnog smisla za *yachting* prolazi kroz glavu? Kao i obično, mukla praznina. Blago orošena stalnom nelagodnom uslijed nekonzistentnosti misli (nikako ih pohvatati u prostranstvu praznine).

PATOLOGIJA MARLJIVOSTI Za pretpostaviti je da će se u psihi našeg bogatog veletrgovca u izmišljenoj posjeti Kubi pojaviti neuobličena misao, zapravo više kao osjećaj, makar ni to ne bi bilo precizno jer je zapravo riječ o osjetu, premda ni to do kraja, dakle nešto na pola puta od osjetilnog do emotivnog, dakle kljasto neko podsjećanje nalik na ideju o cvrčku i mravu, gdje bogatun, narafski, sebe doživljava kao marljivog mrava, trenutno na odmoru na svojoj “krvavo” stečenoj jahti, dok bi Ibrahim Ferrer koji mu čisti cipele bio cvrčak, niškorišti tamburalo, lakomislen stvor bez pameti, čak i toliko da predvidi hladnu zimu i crne dane. Bez dileme, odmah uviđamo patologiju ove konstrukcije gdje marljivi mrav dokono šeta u preskupom i pretijesnom odijelu, a lijeni cvrčak mu čisti cipele za sitniš.

No, stvari su danas tako postavljene, a tko zna, možda su oduvijek i bile. Ono čemu nesumnjivo svjedočimo jest njihova ubrzana evolucija u karikaturu, u grotesku koja čak više nikome nije ni smiješna. A nije smiješna stoga što nas predugo uvjeravaju u moć, racionalnost, svrhovitost i prirodnost suhog utilitarizma, uvjeravaju bez vidljivih rezultata ili jasnih argumenata, tumače nam kako su bogati inteligentni(ji) pa su zato i bogati, i obrnuto, kako se svatko pametan mora obogatiti, a mi iz dana u dan, na svim merdijanima, na svim nadmorskim visinama i u svim vremenskim zonama gledamo kojekakve imućne glupane i skorojeviće koji iz hira i dosade postaju gradonačelnici i zastupnici s nejasnim idejama što to uopće znači (osim neke njihove “mravlje” taštine), ili pak gledamo gradonačelnike i zastupnike, zapravo najčešće obične vucibatine s dovoljno sreće da im sjekira upadne u sinekuru, kako se besramno bogate. Gledamo taj cirkus čije su se jeftine kulise već raspale, i nitko više ne doživljava čar i sjaj spektakla, izazov te lutrije, želju da okuša vlastitu sreću, nego tek škripavu bijedu zakulisnih mehanizama koji već ozbiljno zapinju. Nitko više ne može popušiti jeftin štos poput onoga da nekakav “car žutih vrećica” čiji se sav intelektualni kapacitet svodi na znanje o trgovačkim maržama i instinkt u manipulanju istima, može upravljati složenim urbanim mehanizmom kakav je grad od više stotina tisuća duša kao da je to neka “firma”, a činjenicu da je demokratski izabran nitko više ne doživljava ozbiljno, jer demokratska izabranost je (p)ostala samo

legitimacija za bahatost i krajnji cinizam, od Bijele kuće do bilo koje (pri)balkanske gradske skupštine.

U merkantilističkom svijetu pragme i trgovinskog svjetonazora svaka je konstelacija cvrčaka i mrava duboko poremećena, za razliku od zdrave simbioze koja je, kako znamo, istaknuta kao pouka rečene basne.

PROTRAČEN ŽIVOT KRALJA KIKIRIKIJA Što god nas tko uvjeravao, makar i s policijskim pendrecima nad glavama, ili ciničnim opaskama da nam tako i treba ako smo masovno polomili ruke i noge na ledu, u gradu gdje gradska vlast ne funkcionira, ili pod bilo kojom drugom prijetnjom ili obmanom radi koje smo prisiljeni sjediti u gledalištu i prisustvovati besmislenoj predstavi koja nikog više ne zanima, naposljetku ostaje jednostavna istina koju je već nemoguće prikriti: Ibrahim Ferrer bio je ozbiljan čovjek jer je dosljedno i potpuno, napose pristojno, uzvratilo bogovima dar kojim su ga uzdarili. Nasuprot tome, kojekakvi neozbiljni redikuli diljem svijeta, koji nikad ništa nisu dobili od bogova osim svoje pohlepe i praznine, nemaju načina uzvratiti darovano pa grabe i dalje, ne bi li zatrpali zjapeći bezdan osjećaja uskraćenosti. Ponestane li izazova u novcu, zgrtat će pozicije, “časť” i “ugled”, vjerujući naivno, ako ih se domognu, kako su predmet jala i ljubomore (što sličnima sebi vjerojatno i jesu). Ne vide da je cirkus rastepen i da je šator već na podu i da tužno, jadno i neozbiljno traće život. Danas carevi šarenih vrećica, sutra niti zapamćeni po simbolu svoje identifikacije. Tko pamti vrećice, ili drugi otpad? Ljudi ne, bogovi zacijelo još i manje.

Stoga sve kraljeve vrećica, noćnih posuda, kikirikija (ili čega god) uvijek iznova čudi i do iskakanja iz kože razdražuje što čistač cipela povazan – zvižduće i pjevuši. ■

DANAS CAREVI
ŠARENIH VREĆICA,
SUTRA NITI
ZAPAMĆENI PO
SIMBOLU SVOJE
IDENTIFIKACIJE. TKO
PAMTI VREĆICE, ILI
DRUGI OTPAD? LJUDI
NE, BOGOVI ZACIJELO
JOŠ I MANJE

KULTURNA POLITIKA

KAKO DALJE
U EUROPSKOJ UNIJI?

NA INICIJATIVU EUROPSKIH KOALICIJA ZA KULTURNU RAZNOLIKOST, KULTURNI RADNICI, UMJETNICI, GLUMCI, GLAZBENICI, PISCI, FILMSKI RADNICI, SKLADATELJI, IZDAVAČI, ŠIROM EUROPE U OTVORENOM PISMU PREDSEDNIKU EUROPSKE KOMISIJE BARROSI UPOZORAVAJU NA HITNU POTREBU POTPORE KULTURNOJ KREATIVNOSTI I RAZNOLIKOSTI U EUROPI

BISERKA CVJETIČANIN

Krajem veljače 2012. održat će se u Milanu završna konferencija Inovacijskog festivala (IF) koji se realizira u okviru projekta *PRO INNO Europe*. Tu je inicijativu pokrenula Opća uprava/generalni direktorat Poduzetništvo i industrija Europske unije sa ciljem da pridonese razvoju novih i boljih inovativnih politika i politika suradnje u Europi. U razdoblju 2009.-2011. u okviru projekta organiziran je niz događanja u šest europskih gradova (Barcelona, Milano, Kortrijk, Lisabon, Vilnius i Talin) kojima su u središtu bili društveni aspekti inovacije i budućnost kreativnih industrija. Pokazalo se da se inovacija i kreativnost nedovoljno razumiju i poštuju. Poticanje građana na aktivno uključivanje u inovativne napore ostaje u središtu projekta, a na milanskom skupu, uz prezentaciju drugih inicijativa Europske unije u potpori kulturnim i kreativnim industrijama, bit će službeno inaugurirana Europska alijansa kreativnih industrija (*European Creative Industries Alliance*). Sve će se odigravati tijekom *Milan Fashion Week*, jednog od najpoznatijih kreativnih događaja u Europi.

KREATIVNA EUROPA I FASHION WEEK Neće izostati ni prezentacija novog programa Kreativna Europa (2014.-2020.) koji se, koncentriranjem na ekonomsku ulogu, odnosno "realnu ekonomsku korist" kulturnih i kreativnih industrija (postoji li danas uopće neki dokument o kulturnim i kreativnim industrijama koji ne sadrži podatak da one predstavljaju ekonomsku snagu s 4,5% europskog bruto domaćeg proizvoda i oko 3,8% zaposlene radne snage?), savršeno uklapa u *Fashion Week*. Ovdje se valja prisjetiti kampanje i stava civilnog društva *we are more*: ekonomski doprinos kulture ne može biti jedini cilj provedbe Kreativne Europe, potrebno je otvoriti mogućnosti sudjelovanja kulture u svoj raznolikosti razvojnih ciljeva. Rasprave o programu Kreativna Europa još traju (do kraja studenog 2012. finalizirat će se pravni okvir programa na kojem radi Europska komisija), a u njih su se uključile i Europske koalicije za kulturnu raznolikost koje su ovih dana uputile otvoreno pismo predsjedniku Europske komisije Joséu Manuelu Barrosi.

DJELOVANJE EUROPSKIH KOALICIJA ZA KULTURNU RAZNOLIKOST Zašto otvoreno pismo? Paralelno s uspostavljanjem i razvojem koalicija za kulturnu raznolikost na svim kontinentima s osnovnim ciljem provedbe Unescove Konvencije o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza, koalicije Njemačke, Belgije, Španjolske, Francuske, Irske, Italije i Slovačke odlučile su 2005. godine udružiti se u Europske koalicije. Danas su Europske koalicije za kulturnu raznolikost

neformalna mreža 13 nacionalnih udruga koje predstavljaju razne profesionalne organizacije u kulturi. Koalicije djeluju pri europskim institucijama u korist takve europske politike koja će zagovarati kulturu i promicanje raznolikosti kulturnih izraza na način formuliran u Unescovoj Konvenciji. A Konvencija već u prvom članku prepoznaje "specifičnu prirodu kulturnih aktivnosti, dobara i usluga kao nositelja identiteta, vrijednosti i značenja". Kulturna dobra i usluge "utjelovljuju ili prenose kulturne izraze neovisno o komercijalnoj vrijednosti koju mogu imati". U članku 20 naglašeno je da Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza nije podređena drugim konvencijama i sporazumima, već se uspostavljaju odnosi međusobne potpore, komplementarnosti i nepodređenosti (posebice u odnosima sa Svjetskom trgovinskom organizacijom – WTO).

Osim o Unescovoj Konvenciji, Europske koalicije vode brigu i o drugim sadržajima koji su u kompetenciji Unije a imaju utjecaj na kulturu, osobito u pogledu trgovinskih pregovora. Europske koalicije izražavaju neslaganje s proširenom praksom EU da se protokoli o kulturnoj suradnji pridodaju bilateralnim ili regionalnim trgovinskim sporazumima, kao u slučaju s Južnom Korejom, Indijom, Kanadom itd.

OTVORENO PISMO EUROPSKIH KULTURNIH RADNIKA Na inicijativu Europskih koalicija za kulturnu raznolikost, kulturni radnici, umjetnici, glumci, glazbenici, pisci, filmski radnici, skladatelji, izdavači, širom Europe u otvorenom pismu predsjedniku Europske komisije Barrosi upozoravaju na hitnu potrebu potpore kulturnoj kreativnosti i raznolikosti u Europi. U pogledu kulturne raznolikosti, u pismu se konstatira paradoksalnost postojeće situacije: nikada se u Europi nije toliko pozivalo na potencijal kulturnih i kreativnih industrija, a tako malo podržavalo uspostavljanje politika koje bi omogućile zaštitu i promicanje kulturne raznolikosti. Dok izazovi koje osobito donosi digitalno doba, zahtijevaju ambiciozne odgovore, europska politička akcija umjesto toga tone u odbijanje, pa čak i poricanje: potpisivanje Unescove Konvencije o kulturnoj raznolikosti nije potaklo Europsku komisiju na automatsko isključivanje audiovizualnih i kulturnih usluga iz njenih trgovinskih pregovora. Stoga kulturni radnici u otvorenom pismu zahtijevaju od Europske komisije i njenog predsjednika da "odbiju uporabu kulture kao nagodbenog sredstva u trgovinskim pregovorima...i usuglase svoju retoriku sa svojim politikama".

Kulturni radnici pozivaju Europsku komisiju i njenog predsjednika "na povratak konzistentnom i dinamičnom pravcu akcije" u promicanju kulturne raznolikosti: s krizom javnih financija/dugova koja

je većinu europskih zemalja primorala na rezanje budžeta namijenjenog kulturi i umjetnosti, Europa ima veću ulogu nego ikada – štoviše, odlučujuću ulogu – u zaštiti i promicanju kulturne raznolikosti. Briga o obvezama financiranja i prezentiranja europskog kulturnog stvaralaštva na novim medijima sukobljava se s izbjegavanjem zakonskih odredbi i poslovnim relokacijama unutar same Europe. Sraz je tim suroviji jer omogućuje američkim i azijskim internet-skim divovima da se izuzmu ili oslobode bilo kakve obveze u pogledu kulturnog stvaralaštva.

URGENTNE PREPORUKE U svakom slučaju, ni mali kompromisi ni slijepo i naivno vjerovanje u velike tržišne principe neće omogućiti jačanje europskog identiteta i kreativnosti u svoj njihovoj raznolikosti, niti na adekvatan i efikasan način dati potporu europskoj kulturnoj industriji. Na kraju otvorenog pisma kulturni radnici daju jasne i urgentne preporuke u pogledu angažmana koji Europa mora poduzeti, između ostalog, okončati fiskalni *dumping* unutar Europe koji potkopava osnove potpore kulturnoj raznolikosti i oslabljuje europske kompanije u korist (i veliki profit) neeuropskih multinacionalki. "...Budućnost kulture, njene raznolikosti, njenih industrija i radnih mjesta odigrava se na europskoj pozornici. Sa čvrstom političkom potporom, najbolje scene ovog komada tek treba napisati", završavaju europski kulturni radnici otvoreno pismo.

U nedavnom intervjuu, početkom siječnja 2012., kanadski filozof Charles Taylor daje odgovor kao da je predvidio pojavu otvorenog pisma europskih kulturnih radnika: "Da bismo izašli iz ove situacije, potrebni su nam novi oblici mobilizacije ljudi ali i političke imaginacije". Nadajmo se da će ih Hrvatska oboje imati. ■

EUROPSKE KOALICIJE IZRAŽAVAJU NESLAGANJE S PROŠIRENOM PRAKSOM EU DA SE PROTOKOLI O KULTURNOJ SURADNJI PRIDODAJU BILATERALNIM ILI REGIONALNIM TRGOVINSKIM SPORAZUMIMA, KAO U SLUČAJU S JUŽNOM KOREJOM, INDIJOM, KANADOM

POUČAK S GRČKOG FRONTA

Jedan od najagilnijih tumača grčke krize, profesor ekonomske teorije i pročelnik Odsjeka za političku ekonomiju Ekonomskog fakulteta u Ateni, opisuje svoja iskustva s novinarima

Yanis Varoufakis

Ekonomska kriza, koja je Grčku tijekom protekle dvije godine bacila u ponor, gurnula me pred mikrofone i notese mirijade novinara koji su navalili u Atenu kako bi izvještavali o razvoju drame. U tom smislu nisam svjedočio samo evoluciji rasapa Grčke (i eurozone), nego i naporima koje su svjetski mediji uložili u njegovo razumijevanje. U ovom članku sažimam tri važne pouke za koje mislim da ih možemo izvući iz ovog iskustva, u korist novinara koji se trude održati nezgodnu ravnotežu između (a) potrebe da naprave reportaže koje će odjeknuti kod njihovih urednika, čitatelja, publike ili gledatelja i (b) gotovo beskonačne kompleksnosti pozadinske priče. Tri pouke na koje se želim usredotočiti nazvat ću pojedinačno *pogreškom generalizacije, zabludom agregacije, i opasnostima kompartmentalizacije.*

POGREŠKA GENERALIZACIJE Slom 1929., i Velika depresija koja je uslijedila, trebali su nas naučiti važnoj lekciji: kaskadni bankrot privatnog i javnog sektora (koji počinje kolapsom velikih banaka, da bi se potom proširio na javni dug slabijih država i, kasnije, zarazio realni ekonomski sektor virusom recesije) ne prijete samo zajedničkoj valuti pojedinog razdoblja (zlatni standard 1929., euro danas), već ugrožava i viziju zajedničkog prosperiteta. U odsutnosti neke vrste supra-nacionalnog Levijatana (poput onog kakvog je Keynes predložio 1944.) koji bi "u svima nama izazivao strahopoštovanje", i time održavao prekograničnu suradnju u razdoblju nakon krize, ono što se nazire iza ugla hobbesovski je rat "sviju protiv svih".

Rat riječima započinje čim izustimo rečenice koje počinju s "Grci čine" ili "Nijemci misle". 1929. godine takav je rat riječima, možemo to nazvati i igrom "svaljivanja krivice", doveo do druge vrste rata koji je, paradoksalno, ubio milijune, kao i krizu samu. Čovjek bi se ponadao da smo ovaj put naučili lekciju. Jer iako se naoružane brigade nisu pokrenule (i ostat će, nadajmo se, u barakama), rat riječima je živ i zdrav u Njemačkoj i Grčkoj, u Nizozemskoj i Španjolskoj, u Austriji i Irskoj.

1929. naše generacije – kreditna kriza 2008., i Velika recesija koja je uslijedila, u Europi je dala mnogo povoda razgovoru o *Nijemcima, Grcima, čak i Britancima* (pogotovo nakon što je David Cameron odlučio istupiti iz stroja Europske unije po pitanju nedavnih izmjena Ugovora). Naša je kolektivna zadaća, osobito prosvijetljenih novinara, da zvonimo na sva zvona kako ne postoji takvo što kao što su *Grci* ili *Nijemci*, ili, što se toga tiče, ni *Britanci*. Mi smo svi individualci, kao što se Brian silno trudio uvjeriti svoje samoprovane sljedbenike (v. Monty Python: *Life of Brian*, op. prev.). I više je razlika unutar našeg naroda, kako po pitanju gledišta, tako i po pitanju karaktera, nego što postoji razlika među našim narodima.

Tako da novinari, kada izvještavaju s prvih crta bojišnice ekonomskog kolapsa, imaju dužnost naglasiti širinu mnijenja unutar Grčke, unutar Njemačke, unutar Britanije, umjesto da umanjuju tu raznolikost i odlučuju se za utješnu, ali potencijalno razornu familijarnost nacionalnih stereotipova. Zadržati zdravu otpornost na generalizacije nije samo humanistička dužnost novinara, nego, također, i preduvjet za točno izvještavanje o uzrocima krize.

Uzmimo za primjer još jednom slučaj Grčke. Novinarima su potrebne metafore da publici pomognu u razumijevanju ekonomskog kolapsa, njegovih uzroka i prirode. Jedna od takvih alegorija koju se često koristi kako bi se narativiziralo dramu eurozone, Ezopova je basna o cvrčku i mravu. Germanskog mrava suprotstavlja se grčkom cvrčku u kontekstu priče o moralnosti koja spaja sjevernjačku marljivost, južnjačku lijenost i nešto površne ekonomske analize monetarne dislokacije koja slijedi.

Problem s metaforama ove vrste jest da im je gotovo nemoguće odoljeti. Tako da novinari, pod pritiskom da naprave reportažu koja dobro rezonira s predrasudama

njihovih pretplatnika, na koncu robuju reproduciranju metaforine logike; npr. Nijemce se portretira kao vrijedne radnike koji moraju spasiti rastrošne Grke, poput mrava itd., itd. Kao da je, u trenutku u kojem je metafora izabrana, priča već bila unaprijed ispisana, pri čemu se nije ozbiljno razmišljalo o njezinoj analitičkoj vrijednosti.

Naravno, nemam ništa protiv metafora. Ne postoji ništa što bi, poput metafore, čitateljstvu ili publici bolje približilo kompleksne priče s obzirom na strogo ograničenu količinu vremena koja im se daje na raspolaganje. Usprkos tomu, dužnost je novinara da se koriste metaforama kako bi pristupili stvarnosti, umjesto *da ih vlastita metafora* "iskoristi" kako bi učinkovito iskrivili stvarnost. Kako bi uspjeli u obavljanju ovog zadatka, novinari moraju prilagoditi metaforu koju su izabrali zahtjevu izricanja istine. Nužno je oduprijeti se primamljivosti generalizacije.

U slučaju Grčke i Njemačke, koji ovdje promatramo, činjenica je da su mravi i cvrčci raspodijeljeni s obje strane linije koja dijeli suficitne od deficitnih zemalja eurozone. Jednom kad prepoznamo kako i Njemačka i Grčka, dapače i cijela eurozona, imaju zanemarene mrave i razmažene cvrčke, odjednom ćemo se naći pred mogućnošću da ispričamo priču s više nijansi. Onu koja nam omogućava da postavimo temeljita pitanja o tome kako i njemački i grčki marljivi mravi dijele osjećaj nezadovoljstva i zakirutosti od strane grčkih i njemačkih cvrčaka koji su na njima parazitirali tijekom "dobrih" vremena, a sada, tijekom "mršavih godina", još jednom od njih, od mrava, traže da daju novac za *bailoute* i više poreze.

Ukratko, metafore su ključne za pripovijedanje i u analitičke svrhe. No, moramo ih brusiti na način koji pomaže, umjesto da priječi, naše razumijevanje temeljnih uzroka. A to znači izbjegavanje *pogreške generalizacije.*

ZABLUDA AGREGACIJE Ako posjećujemo zemlju usred ekonomskog kolapsa (primjer Grčke opet će dobro poslužiti), važno je da dodemo opremljeni jednostavnim, no kontra-intuitivnim uvidom: *pojedinačni recepti za izlaženje na kraj s dugom ne mogu se zbrajati!* Pod time mislim kako je uvijek potrebno da novinari preispitaju ono što bi instinktivno pomislili o uzrocima krize o kojoj izvještavaju, osobito ono što "zdrav razum" nalaze kao lijek.

Na primjer, što zdrav razum predlaže kao recept za izlaženje iz financijskih teškoća za pojedince, obitelji ili poduzeća? Po svoj prilici, odgovor je da morate sniziti troškove kako biste zauzdali deficit na bilanci. Kao i da morate raditi napornije i pametnije. Međutim, ako se ovaj recept prenese na viši nivo agregacije, jednostavno ne daje rezultate. Kako bismo ovo mogli uvidjeti pretpostavimo da, u pokušaju smanjivanja našeg individualnog i zajedničkog duga tijekom krize (što financijski ekonomisti nazivaju razduživanjem, *deleveraging*), svi slijedimo ovaj isti recept i *to u isto vrijeme*. Dajem vam na znanje da rezultat može biti potpuno suprotan onome kojeg se naumilo postići. Dapače, agregatni realni dug može porasti!

Kako bismo razumjeli zašto zbroj tih pojedinih recepata ne rezultira u kolektivno djelotvornoj strategiji, uzmimo u obzir jednu veliku razliku između vaše obitelji (ili poduzeća) i gospodarstva u cjelini. U slučaju vaše obitelji, ako su se vaši prihodi smanjili, a vi ste suočeni s manjkom na kraju svakog mjeseca, smanjenje troškova razuman je smjer djelovanja iz jednog jednostavnog razloga: *vaš prihod je neovisan o vašim troškovima*. Na primjer, ako večeras ne jedete vani (i umjesto toga, kuhate kod kuće), vaši prihodi nisu patili i, budući da ste smanjili troškove, vaša bilanca je zdravija.

Potpuno suprotno, prihod cjelokupnog gospodarstva nije neovisan o svojim izdatcima. U stvarnosti, to dvoje su jedna te ista stvar (cjelokupni nacionalni dohodak jednak je cjelokupnom nacionalnom trošku). Kako bismo razumjeli zašto je to bitno, pretpostavimo

RAT RIJEČIMA ZAPOČINJE ČIM IZUSTIMO REČENICE KOJE POČINJU S "GRČI ČINE" ILI "NIJEMCI MISLE". 1929. GODINE TAKAV JE RAT RIJEČIMA, MOŽEMO TO NAZVATI I IGROM "SVALJIVANJA KRIVICE", DOVEO DO DRUGE VRSTE RATA KOJI JE, PARADOKSALNO, UBIO MILIJUNE, KAO I KRIZU SAMU

da cijela zemlja poslovično stegne remen, da se obitelji i poduzeća razduže odjednom. Privatna potrošnja bi, prirodno, ukupno opadala. Nadalje, ako povrh toga država također smanji svoju potrošnju (u nastojanju da smanji svoj deficit), zbroj privatne i javne potrošnje će opadati. No čemu je taj iznos jednak? Odgovor je: nacionalnom dohotku! Kako se nacionalni dohodak smanjuje, državni porezni prihodi padaju, obitelji imaju manje novca za vraćanje dugova, a ukupna moć zemlje da vraća dugove se smanjuje. Tako svi zajedno upadamo u zamku "zdravog razuma"; u zamku zablude agregacije; pogrešno misleći kako je recept koji je dobar za obitelji i poduzeća *jamačno* dobar i za zaduženu zemlju u cjelini.

Već mjesecima, od erupcije sage o grčkom dugu, mučim se kako bih ovu jednostavnu misao približio mnogim novinarima koje sam upoznao. Bio je to težak posao. Zabluda agregacije bila je duboko ukopana u njihovom umu. Kada su mi postavljali pitanja o grčkim "bailout" zajmovima, i o važnosti mjera štednje vezanih uz te zajmove, moja tvrdnja da je cijela zamisao pogrešna nije imala odjeka. Koliko god sam se trudio objasniti izopačenu logiku, činilo se kako se novinari ne mogu odvojiti od ideje da su, kada zemlja poput Grčke ima veliki deficit i ogroman dug, značajno smanjenje državne potrošnje i porast oporezivanja, *sigurno* pravi odgovor.

Mjesecima kasnije, kada su rezovi u državnoj potrošnji i povećani porezi uzrokovali produbljanje recesije, a omjer duga u odnosu na nacionalni dohodak porastao, primijetio sam kako se raspoloženje među novinarima promijenilo. Nažalost, u međuvremenu su napravili priloga i priloga kojima su dezinformirali svoju publiku i naveli je na krivi trag.

Imajući to na umu, a budući da kriza i dalje plete svoju otrovnu mrežu širom zemalja i sektora, nadam se da će novinari u svoje izvještavanje utkati barem malo sumnje u to da se ekonomski "recepti" mogu slagati onako kako bi to "konvencionalna mudrost" htjela.

OPASNOSTI KOMPARTMENTALIZACIJE Tijekom mog "namještenja", kao čest sugovornik međunarodnog novinarskog zbora koji "obljeće" Atenu, primijetio sam zanimljivu podjelu rada. Reporter i televizijske ili radijske ekipe spadaju u tri manje ili više distinktivne kategorije: *hard-news* ekipa (vijesti koje se bave ozbiljnim i formalnim temama i događajima, op. prev.), ekipa koja radi na istraživanju pozadinske priče i, rjeđe, ekipa koja izvještava sa stanovišta tople ljudske priče.

Pristup *hard-news* ekipe bio je "praktičnog" tipa, brzodjelujući, "bez gluposti". Htjeli su "činjenice" i brojke, informacije iznutra, tipove odgovora koji su poput instantnih proročanstava toga što-će-vlast-učiniti ili kako-će-tržišta-reagirati. Ljudi koji su radili na istraživanju pozadinske priče bili su puno opušteniji, imali su dulje rokove i, stoga, vremena i prostora da pitaju slična pitanja, ali na način koji je nama, intervjuiranima, ostavljao više prostora da naglasimo

**JEDNOM KAD PREPOZNAMO
KAKO I NJEMAČKA I GRČKA,
DAPAČE I CIJELA EUROZONA,
IMAJU ZANEMARENE MRAVE
I RAZMAŽENE CVRČKE,
ODJEDNOM ĆEMO SE NAĆI PRED
MOGUĆNOŠĆU DA ISPRIČAMO
PRIČU S VIŠE NIJANSI**

neke pozadinske narative i neopažene aspekte priče. Na koncu, ekipe koje su radile na toplim ljudskim pričama nisu imale vremena za “uzroke” ekonomske krize, gotovo nimalo interesa za tektonske ploče ispod površine čije je kretanje uzrokovalo puknuća u socijalnoj ekonomiji (društvena ekonomija – realni, uslužni i javni sektor naspram virtualne, fiktivne ekonomije – financijskog sektora, op. prev.). Ono što su tražili bile su priče o boli, prizori patnje, zvukovi očaja; sirovi materijali pomoću kojih bi mogli složiti nekakav kratki prilog koji bi, pretpostavljam, trebao ublažiti tvrdoću činjenica i brojki iznesenih u nekom od prethodnih izvještaja ostalih ekipa.

Ovakva kompartmentalizacija tijekom priče o ekonomskom krahu u tri distinktivna tipa izvještavanja uzrokuje dvije vrste propusta: prvo, ona slabi analitički kapacitet samog novinara u pokušaju razumijevanja krize. Drugo, umanjuje vrijednost svakog od dijelova. Dopusnite da objasnim obje tvrdnje u kontekstu debakla eurozone. Bilo koja priča o iskušenjima i nedaćama, recimo, grčke obitelji, kojoj nedostaje analitička poveznica između njihove patnje, i boli ekvivalentne njemačke obitelji (čiji životni standard pada sporije, ali na duži period) zasigurno će propustiti objasniti (jednako kao što je to i mogla): (a) dubinu resantimana koju grčke i njemačke obitelji proživljavaju i (b) uzroke krize. Jednostavno rečeno, ako se praktična analiza drži odvojena od onoga što je važno za ljude, analiza postaje “mekana”, a topla ljudska priča mijenja humanizam u melodramu.

EPILOG Jezik i njegove ljubavne afere s metaforom često nas znaju namamiti u zamku generalizacije onoga što je najbolje ostaviti ne-generalizirano. Jezik nam je sklon govoru o “strancima” kao da postoji mogućnost da moralni nedostaci jednog lika mogu objasniti njihov položaj; kao da su, na primjer, Margaret Thatcher i Harold Pinter spojivi u jedan lik čiji neuspjeh može objasniti britanske ekonomske jade. Potom, kao da to nije dovoljno, naš um daje nastalom nesporazumu dodatni zavrtač krenuvši u suprotnom smjeru, miješajući posebno s općim, na primjer, pretpostavljajući da ono što je razborito za jednu obitelj mora biti razborito i za gospodarstvo. Konačno, kao posljedica dugo neosporene

greške u zapadnjačkom razmišljanju, uvjerava nas se kako su ekonomske i financijske “činjenice” zone bez osjećaja.

Do ovih triju pogreški dolazimo prirodno ako odletimo u zemlju koja se odjednom raspala kako bi pripremili, unutar uskih ograničenja, novinarski uradak o tome što se događa, zašto se dogodilo i kako je to biti uhvaćen usred toga. Moramo im se oduprijeti. Tvrdim da će novinari biti puno korisniji u rasvjetljavanju ekonomske krize koja se odvija u stranoj zemlji ako uspiju izbjeći grešku generalizacije, zabludu agregacije i opasnosti kompartmentalizacije. ■

S engleskog preveo Martin Beroš.

Objavljeno 4. veljače 2012. na: <http://yanisvaroufakis.eu>
Uredena verzija ovog članka izaći će u ožujskom izdanju *British Journalism Reviewa* za 2012.

OGLAS

NOVA MAPA UZBUDLJIVOG I RAZLIČITOG QUORUM, 3-4/2011.

Quorum je uvijek bio vrlo opsežan časopis, s različitim sadržajima, tako da bih teško mogao reći: Ovaj broj je za mene najbolji. Bilo je mnogo sadržaja koji su mi bili ili su mi još uvijek značajni, ali ne mogu reći da je to neki broj od prve do posljednje stranice zato što su oni mišljeni kao prostor razlika – kaže u intervjuu Branko Čegec novog dvobroja časopisa *Quorum* (3-4/2011), gdje na pitanja odgovara Tvrtka Vukoviću i čitateljima, objavljuje novu poeziju iz Istanbula, a o njegovu putu u vlastitu odsutnost i ironičnoj autoreferencijalnosti u opsežnoj studiji piše ugledna poljska kroatistica Krystyna Pieniążek-Marković.

Hrvatski pjesnici i prevoditelji Damir Šodan i Tomica Bajsić razgovarali su za *Quorum* s Yannisom Livadasom, grčkim pjesnikom, prevoditeljem, publicistom, čija se poezija sve češće daje vidjeti po američkim, francuskim i svjetskim časopisima, a obično ga se titulira “jazz-pjesnikom”, iako takva odrednica navodi na pogrešan trag jer je doista riječ o polivalentnoj i osebujoj pjesničkoj pojavi (to potvrđuje izbor iz poezije u prijevodu Momčila Radića).

Poezija Vesne Bige (s tajanstvenim nazivom ciklusa *Halkidiki*), makedonskih i europskih pjesnika (po prisutnosti i izborima na drugim jezicima) Jovice Ivanovskog (Knjige što mirišu na nagradu) i Nikole Madžirova (Crno majčinstvo), u prijevodu Borislava Pavlovskog, čine *Quorumove* književne prakse uzbudljivom mapom različitog i drukčijeg, što se jednako čita u novoj prozi stišanog i intrigantnog Nevena Ušumovića (Upokojenci slabo spijo) i Marka Pogačara (Klao sam), koja je i najava njegove knjige priča.

Izbor prevedenih autora u *Quorumu* u djelokrugu je rada Zorana Roška, koji u temu, „U početku bijaše Mathias Svalina koji je pokrenuo posao stvaranja Mathiasa Svaline“ upozorava da je „pisanje tekstova o autorima koje volimo sumoran je posao, bez ikakvih burzovnih ili poljoprivrednih posljedica. Da bismo se razveselili, morali smo tome dodati malo više poduzetništva, metafizičkog cirkusa, malo više kapitalizma. Lirskog kapitalizma. Pokrenuli smo zato u *Quorumu* posao pisanja tekstova i njihova ubrizgavanja u oblake tako da po ljudima padaju s kišom“. Autor, koji potječe s naših područja, u tom smislu je i za *Quorum* najbolji mogući izbor, jer „zapanjujuće i predivno i nadrealizam M. Svaline postaje gotovo (tehno)šamanistički: nježan i arhaičan, jezovit i romantičan (u prijevodu Franciske Cettl).

Finska je dvojezična zemlja. B. Brecht navodno je rekao da stanovnici Finske šute na dva jezika. Možda i šute, ali itekako puno pišu, a čitatelji su tako uvedeni u temat Željke Černok, koja je izabrana i prevela za *Quorumu* švedske pisce iz Finske(!), uz potporu Švedskog fonda za kulturu u Finskoj – Svenska kulturfonden: Susann Ringell, Märten Westö, Freja Rudels, Philip Teir.

Propitivanje različitih diskurzivnih formi – čitanja i pisanja drugih medija (Tragovi tko zna čijeg čitanja – fotografija: Miroslav Kirin, *Iskopano*), područja (Igra – pohvala filozofiji i nogometu: Grant Farred, *Cum Deus calculat fit mundus*, odigrao i preveo Stipe Grgas), putopisa (P/o/svajanje prostora – Zvezdana Jembrih, *Sava*) – opsesija je *Quoruma* i njegova uredništva. Monika Bregović potpisuje temat o kazalištu, baveći se prostorima svijesti na pozornici u teatru Richarda Foremana, koji sugerira nemojte nestati u snovima. U kritičkim praksama, M. Pogačar (priređivač temata) piše o novoj knjizi poezije A. Debeljaka *Krijumčari*, vrednujući tekuću književnu produkciju, što se čini rijetkim i neophodnim poslom časopisa, s Katarinom Brajdić (D. Glamuzina, S. Abadžić, *Sami u toj šumi*), Marjanom Čakarevićem (V. Stojnić, *Poziv na saučesništvo*; S. Basara, *Mein Kampf*), Anerom Ryznar (T. Tulić, *Kosa posvuda*), Vladimirom Arsenićem (D. Albahari, *Kontrolni punkt*), Borisom Postnikovim (G. Fercec, *Ovdje neće biti čuda*), M. Bregović (M. Dugandžija, *Nekoliko dana kolovoza*). Nepredvidivu antologiju čitanja hrvatskih pjesnika drugih hrvatskih pjesnika Lančani reaktor čine u ovom broju Boris Biletić, Daniel Načinović, Jakša Fiamengo, Zvonimir Balog i Petar Gudelj.

Naslovnice i fotografije (ciklus *U blizini*), što je uvijek posebnost i autorski zaštitni znak *Quoruma*, u ovom broju potpisuje Ana Mihalić, u izboru i dizajnu dvobroja koji potpisuje Vladimir Končar.

ZAŠTO NEMA JAHAČICA U BAJKAMA?

AUTORICA NA PRIMJERU ODABRANIH SLAVENSKIH BAJKI POKAZUJE KAKO KONJ, S JEDNE STRANE, PRIPADA TMINAMA KTONSKOGA SVIJETA, IZRANJA IZ UTROBE ZEMLJE ILI DUBINA MORA, DOK GA SE S DRUGE VEZUJE UZ ŽIVOTNI PRINCIP I VATRU (SUNČANI KONJ)

NADA KUJUNDŽIĆ

Od svih stvorenja što ih stvori Bog niti jedno (osim čovjeka) nije toliko izvanredno niti u tolikoj mjeri zaslužuje poštovanje kao konj. U svakom pogledu i svakoj kvaliteti on je tek u neznačajnoj mjeri inferioran čovjeku.

— Michael Baret

Konj je projekcija čovjekova sna o samome sebi – snažan, moćan, prekrasan – a predstavlja k tomu i obećanje bijega od tegobne svakodnevice.

— Pam Brown

Teško da bismo pronašli životinju koja je odigrala veću ulogu u povijesti čovječanstva nego što je to slučaj s konjem. Nikola Visković će tako ustvrditi da je riječ o životinji koja je “možda najviše utjecala na ljudsku civilizaciju” (2009:238), teza koju dodatno argumentira činjenicom da upravo spomenuti četverožnac predstavlja temeljnu pokretačku silu kompletnog europskog transportnog sustava sve do kraja 19. stoljeća (ibid:245). Od samog osvita čovječanstva (o čemu svjedoče špiljski crteži u Španjolskoj i Francuskoj (Čulinović-Konstantinović 1997:159), čovjekov interes za razne atove, pastuhe, ridane, vrance, kobile, šarce pa čak i (zašto ne?) kljusad (usp. Opačić, http) ne jenjava. Pamtimo brojne konje iz povijesti (Bucefal Aleksandra Velikoga, Kaligulin konj-konzul Incitatus), književnosti (Don Quijoteova Rosinante), usmene predaje (Šarac Kraljevića Marka) i mitologije (Odinov osmonogi Sleipnir, Pegaz) (Visković 2009:239), nekolicinu artificijelnih (poput onog Trojanskog) pa čak i mesojednih kakve je uzgajao kralj Diomed (Sax 2001). Simbolika konja (kao, uostalom, i velikog broja drugih životinja) izrazito je ambivalentna pa je tako riječ o životinji koja u podjednakoj mjeri predstavlja i život i smrt (u brojnim svjetskim mitologijama duše preminulih na drugi svijet dopijevaju na leđima konja). S jedne strane, “konj pripada tminama ktonskoga svijeta, izranja iz utrobe zemlje ili dubina mora”, dok ga se s druge vezuje uz životni princip i vatru (sunčani konj). Nerijetko figurira kao simbol animalnog u čovjeku koje valja “zauzdati” (čak i Freud, opisujući odnos ega i ida poseže za slikom jahača i konja), ali i intuicije koja nadopunjuje i obogaćuje razum (usp. Chevalier i Gheerbrant, 1994.). Zbog njihove simboličke veze s gromovima (zvuk kopita podsjeća na valjanje groma) i plodnošću, u prošlosti su konji često figurirali kao žrtvene životinje. Spomenuta asocijacija s plodnošću u nekim je kulturama i povijesnim razdobljima konje dovela na loš glas; tako postoji vjerovanje da se u njihovu obličju kriju đavoli i vještice. Neka od praznovjerja vezanih uz ove životinje poznata su i danas: za bijele se konje drži da donose sreću (osobito ako ih se ugleda na samu Novu godinu), dok pojava konja u snovima najavljuje pozitivne promjene za sanjača/icu (Leach 1949:504).

POMOĆNIK I DARIVALAC U svjetlu dosad navedenog, ne treba čuditi da se i junaci u bajkama pri svladavanju udaljenosti najčešće oslanjaju upravo na konje, kako one “obične” (lišene nadnaravnih osobina i sposobnosti) tako i one čudesne. U ovome me tekstu osobito zanimaju značajke i funkcija konja u bajkama pojedinih slavenskih naroda (hrvatske, srpske, bosanskohercegovačke, češke, slovačke i ruske). Poslužimo li se terminologijom kakvu u svojoj *Morfologiji bajke* nudi Propp, mogli bismo ustvrditi da se konji u bajkama najčešće javljaju u ulogama darivaoca i/ili pomoćnika. Konji koji junaka prenose do tridesetog carstva ili skrivenih podzemnih odaja u pravilu djeluju na zahtjev junaka ili, pak, samoinicijativno, kako bi izrazili zahvalnost za učinjenu uslugu ili iskazanu dobrotu (motiv zahvalnih životinja). Osim

kao transportno sredstvo, konji-pomoćnici nastupaju i kao savjetnici ili glasnici, katkad razotkrivaju urote i izdaje, junaka upozoravaju na opasnost, pokazuju mu put, izbjavljaju ga iz nevolje, omogućuju mu da zadobije ruku kraljevine ili mu daruju čarobne predmete (usp. Thompson, 1955.). Oni odvažniji i snažniji u bitkama će čak i napasti neprijatelja. U ruskoj bajci *Dva Ivana – vojnika sina* čudesni konj navaljuje na neman koja prijeti njegovom gospodaru. Ovakva borbenost može se na prvi pogled doimati začudujućom, no, kako podsjeća Boria Sax, povijest konja zapravo je povijest ratovanja (2001:158-9). Štoviše, neke teorije sugeriraju da je na pripitomljavanje ovih životinja ljude potakla upravo želja da ih iskoriste u bitkama (Colin 2004:220). Spomenimo ovdje i to da se smrtna kazna koja zapada antagoniste/ice u bajkama često realizira u vidu vezivanja za konjski rep; sultan u bajci *Zlatna djeca* naređuje da se njegove zle supruge privežu za repove pastuha koji ih zatim (“drugima na veselje”) vuku sve dok ne izdahnu (*NPBH* 1955:92).

Iako mnogi od njih lete, antagonisti u bajkama (Proppovim rječnikom, štetočine) ne zaziru od udobnosti konjskog sedla. Njihovi četveronožni pratioci redovito posjeduju čudesna svojstva, a nerijetko svojim gospodarima služe i kao izvor nadnaravne snage. Ateš Pereša (bosanskohercegovačka inačica Baš-Čelika) jaše na tronogu konju koji je ujedno i ključ njegove snage i (be)smrtnosti. Košček Besmrtni, jedan od najprepoznatljivijih likova ruske narodne bajke, svoga je konja dobio kao plaću za trodnevnu pastirsku službu kod Babe Jage. Košček se at odlikuje izvanrednom brzinom, sposobnošću govora te nekom vrstom intuicije (njegovo spoticanje upozorava na prisutnost Ivana-carevića). Baba Jaga prvotno je figurirala kao boginja konja. Kobile koje uzgaja njezine su kćeri, a i sama može preuzeti konjsko obličje (Sax 2001:160).

ČUDESNE OSOBINE I SPOSOBNOSTI Iako smo žanr bajke skloni poistovjećivati s čudesnim bićima i pojavama, ne treba smetnuti s uma da se većina junaka/inja na svojim putovanjima ipak služi “običnim” prijevoznim sredstvima pa tako ni “običnih” konja ne manjka. Nama su ipak zanimljiviji oni čudesni, stoga im se u nastavku u potpunosti posvećujemo.

Velik broj konja u bajkama krasi sposobnost govora, nerijetko komplementirana drugim izvanrednim svojstvima: čarobnim dahom, natprirodnim tjelesnim dimenzijama, brzinom ili sposobnošću skakanja u visinu/daljinu. Neki od njih mogu proricati budućnost ili rigati vatru, drugi su pak besmrtni i/ili, poput konja princa Bajaje, nikada ne stare (usp. Thompson, 1955.). Istaknuto mjesto pripada zlatnim i zlatogrivim konjima, kao i konjima koje su uzgojile vile (o vezi konja i vila u domaćim predajama v. Marjanić, 2004.). Zamjetan je i broj konja koji umiju letjeti, bilo s krilima – tzv. krilaši, hipogrifi (v. Marjanić 2004:247) ili bez njih. Motiv krilatih konja Bilić povezuje s kultom Sunca; Sunce je, prema nekim mitološkim interpretacijama, “sin boga Vida. Vid je car nebesni (...) a malo kom bogu pristaje tako konj ko suncu” (Bilić 1898:615). Povezujući domaće sustave vjerovanja koje iščitava iz usmenih pjesama s *Rgvedom*, Bilić govori o trojivosti sunčanog konja: “Kadno je uhvaćeno more noći (jezera našeg pričanja), božje Sunce jaše na vranu konju; kad je prvi osvjet, ima pod sobom

U SIMBOLIČKOM SUSTAVU VRIJEDNOSTI KOBILE OČITO SLABIJE KOTIRAJU OD KONJA, BUDUĆI DA IH NIKADA NE JAŠU JUNACI, VEĆ STARCI, ŽENE I STRANCI (DRUGI)

konja siva, ima dorata; kad je napokon dan, bog okroči bijelca, ili gjogata” (ibid:616). Osim na kopnu i u zraku, konji u bajkama dobro se snalaze i u vodi pa s lakoćom rone ili hodaju po vodi; ovakva mogućnost prilagodbe različitim prirodnim elementima ne čudi, imamo li na umu simbolički svezu ove životinje “sa svakim od četiri temeljna počela – vatrom, zemljom, zrakom i vodom” (Colin 2004:221). Neki od bajkovitih konja posjeduju osobito razvijenu moralnu svijest te ne dopuštaju da ih zajašu izdajnici, kukavice ili lažljivci, što vidimo na primjeru konja Tatoša koji “više vol[i] da služ[i] dobrim nego rdavim ljudima” (Njemcova 1956:47).

Čudesna svojstva konja katkad su posljedica osobite ishrane: konj u *Drvu nasred svijeta* gricka dijamante, a slovački se konj Tatoš hrani i napaja ognjem i vjetrom. Čest je motiv transformacije hromih i mršavih raga u impresivne pastuhe; u bajci *Čelo carev zet* junak hrani nekoliko izgladnjelih konja sve dok se ne “raskrupnjaše i ugojiše (...), da ih ne moreš poznati” (*NPBH* 1955:136). *Šugavi* konj u bajci *Dvanaestoro braće* u tri navrata stresa sa sebe “dlaku šugavu” i otkriva ispod nje bakrene, srebrne te naposljetku, zlatne dlake. Čini se da razni izglednjeli i deformirani konji u bajkama imaju i svoj izvanliterarni pandan. Trebalo je, naime, dosta vremena da se domesticirane životinje priviknu teškim radnim uvjetima na selu; arheološke iskopine otkrivaju da su konji za vuču, oranje i sl. učestalo trpjeli ozljede i deformacije kostiju, a zbog neodgovarajuće su ishrane bili podložniji bolestima od svoje divlje braće (Resl 2007:91-2).

KRVOLOČNI PREDATORI U KUĆICAMA OD OPEKE

REDATELJSKI DEBI GLUMCA PADDYJA CONSIDINEA PUNOKRVNI JE PRIMJERAK BRITANSKOG SOCIJALNOG REALIZMA

VANJA KULAŠ

Paddy Considine, *Tiranosaur*; 2011.

Tiranosaur (*Tyrannosaur*, 2011.) redatelja Paddyja Considinea jedno od najkvalitetnijih filmskih ostvarenja prošle godine, od ukupno 38 nominacija osvojio je dosad 23 nagrade na festivalima širom svijeta. Između ostalog dobitnik je nagrade za režiju te posebne nagrade žirija za glumačke izvedbe na Filmskom festivalu u Sundanceu gdje je premijerno prikazan te trostruke britanske nagrade za najbolji nezavisni film (BIFA). Domaći su ga gledatelji prvi put mogli vidjeti na prošlogodišnjem Zagreb film festivalu gdje ga je upravo publika nagradila najvećim brojem glasova, a od 3. veljače je u redovitom programu zagrebačkog kina Europa.

REDATELJSKI DEBI KARAKTERNOG GLUMCA Britanski glumac i redatelj Paddy Considine, rođen 1974., proteklih je godina osvojio brojna priznanja kritičara za niz glumačkih uloga, najčešće neprilagođenih antijunaka, a posebno oduševljava savladavanjem različitih naglasaka i sposobnošću mijenjanja glasa za potrebe pojedinih uloga. Igrao je u filmovima *San o Americi* (*In America*, 2002.), *24 Hour Party People* (2002.), *My Summer of Love* (2004.), također je doživio i holivudski uspjeh s filmom *Bourneov ultimatum* (*The Bourne Ultimatum*, 2007.), no najpoznatiji je po suradnji s prijateljem Shaneom Meadowsom u čijim filmovima glumi (primjerice *A Room for Romeo Brass*, 1999.), a s kojim 2004. godine supotpisuje scenarij za *Mrtvačeve cipele* (*Dead Man's Shoes*).

TIRANOSAUR JE PRVI DUGOMETRAŽNI IGRANI FILM ZA KOJI CONSIDINE POTPISUJE SCENARIJ I REŽIJU ČIME SE PRIDRUŽUJE PLEJADI KARAKTERNIH BRITANSKIH GLUMACA KOJI SU SE OKUŠALI U REDATELJSKOJ ULOZI

Tiranosaur je prvi dugometražni igrani film za koji Considine potpisuje scenarij i režiju, čime se pridružuje plejadi karakternih britanskih glumaca koji su se okušali u redateljskoj ulozi. Svi oni redateljski debitiraju teškim pričama pa je tako Gary Oldman startao s *Nil By Mouth* (1997.), Tim Roth s *The War Zone* (1999.), a redateljski debi Samantha Morton bio je *The Unloved* (2009.). Kao predložak za film *Tiranosaur* poslužio je nagrađivani kratki film *Dog Altogether*

(2007.), Considineov debi-tantski scenarističko-redateljski projekt. Peter Mullan i Olivia Colman pojavljuju se ovdje u ulogama koje će dublju profilaciju dobiti u *Tiranosauru*. Mullan je škotski glumac (*Trainspotting*, 1996.) i redatelj (*Orphans*, 1998.; *The Magdalene Sisters*, 2002.; *Neds*, 2010.), dok je Colman u Velikoj Britaniji poznata po komedijama *Peep Show* i *Rev*, filmu *Hot Fuzz* (2007.) Edgara Wrighta, kao i po ulozi koju je uz Paddyja Considinea odigrala u filmu *Le Donk & Scor-zay-zee* (2009.) Shanea Meadowsa. Posljednja joj je uloga ona Carol Thatcher u *The Iron Lady* (2011.).

Sugestivne interpretacije Petera Mullan, Olivie Colman i Eddieja Marsana u ovom moćnom i potresnom filmu briljantne su te s gotovo dokumentarističkom preciznošću iznose studiju o usamljenosti, socijalnim devijacijama i mračnoj strani obiteljskih odnosa koja se naposljetku pretvara u katarzičnu ljubavnu priču.

KONCENTRAT DISFUNKCIONALNIH EMOCIJA Radnja je smještena u neimenovani gradić na sjeveru Engleske, a film se snimao na području Leedsa i Wakefielda, uključujući Seacroft, Cross Gates, Eccup, Harehills i Alwoodley s lokalnim stanovnicima kao statistima.

Mali film izuzetne ekspresivnosti na tragu Kena Loacha i Shanea Meadowsa o postarijem alkoholičaru iz radničke klase problematičnog temperamenta čisti je koncentrat disfunkcionalnih emocija, autodestrukcije i patnje. Već prva scena najavljuje mračnu priču nabijenu nasiljem: agresivan muškarac grube fizionomije nervozno se bejzbol palicom lupka po čelu. Nakon svade u lokalnom pubu nogom na smrt izudara vlastita psa te s njegovim slomljenim tijelom u naručju pijano otetura mračnom uličicom. U fokusu filma je Joseph, ogorčeni nasilnik izmučen grižnjom savjesti i nekontroliranim provalama bijesa, psihotični mizantrop s društvenog ruba osuđen na život u ništavilu i samoći. Kad u jednom u nizu gnjevnih ispada razbije izlog mjesne knjižare, a potom se ničim izazvan sukobljava s nekim mladićima u kafiću, i sam očajan zbog svog sumanutog ponašanja skriva se u obližnjoj karitativnoj trgovini i tako u njegov autistični univerzum ulazi Hannah, dobrohotna prodavačica koja jedina u njemu vidi brige vrijedno ljudsko biće. Josephovo je impulzivno ponašanje ne plaši, prihvaća ga takvim kakav jest, prijateljski i bez čuđenja, a na njegove uvrede uzvraća razumijevanjem, oprostom i molitvom. On je ismijava jer Hannah u svojoj bezazlenosti ostavlja dojam naivne i priglupе osobe nesusvesne realnosti, ušuškane u sigurnost srednje klase i kršćanskog dogmatizma. No njezin je život kudikamo strašniji no što on može

i pojmiti dok prolazi kalvariju monstruoznog maltretiranja u braku s naoko uspješnim i ugladenim, ali duboko poremećenim muškarcem. Ubrzo se Joseph protiv svoje volje emotivno vezuje za nju, a nakon što u jednoj tučnjavi izvuče deblji kraj, utočište nalazi upravo kod nje. Kad nedugo potom Hannu patološki posesivni muž zbog bezrazložne ljubomore gotovo ubija batinama, ona zaštitu traži kod Josepha ispod čije agresivnosti naslućuje toplinu i ljudskost. Dvoje očajnika u svom iskrenom prijateljstvu pronalazi utjehu, životni smisao, a na kraju i ljubav. Joseph koji se Hanni u prvom susretu predstavlja kao Robert de Niro čime se referira na njegovu ulogu propalog boksača iz kultnog Scorseoovog filma *Razjareni bik* (*Raging Bull*, 1980.) započinje svoju transformaciju od mrzovoljnog gubitnika i živog mrtvaca u funkcionalno i suosjećajno ljudsko biće.

TIRANOSAUR KAO METAFORA

Iako se a priori nameće ideja da je krvoločna zvijer iz naslova upravo Joseph, vandal ugaslog pogleda i bezizražajnog lica, *Tiranosaur* je zapravo šaljivi nadimak njegove pokojne supruge čija je smrt uzrok njegovog psihičkog urušavanja. Plakat za film koji je dizajnirao Dan McCarthy, jedan od Considineovih omiljenih umjetnika, u hladnim crno bijelim tonovima ocrtava Josepha sa stručkom cvijeća u ruci, a pod zemljom skelet tiranosauro, što na prvoj razini čitanja simbolizira njegovu žalovanje za voljenom osobom, ali i grizodušje što joj je za života nanosio bol. No prijeteća prisutnost goleme zvijeri ispod same površine zapravo sugerira patologiju svakodnevice naoko idiličnog gradića s kućicama od tamnih opeka koji se za Josephovim ledima pomalja u izmaglici. *Tiranosaur* je stoga ovdje metafora ljudskih čudovišta bez morala i empatije, brojnih manifestacija otuđenosti i ravnodušnosti. Strah, brutalnost i usamljenost dominantni su elementi ove duboko uznemirujuće ljudske drame naglašene socijalne tematike i jake usisne snage, koji gledatelju ne dozvoljava uzmak čak ni kad su prizori u krupnim kadrovima krajnje mučni. Iako su scene eksplicitnog nasilja u pravilu izvan kadra, *Tiranosaur* je ukleti krug prijatnji, (seksualnog) zlostavljanja,

iživljavanja na životinjama i demonstracije sile nad slabijima u kojemu kao da čovjek ima samo dvije opcije: postati nasilnikom ili žrtvom. Ni duboko religioznoj Hannah vjera u Boga nije dostatna za spasenje pa zaborav od jezive realnosti svakodnevnih poniženja i muževljevih psihofizičkih zlostavljanja nalazi u alkoholu. Napokon uvida kako svijet nije benevolentan ni racionalan, već mračno i hladno mjesto bez moralne vertikale i teološke utjehe. Hanni je, iako jobovskom upornošću sve čini ispravno, život nalik zatvoru, a kad iz njega pokuša pobjeći, u zatvoru zaista i završi zbog ubojstva muža u samoobrani.

Zapanjujuća autentičnost koja djeluje dokumentaristički uvjerljivo i realizam doveden do krajnosti naturalizma postiže se ovdje snimanjem na autentičnim lokacijama bez scenografskih intervencija, korištenjem prirodnog osvjetljenja, nepatvorenih ambijentalnih zvukova te minimalnom upotrebom komponirane filmske glazbe. Uz diskretne instrumentale, dva glazbena naglasaka obilježavaju film: *Sing All Our Cares Away* irskog kantautora Damiena Dempseya te snolika pjesma *We were wasted* britanskog indie benda *The Leisure Society* u samoj završnici filma. Zanimljivo je da je frontman benda Nick Hemming u mladosti svirao s Considineom i Meadowsom.

Upravo inzistiranje na dokumentarnom verizmu, zagasitim bojama i estetici ružnoće kod gledatelja osjećaj tjeskobe, mučnine i beznada intenzivira do granice izdržljivosti.

Tiranosaur nam pruža naturalistički prikaz ovozemaljskog pakla – neveselim krajolicima promiču rezignirani nevoljnici čiji je život samo kaleidoskop straha, društvenih poremećaja i okrutnosti. Minimalističan i samozatajan, a ipak, ili možda upravo zato, jakog emocionalnog i dramskog naboja, *Tiranosaur* se bez kompromisa i cenzure hvata u koštac s psihozama i demonima naše društvene stvarnosti. **E**

THEODOROS ANGELOPOULOS (1935.- 2012.)

STAZAMA ODISEJEVIH LUTANJA

ODLAZAK POSLJEDNJE IKONE FILMSKOG MODERNIZMA

STIPE RADIĆ

Krajem siječnja svijet kinematografije izgubio je jednu od posljednjih velikih ikona modernizma, grčkog majstora Thea Angelopoulosa. Kratka vijest koju su o njegovoj smrti prenijele novinske agencije otkrila je uzrok – usred snimanja novog filma o grčkoj ekonomskoj krizi u deindustrijaliziranom dijelu Atene Angelopoulos je prilikom prelaska preko ceste motociklom pregazio policajac u civilu. Fascinacija motivima poraza ljevice tokom 20. stoljeća te pojedinca skršenog snagom sistemske represije koje je kao autor često znao koristiti u svojim filmovima kao da je tim nesretnim slučajem zadobila snažnije, simbolikom natopljene obrise. Njegovu je smrt dodatno natkrila i ideja o novome filmu koji sada ostaje nedovršen, a što savršeno rezonira sa stalnom okosnicom njegovih filmova – nedorečenost kao stalno breme umjetnika.

MELANKOLIČNE MEDITACIJE O OKRUTNOSTI SVIJETA Nedorečenost je odlika cijelog njegovog opusa, stalno prisutna u narativnoj eliptičnosti i značenjskoj višeznačnosti. Svi se njegovi filmovi tako pretaču jedan u drugoga čineći artistički korpus sastavljen od fragmenata poezije, filozofije, mitova, vizija i snova povezanih alegoričnim i simboličnim prikazima ljudskog i društvenog stanja. Kulturno visoko kodirana Angelopoulosova su djela prije svega određena idejom o Grčkoj kao korijenu zapadne civilizacije, ali i kao preslike stanja svijeta tokom prošloga stoljeća. Iako se u suštini njegov opus (13 dugometražnih filmova) može podijeliti na dva dijela, onaj raniji, s eksplicitnijim povijesno-političkim djelima te kasniji, u kojem sužava fokus interesa na intimnije priče pojedinaca, Angelopoulos ipak svoje likove uvijek upliće u širi društveno politički kontekst, za njih i njihove obitelji počesto nasilan i nesretan. Ipak, njegovi se filmovi teško mogu nazvati politički provokativnim, tu je više riječ o melankoličnim meditacijama o okrutnosti svijeta i nemogućnosti njegova mijenjanja.

Osim petljom stalno ponavljajućih motiva i tema, Angelopoulosova je karijera određena i čestom suradnjom s direktorima fotografije Giorgosom Arvanitisom i Andreasom Sinanosom te skladateljicom Eleni Karaindrou i cijenjenim scenaristom Toninom Guerrom. Najznačajnija karakteristika njegovih filmova ipak je distinktivan stilski prosede kojega postiže formalistički rigoroznom uporabom dugih, brižno komponiranih i koreografranih kadar sekvenci koje se znaju protezati i desetak minuta. To neprestano rastvaranje otvorenih i zatvorenih prostora elegantnim i sporim pokretima kamere pozicionira likove tek kao marionete zarobljene u koreografriranom filmskom plesu. Od neizostavne je važnosti, kao i za kadar sekvence u filmovima Miklósa Jancsa, i vizualni motiv ljudske gomile, najčešće u prikazu grupnih manifestacija (svadbe, pogrebi, prosvjedi). I dok s Jansóm dijeli i stalno promišljanje sociopolitičke stvarnosti, Angelopoulos je svojim sentimentalnim shvaćanjem sveobuhvatnosti filma kao umjetnosti ipak možda najbliži Andreju Tarkovskom ili pak Terencu Daviesu.

POLITIČKI ANGAŽIRAN

STILIST Kao i filmovi Tarkovskoga uz Rusiju, a Daviesovi uz Veliku Britaniju, Angelopoulosovi su neodvojivo vezani uz Grčku, uz njezinu tradiciju, glazbu, degeneriranu politiku i povijest. Rođen 1935., Angelopoulos je napušta kako bi studirao književnost na pariškoj Sorbonni, a umjesto da ostane u Francuskoj i upiše studij filma kako je namjeravao, ipak se vraća u Grčku gdje do puča 1967. radi u socijalističkim novinama. Tijekom vladavine desničarske vojne hunte (do 1974.) Angelopoulos snima svoj prvi dugometražni film *Rekonstrukcija* (1970.), u kojemu slojevitim i socijalno kritičnim pristupom govori o odumiranju grčkih seoskih sredina. Ohrabren kritičkom aklamacijom ubrzo snima politički triptih, *Dani '36* (1972.), *Putujući glumci* (1975.) i *Lovci* (1977.), a upravo će mu zahtjevni četverosatni ep sniman u tajnosti, *Putujući glumci*, donijeti svjetsku slavu i brojne nagrade. Bazirajući film na Eshilovoj Orestiji, Angelopoulos nelinearnom naracijom i distanciranim kamerom slijedi putovanja trupe glumaca uzduž Grčke te njihovo bezuspješno postavljanje komične pastirske predstave tijekom turbulentnog razdoblja 1940-ih. U tom ranom remek djelu sastavljenom od tek 80-ak kadrova iskristalizirat će se stilske i tematske preokupacije koje će ga s varijacijama slijediti tijekom cijele karijere. Motivom spaljene zemlje razdvojene građanskim ratom (što se prenosi i na same obitelji), kao i krvavim porazom grčke ljevice (uvjetovanog i američkom intervencijom u obliku Marshallovog plana), najotvorenije će se baviti i u svom poznom djelu (i začetku nedovršene trilogije), *Plaćući livadi* (2004.).

Promjena u tematskim preokupacijama ipak slijedi nakon četverosatnog *Aleksandra Velikog* (1980.) u kojemu kroz prikaz postepenog urušavanja male seoske socijalističke komune metaforički ocrtava i urušavanje emancipativnog otpora ljevice tokom 20. stoljeća. Tako će u konačnici filma solidarna zajednica degenerirati u tiraniju jednoga čovjeka raspršavajući snove svih uključenih. I dok se kroz naslovni diktatorski lik zrcali više povijesnih ličnosti, Aleksandar Veliki je i dalje tipičan Angelopoulosov lik koji će obilježiti drugi dio njegova opusa – čovjek zamišljen i bolećiv poput prikaze. U njegovim su filmovima likovi lišeni razrađenih karakternih osobina, oni su tek ljudski arhetipovi ili projekcije kojima autor iznosi vlastite stavove i dvojbe što će posebno do izražaja doći u filmovima više egzistencijalnog predznaka, s redom velikim glumačkim imenima, poput Marcella Mastroiannija u *Pčelaru* (1986.) i *Suspregnutom koraku rode* (1991.) te Bruna Ganzu u *Vječnosti i danu* (1998.). Karakterističan teatarski raspored glumaca u dinamičnoj mizansceni koji kamera postepeno otkriva, obilježen je i antimime- tizmom te distanciranošću kamere koja

**NEDOREČENOST JE
ODLIKA CIJELOG
NJEVOG OPUSA,
STALNO PRISUTNA
U NARATIVNOJ
ELIPTIČNOST I
ZNAČENJSKOJ
VIŠEZNAČNOSTI**

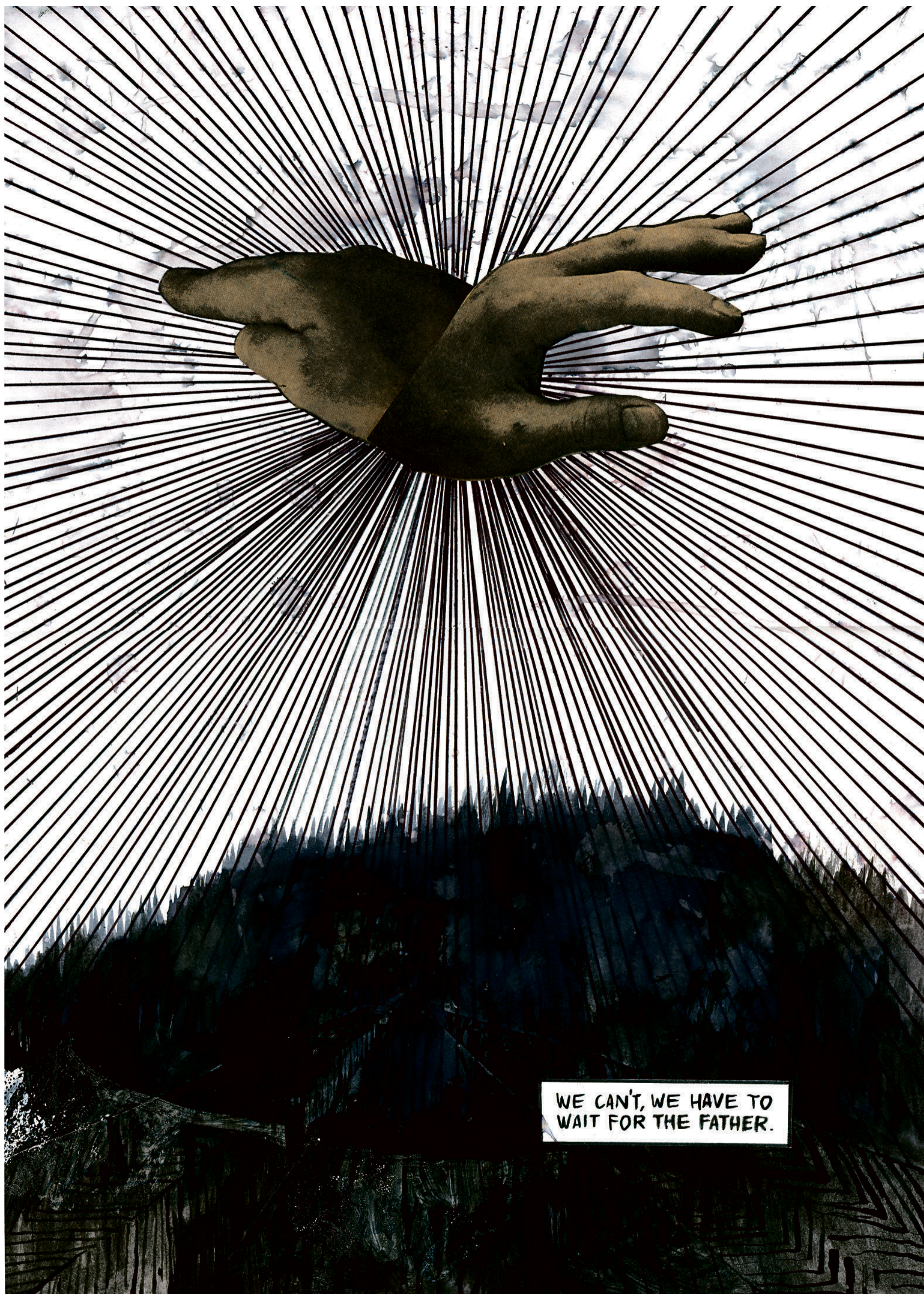
jedva bilježi lica glumaca. Kroz uporabu takvih distanciranih položaja naglašava se važnost ljudske gomile koju Angelopoulos počesto koristi kao obezličenu živuću skulpturu koja vizualni doživljaj ostvaruje tek muklim stajanjem ili kretanjem u kadru (poput efektnih grupiranja u finalu *Aleksandra Velikoga*).

Baš ono kulturno i ljudski ukorijenjeno temelj je svih njegovih filmova, s u drugom dijelu karijere maniristički dominantnom temom egzistencijalnog rasapa i potrage za uporištem. U skladu s tim ističe se stalni tematski okvir migracije, odisejskog putovanja, kao i autorovim poigravanje referencama iz umjetnosti te kriptičnom (česti prikaz grupica ljudi u žutim kabanicama) ili nešto otvorenijom simbolikom (razmontirana statua Lenjina koja putuje Dunavom). Obrisu Angelopoulosova opusa zadobivaju se i uporabom autoreferenci (u somnambulnim *Pejzažima u magli* (1988.) dvoje maloljetne djece naslijepo putuju k ocu koji ih je napustio te usput sreću trupu iz *Putujućih glumaca*), kao i autobiografskih elemenata (lik grčkog redatelja okosnica je *Putovanja za Kiteru* (1984.), *Odisejev pogled* (1995.) te *Prašine vremena* (2008.)). *Odisejev pogled* je egzemplarno pa i najbolje djelo Angelopoulosova drugog dijela opusa. Koristeći već dobro poznate kulturne idiome u prikazu odisejske potrage redatelja A (Harvey Keitel) za izgubljenim filmskim rolama braće Manaki, Angelopoulos formira poetičan i mučan testament Balkanu i Grčkoj tijekom stoljeća

na izdisaju. Tako A putuje iz Grčke, preko Bugarske i Srbije, a u konačnici izgubljene role nastale početkom stoljeća pronalazi u uništenom kinu u okupiranom Sarajevu. Stalno ukrštavajući linije osobne i kolektivne povijesti, za Angelopoulosa je vrijeme uvijek gipka petlja u stalnom vraćanju i prisvajanju. To krajnje otvoreno shvaćanje vremena iskazuje se i izrazito distinktivnim skokovima u vremenu unutar samo jednoga kadra što često iskazuje u svojim filmovima, najznačajnije u prikazu obiteljskih slavljenja Nove godine od 1945.- 1950. u *Odisejevom pogledu*.

NOVA ERA GRČKE KINEMATOGRAFIJE Zbog stilske rigoroznosti i tematskih pretenzija podjednako cijenjen i preziran, ali i s nizom najvažnijih festivalskih nagrada (Zlatna palma za *Vječnost i dan* i Felix za *Pejzaže u magli*), Angelopoulosov odlazak definitivno označava kraj jedne ere za grčki film, čiji je potporanj bio više desetljeća. Njegova smrt korelira i s najtežim stanjem u grčkom društvu sve od diktature 70-ih, kao i s odudujućim novim valom mladih grčkih redatelja/ica (Tsangari, Lanthimos, Economides, Marinakis). Osim visokog stupnja vizualne kulture, njihovi cinični i provokativni filmovi ne daju naslutiti nikakav Angelopoulosov utjecaj. Uz nedavne odlaske Kena Russella i Raúla Ruiza pa i najavljeni prekid karijere Béle Tarra, Angelopoulosova smrt predstavlja još značajniji udarac za svjetski film, koji je u kratkom vremenu tako izgubio nekolicinu velikih i u svojoj viziji hrabrih i nesmiljenih autora, stasalih u tako karakterističnom razdoblju kao što su bile '70-e. ■

WE CAN'T, WE HAVE TO
WAIT FOR THE FATHER.

ALEMKA ĐIVOJE ISTRAŽIVANJE PUTOVA URBANE LAŽI

SA SPLITSKOM MULTIMEDIJALNOM UMJETNICOM RAZGOVARAMO O NJEZINIM AKCIJAMA I PERFORMANSIMA KAO I O LAND ART PROJEKTIMA, O UDRUZI OUR I PROJEKTU JUGOPLASTIKA, ALI I O IGNORANTSKOM ODNOSU VLADAJUĆIH MEDIJA PREMA SPLITSKOJ KULTURNOJ SCENI

SUZANA MARJANIĆ

Krenimo u razgovor od vašega performansa *Welcome Carpet Carpet Laying Ceremony / GLORIA EXANIMI DIALOGO* (Svečana ceremonija polaganja otirača u slavu mrtvom dijalogu), što ste ga izveli 2010. na DOPUST-u (Dani otvorenog performansa u Splitu). Na kojoj ste lokaciji izveli performans i kako ste ga koncipirali? Naime, u pozivnici ste naveli da svečana ceremonija polaganja otirača počinje ispred Stare gradske vijećnice, Pjaca, 1. srpnja u 13 sati.

— Performansu prethodi anonimna osmrtnica u dnevnom tisku *Slobodna Dalmacija IN MEMORIAM/EXANIMI DIALOGO LUGENTES OMNES AB EO IMMOLATI* kojom najavljujem svečanu povorku zainteresiranih građana ispred Stare gradske vijećnice na Pjaci (nekadašnje čelne institucije grada) te je kanaliziram ka Poglavarstvu Grada Splita (aktualna gradska vlast) gdje će biti održana Svečana ceremonija. Ispred zgrade Banovine na glavnom ulazu povorka se zaustavlja i polaže serijski proizveden otirač za noge na samom ulazu. Na otiraču piše GLORIA EXAMINI DIALOGO (Slava mrtvom dijalogu) dok na lenti piše LUGENTES OMNES AB EO IMMOLATI (sve njegove žrtve). Nemogućnost dijalogiziranja i devaluacija vještine komunikacije dovodi do uzaludnosti i nemogućnosti pozitivnih rezultata. Porukom "Slava mrtvom dijalogu" pokušavam osvijestiti uzrok stanja društva u cjelini, ali i potaknuti reakciju koja bi dovela do uspostave "novih" vrijednosti, stvarne komunikacije stvarnog dijaloga.

U pozivu za performans, među ostalim ste istaknuli: "Želja i volja za uspostavom dijaloga vladajućih struktura s onima koji su ih izabrali, jednaka je nesvjesnoj radnji brisanja dona cipele od otirač". Koliko se navedena praksa javnoga komuniciranja don/političari otirač/masa, narod ogleda i u ponašanju nedavno izabranih političkih vlastodržaca?

— I sami ste ih nazvali političkim vlastodržcima. Dakle, dijalog u pravom smislu te riječi ili želju za njim pokazuju samo kada se radi o vlastitom interesu održavanja sebe na vlasti, a za što su im potrebni birači. Nakon što dostignu svoj cilj ta želja i volja za dijalogom naprasno nestane.

DALMACIJALAND

Na prošlogodišnjem DOPUST-u izvodite akciju-predavanje DALMACIJALAND. Koje ste sve kulturološke, političke, medijske arhetipove propitali tim performansom-predavanjem?

— Dalmacijaland je fiktivna tvrtka koju sam s formom profesionalne prezenterice otkrila javnosti. Marketinškim sam rječnikom prikazivala djelatnosti i strukturu tvrtke s posebnim naglaskom na dobiti kupca. Dakle, radi se o reklamama. Reklame su prepune lijepih i nasmiješenih super-ljudi koji za potrebe marketinške industrije utjelovljuju magičnu ženu ili muškarca. Arhetip je danas postao sredstvom stvaranja trendova i brendova. Ukoliko nekom biću ili proizvodu pridružimo određenu arhetipsku figuru ili simbol, on dobiva nadljudski, magijski značaj. Tako su u Dalmacijalandu našli svoje mjesto junaci koji rješavaju sve poteškoće, proizvodi koji obogaćuju i mijenjaju naš život, ljudi koji su vas spremni saslušati, prostor koji pruža meditativna zadovoljstva, mjesta gdje se osjećate kao čovjek... I sama sam se pripremila za ulogu super magične žene. Lijepa, pametna, uspješna, sve joj ide od ruke, radi u "fantastičnoj" tvrtci Dalmacijaland. Rad problematizira sadašnjicu Dalmacije gospodarstva, prirode, znanosti, kulture, umjetnosti, stanovništva...

ŠARENA LAŽA

Osim toga, na prošlogodišnjem ste se 37. splitskom salonu predstavili interaktivnom instalacijom *Šarena laža*. Naime, središnja je tema ove bijenalne manifestacije suvremene umjetnosti bila, kako su naveli organizatori, "propitivanje izložbe kao mjesta vlastite izloženosti i kao potencijalnog mjesta artikulacije laži kao legitimnoga sredstva galerijskoga pripovijedanja". Na koji ste način navedenu temu "izložili" svojom akcijom i instalacijom?

— Osim gore navedene teme u užem smislu uzimale su se u obzir sve tematske mogućnosti, sva moguća istraživanja putova "urbane laži", negiranja i iskrivljanja istine, odnosno njezine manipulacije od političkih, vjerskih, osobnih, rodničkih i socijalnih impulsa do propitivanja samog sredstva umjetnosti i njegovih mogućnosti manipulacije ne zanemarujući pritom ni vrlo nestabilne pozicije i opasnosti vlastitog izlaganja u javnoj domeni umjetničkog istupa. Instalacija *Šarena laža* nalikuje mnogim automatima (automat za grickalice, žvake, kondome itd.) kojima smo okruženi u svakodnevnom životu, koji nam štede novac i vrijeme, zadovoljavaju trenutne potrebe i nalaze se negdje usput. *Šarenu lažu* sam postavila na Trgu Gaje Bulata (plato ispred HNK Split i crkve Gospe od zdravlja) u vrijeme dnevne špice od 12 do 14h. Nakon što konzument ubaci novčić u mehanizam i pritisne dugme za njegovo pokretanje, osoba unutar instalacije mu izda *Šarenu lažu*. Iznad dijela za ubacivanje novca bila je uputa za korištenje i recept za šarene laže koji glasi:

"ŠARENA LAŽA je jedan od najpoznatijih brendova koji opstaje već stoljećima. Tradicionalna receptura je sačuvana i uspješno se primjenjuje i danas. Tajna ŠARENE LAŽE leži u specifičnom neutralnom okusu koji pruža kratkotrajan osjećaj bezbrižnosti, mira i sreće. Sastojci: vrhunsko pšenično brašno, bistra voda, jestive boje prirodnog izgleda".

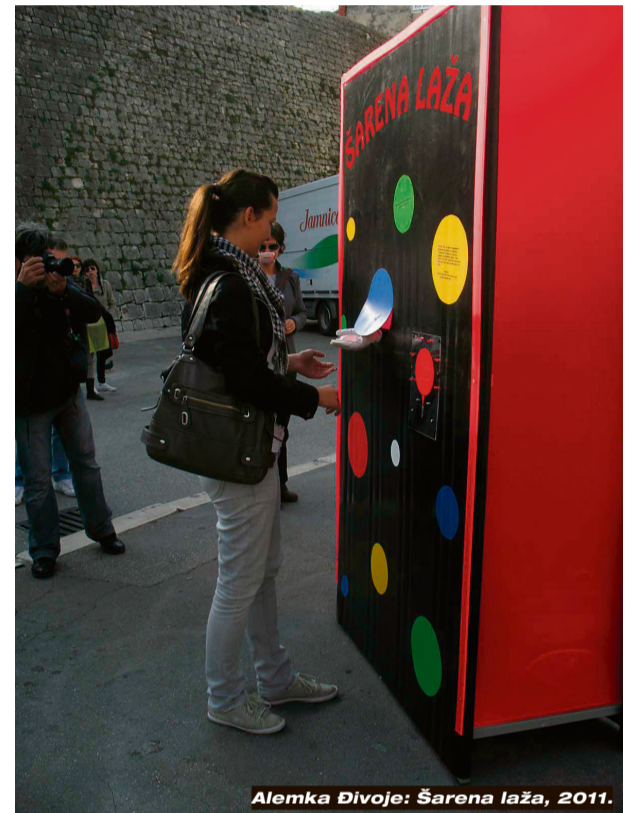
Iz ovoga se recepta da naslutiti kako su šarene laže obojani krušičići koje inače Crkva koristi tijekom euharistije, samo u mom slučaju oni nisu bili blagoslovljeni iz poštovanja prema vjeri i vjernicima. Pristupiti euharistiji možete samo ako ste očišćeni od grijeha, a da biste do toga došli, trebate proći određene korake od ispovijedi, pokajanja, molitvi itd.

Čini li vam se da niste izašli iz srednjeg vijeka? I da je recept za manipulaciju masama isti kao prije? Može li Crkva kao institucija konkretnije pomoći potrebitima umjesto što i sama instalira automatske mehanizme (npr. mehanizam za svijeće ubacite kunu i zasija električna sijalica) ne bi li pored enormnog bogatstva mogla uzeti još koju kunu? Također se odnosi na našu političku "elitu" koja manipulira masama kitnjastim govorima, slatkorječivošću, obećanjima...

ZAGREBAČKA CENTRALIZACIJA HRVATSKE

O medijskoj vrtešci istina-laž progovorili ste i 2010. godine svojim performansom *Eating Culture*, u okviru projekta *No(n)shame* (Split, Klub Kocka, 2. veljače 2010.). Kako komentirate nevidljivost kulture, kako je to Boris Kadin naveo, "južnije od raja" (Zagreba)?

— O splitskoj kulturnoj sceni skoro da se ne govori, a o nekoliko afirmiranih pojedinaca sudionika većine "važnijih kulturnih događaja" u Hrvata, koji se dakako događaju u Zagrebu, može se čuti i pročitati ponešto. Jedan od razloga je odnos vladajućih medija prema splitskoj kulturnoj sceni. Ukoliko se ona ne događa u Zagrebu teško da će o njoj biti par crtica teksta u tisku. Neinteresiranost, nepostojanje

Alemka Đivoje: *Šarena laža*, 2011.

istraživačkog novinarstva u medijima za posljedice imaju ovakvo stanje. Mogu govoriti o centralizaciji Hrvatske gdje su jasne posljedice ne samo na kulturnom, već i na svim drugim područjima djelovanja. Zagreb je centar i ako želite biti vidljivi ili aktualni jednostavno preselite tamo; malo poradite na "umrežavanju" i već će se stvari pomaknuti s mrtve točke.

PRVI PERFORMANS

Kao prvi performans u svojoj biografiji navodite performans *Kruh sa 7 kora* (Kaša of Modern Art, Kosmopolitischer Land-Art Hof Strožek, Alpe, Austrija). Kako ste koncipirali navedeni performans?

— U to vrijeme status samostalne umjetnice pružao mi je mogućnost kretanja, ali i nemogućnost redovitih prihoda. Često sam prihvaćala pozive za sudjelovanjem na umjetničkim radionicama, projektima, putovala od mjesta do mjesta gdje sam imala mogućnost raditi, kreirati se... Tako sam tijekom tri tjedna radila na land art projektu *Mrežkanje* (Ripple) smještenom na austrijskim Alpama. Živjela sam u potpunoj izolaciji jer je rad na projektu zahtijevao da se bude na licu mjesta, dakle na vrhu planine. Izolacija vas tjera na razmišljanje, introspekciju. Osjećala sam se kao nomad, kao pomorac na brodu usred oceana ili na svom komadiću mora usred planina svejedno, dislocirana od svojih korijena na putu "trbuhom za kruhom". Potreba da izvedem performans došla je spontano bez prethodnog razmišljanja, iz trenutnog stanja, povlačenja paralele pomorac-umjetnik-nomad. Izvela sam performans pod nazivom *Kruh sa 7 kora*. Oko izradene aluminijske plohe sam posipala brašno. Na brašnom obilježenim mjestima oblikovala zemlju u valove te je presvukla aluminijskom "platom" formirajući isječak mora.

Nakon dvije godine uslijedio je i performans *Hanging* (2009.). Zbog čega ste kao prostor izvedbe odabrali *Baletnu školu Kaštel Kambelovac*?

— 22. Adria Art Annale kao koncept postavlja “zajedničko sudjelovanje” u kritici strukture kapitalizma hrvatske Vlasti, u razotkrivanju laži koje se skrivaju pod egidom liberalne demokracije, odnosno kreira-planira prizor područja borbe za oslobođenje od ropstva neoliberalne eutanazije, tj. tihog neizlječivog raščovječenja od strane hrvatske (tadašnje) vladajuće momentalne politike. To je vrijeme studentsko-radničkih prosvjeda za besplatno obrazovanje, protiv guranja brodogradnje u privatizaciju.

Takva politika koja je dovela do opće pljačke i devastacije nekadašnje industrije, devastacije priobalja, pomorskih dobara, uništenja prirodnog okoliša gdje se skidaju zaštite radi iscrpljivanja prirodnih resursa itd. još ne staje što dovodi i do “devastacije” čovjeka i u materijalnom i duhovnom smislu. I sama sam iskusi posljedicu ove politike koja je mene, moje bližnje i brojne moje prijatelje pritisnula uza zid. Iako se ne smatram podložnoj manipulacijama, iako vidim što se događa, najviše me razara i ljuti onaj osjećaj nemoći da mijenjam, zaustavim ili bar usporim ovakvu stvarnost. Iz otpora prema ovakvom stanju nemoći nastaju moji performansi.

Izbor Baletne škole (spomenika nulte kategorije) u Kaštel Kambelovcu za izvođenje performansa je logičan. Ona je primjer devastacije i nebrige koja se može prenijeti na čitav Kaštelanski zaljev ili na Lijepu ruku, a visjeti naopako, okačena za jednu nogu i vezanih ruku predstavlja nemogućnost djelovanja. (U međuvremenu je Baletna škola obnovljena i u njoj djeluje glazbena škola, podružnica glazbene škole Josipa Hatzea u Splitu.)

RUŠEVINA U VJEČNOJ IZGRADNJI

Zatim, 2010. Godine, uz Wellcome Carpet i Eating Culture izvodite i performans Breath-taking (zajedno s Mirelom Dulčić) (Plato Doma omladine, Split). U čemu se nalazi moguća tematska sličnost navedenih performansa?

— Iako je gradnja Doma omladine Split počela daleko 1977. još nije u potpunosti dovršen. Nazivaju ga još ruševinom u vječnoj izgradnji gdje se mladi tijekom godina često bivali isključeni iz događanja. Svojim konačnim uređenjem i ukoliko bi se taj prostor zaista dao na korištenje mladim kreativcima i udrugama mladih potakao bi se razvoj gradske supkulturne scene i stvorilo snažno žarište alternativne kulture. Iako su zadnjih godina stvari pomakle s mrtve točke, odobrena su određena sredstva za revitalizaciju i popravke nastale zbog zapuštenosti. Tako je sada u Domu omladine smješten Multimedijalni kulturni centar, Međunarodni festival novog filma, Kino klub, Baletni studio Glazbene mladeži, udruga KUM i prvo privatno kazalište u Splitu Playdrama. Uređen je prvi skate park u zatvorenom prostoru u Hrvatskoj. Djelomično je ureden mali i veliki amfiteatar, ali još uvijek se ne vidi konačan kraj potpunom uređenju i stavljanju u funkciju. Zar zaista treba više od 50 godina kako bi se dovršilo uređenje jednog objekta koji bi postao snažnim žarištem mladih kreativnih snaga? I tu nedostaje dijalog između vladajućih struktura i onih koji to nisu. Kultura je marginalizirana. Poima li se kultura kao nešto što ne donosi profit pa se tretira kao nešto bezvrijedno ili mrtvi kapital te se shodno tome djeluje bez propitivanja takvog sustava vrijednosti i shodno tome se ne isplati u nju ulagati. Postoji li strah od organiziranja mladih kreativnih snaga kao moguće angažirane kritike, opozicije?

UDRUGA OUR

Od 2010. godine članica ste udruge OUR (Organizacije udruženog rada za kulturu i vizualne umjetnosti). O kakvoj je udruzi riječ koja u svom nazivu nosi subverzivno sjećanje na doba socijalističkoga samoupravljanja?

— Organizacija udruženog rada, udruga za kulturu i vizualne umjetnosti osnovana je 2010. godine u Splitu. Članovi su Dalibor Prančević, Robertina Tomić i ja. Udruživanje nekoliko osoba već čine kolektiv. Udružila nas je želja i potreba djelovati na drugačiji način. Osmišljavanje vlastitih projekata i zajednički rad naspram individualnog rada u sklopu zadanog koncepta. Djelovati izvan kulturnih institucija, djelovati samostalno. Dosadašnja individualna iskustva i znanja su pretočena u kolektivna. Dobro funkcioniramo i odlično se nadopunjujemo. Kolektiv je ključna riječ ili pojam koji zaista asocira na doba socijalističkoga samoupravljanja, odnosno na jednu od njegovih pozitivnih strana.

JUGOPLASTIKA

U okviru navedene udruge nedavno ste u Salonu Galić predstavili prvu fazu projekta Jugoplastika, pod naslovom Radni teren Jugoplastika. Kakve su bile reakcije posjetitelja na oživljeno sjećanje jedne tvornice koja je propala prema Tudemovoj feudalnoj recepturi o 200 obitelji koje će posjedovati Hrvatsku. Tako je npr., kako ste naveli u info plakatu, prema dostupnim podacima u prvih deset godina kombinat zaposljavao 25% ukupno zaposlenih na području Splita, od čega čak 80% ženske populacije.

— Radni teren (Rt) Jugoplastika sastoji se od istraživanja i analize društvenih promjena čitljivih iz alteracije gradskog tkiva u ovom slučaju kompleksa bivšeg tvorničkog kombinata Jugoplastika u Splitu. Tvornički kombinat Jugoplastika je utemeljen kao prevalentno ženski radni kolektiv. U većini splitskih obitelji bar jedan njezin član bio je zaposlen u tom kombinatu, a i u Dalmaciji, usudila bih se reći čak u cijeloj ondašnjoj državi, nije bilo kućanstva bez barem jednog artikla proizvedenog u Jugoplastici. U svima nama, građanima Splita, Jugoplastika je usadila kôd i nije čudno što kao takvi, posjetitelji nisu mogli proći mimo “uskrnulog” izloga Jugoplastike u Marmontovoj ulici. Zaustavljali su se s nevjericom, ulazili u galeriju gdje počinje putovanje u prošlost, sjećanje na neke bolje dane.

U kojem će smjeru ići sljedeća faza projekta? Naime, zajedno ste s ostalim članovima OUR-a istaknuli da se projekt Jugoplastika uklapa u trend preispitivanja odnosa prema recentnoj industrijskoj i oblikovnoj baštini iz vremena od 1945. do 1990. koja je početkom devedesetih amputirana iz kolektivne memorije.

— Već je bilo nekoliko izložbi koje preispituju odnos prema recentnoj industrijskoj i oblikovnoj baštini u Muzeju za umjetnost i obrt; Porculanski sjaj komunizma dizajn Jugokeramike, aktualna izložba Skriveni dizajn /Odjel dizajna Končar 1971.-1990., u Muzeju suvremene umjetnosti izložba Socijalizam i modernost... Podcjenjivački odnos prema vlastitom naslijeđu dizajna velika je prepreka u proučavanju razvoja industrijskog dizajna u Hrvatskoj. Tijekom pretvorbi i privatizacije mnoge dokumentacije (arhiv prototipova proizvoda) su nestale. Predmeti sakupljeni tijekom projekta Rt-Jugoplastika odraz su znanja, rada i razine oblikovanja u tom vremenu. Namjera nam je nastaviti sa sakupljanjem proizvoda Jugoplastike i uz suradnju institucija kao što su Muzej grada Splita i Etnografskog muzeja prezentirati ih i valorizirati.

Kakve su reakcije bivših radnika/ica te tvornice na projekt Jugoplastika i na koji ste način s njima ostvarivali suradnju u okviru navedenoga projekta?

— Poziv na participaciju građana upućen je putem radijskog programa. Bili smo iznenađeni odazivom velikog broja bivših radnica i radnika koji su donoseći predmete ili informacije o Jugoplastici i sami sudjelovali u razvoju projekta i oblikovanju izložbe. Reakcije su bile vrlo emotivne.

INICIJATIVA ZA MARJAN

Kakva je trenutna splitska akcionistička i performerska scena; na kojim manifestacijama osim DOPUST-a, Splitskoga salona, Adria Art Annalea ili događanjima u Domu omladine možete prezentirati i svoje izvedbene prakse?

— Iako osim gore spomenutih manifestacija nema nekih drugih “oficijelnih”, zasigurno postoji samoinicijativa ili samozatajno djelovanje na vlastitim projektima što mene osobno, što drugih kolega pa se nađe i vrijeme i prostor za prezentiranje.

Marko Marković i Siniša Labrović su oselili u Zagreb, ali Milan Brkić, Zlatan Dumanić, Sandra Sterle, Hrvoje Cokarić, Vanja Pagar, Rino Efendić, Petar Grimani, Boris Šitum i još mnogi drugi su tu i aktivni su. Npr. u akcijama Inicijativa za Marjan, uz angažman umjetnice Duške Boban, participiraju i mnogi drugi umjetnici. Udruga KVART okuplja umjetnike iz najužeg životnog okruženja te priređuje izložbe u zatvorenim i otvorenim prostorima gradske četvrti Trstenik. Cilj je njihovog djelovanja promocija suvremene umjetnosti kao mogućnosti promišljanja i komentiranja vlastite stvarnosti lokalnom stanovništvu, s krajnjom težnjom njihova uključivanja u slične akcije u čemu su vrlo uspješni.

AAA

Koji su radovi ostali posebno zapaženi na prošlogodišnjem 23. Adria Art Annaleu, na žalost i posljednjem u organizaciji

Božidara Jelenića te koliko je spomenuti umjetnik utjecao i na današnju generaciju koliko se navodi da je utjecao na krug ljudi okupljenih oko akcije Crveni Peristil?

— Umjetniku Boži Jeleniću su se priključili Rino Efendić, Milan Brkić, Vanja Pagar i oni su činili jezgru AAA od njegovog zlatnog vremena devedesetih pa do danas. Zasigurno nije izostao utjecaj Bože Jelenića na te umjetnike i niz drugih koji su participirali na izložbama tijekom vremena. Ali ne mogu se oteti dojmu da taj utjecaj jenjava zadnjih godina. Izložbe AAA znale su podići prašinu i burne rasprave prezentirajući i promovirajući proširenu umjetničku formu. Zadnjih godina, iako s dobrim konceptom i angažirano, Božo Jelenić uz pomoć svog sina Anteja organizira AAA u kojem prevladavaju predavanja s javnim tribinama, video projekcije i interpretacije u javnosti i medijima, a pojedinačni radovi umjetnika rezultiraju projektom kolektivnog autora. Takav je koncept, a sama izložba više nema tu snagu, već po mom mišljenju postaje popratni program AAA u kojem na žalost ne mogu istaknuti ni jedan rad. Ipak moram reći kako cijenim i poštuju Božu Jelenića, njegov rad i poimanje umjetnosti u čemu je ostao dosljedan tako da se na kraju i sama zalažem za tu umjetnost. Odnosno, određenjem Bože Jelenića: *Art An Arche – umjetnost koja nije reprezentacija nečega, nego akcija, umjetnost koja nema gospodara, koja nije imitacija, simbolizacija, enigmatika, koja nije impotentno proširenje kapitalističkog pojma mnogostrukosti života, koja nije reprodukcija i oponašanje sustava u Svrhu kritike ili veličanja. Ona je umjetnost subjektivnosti, tj. umjetnost odnosa s drugim ljudima, ali i ostalim živim bićima i životnim prostorom uopće, tj. sa svime onim što predstavlja vitalne organe našeg organizma...*

LAND ART

I završno, poznati ste i kao autorica dva land art projekta; tako, kako navodite u svojoj biografiji, 2007. godine realizirate land art projekt Ripple (KoMA Kaša of Modern Art, Kosmopolitischer Land Art Hof Strošek, Alpe, Austrija), a 2008. godine instalaciju u javnom prostoru Mind the Mille No ∞ (Landkanal-Elisabethsteg, Kunstmeile: land|spiel, EURO 2008, Klagenfurt, Austrija). Kako ste koncipirali te projekte?

— Fascinirana sam valovima. Šireći se kroz prostor, prenose energiju s jednog na drugo mjesto. Oscilacijama čestica prenose informacije preko nevjerojatnih udaljenosti. Tu fascinaciju prenijela sam u rad transformirajući aluminijsku platu u valovitu površinu koja u koherenciji s vjetrom i refleksijama svjetla postaje isječak valova, mora, neba, oblaka, zvijezda... implementiranog na austrijske Alpe kao stalan kontrast kretanja nasuprot statičnosti planina. Projektom Ripple (Mreškanje) pokušala sam kreirati dijalog/ambijent. On u sebi nosi meditativnu dimenziju koja vas može odvesti na mjesta jako daleko od trenutne stvarnosti. EURO 2008 je zanimljiv sportski spektakl iz razloga što je pored sporta u svom programu također organizirao niz kulturnih događanja pod nazivom (Milja kulture) Kunstmeile: land|spiel. Kulturno-umjetnički program je bio koncentriran oko Landkanala, starog vođenog kanala koji vodi ka srcu grada. Pozvana sam kao jedna od pet umjetnika/ica predstavnika/ica svoje zemlje napraviti rad na jednom od pet mostova koji se nalaze na Landkanalu, odnosno Kunstmeile (Milji kulture). Pošto su moji strani kolege ranije kontaktirani te već odabrali mostove, mene je dopao posljednji u nizu mostova kulture, Elisabethsteg. Zanimljivo je što ispod tog mosta ne teče voda već se nalazi plato nekoliko metara izdignut od nivoa vode. Kanal je zaustavljen nekoliko metara prije. Iz pitanja koja sam si postavljala zašto je kanal prekinut prije mosta i zašto bi se kultura „ograničila“ jednom miljom proizašla je ideja za rad. Zamislila sam produžiti milju kulture prostirući „beskonačni“ svitak počevši iz vode preko platoa pa do stupova mosta kroz koje prodire s tendencijom da nastavi teći kontinuirano. Nazivam ga N°∞ što je značenje broja i beskonačnosti. Tijekom rada na projektu trebala sam zadovoljiti sve vrste zaštite te uvjeriti organizatore da rad u javnom prostoru napravljen od aluminijske ne može potencijalno prouzrokovati neku štetu, da li od požara ili štetu za okoliš (unaprijed sam dogovorila firmu koja će preuzeti aluminij za reciklažu) pa do mogućeg povređivanja ljudi i dr. Tako sam tijekom spajanja preko 560 aluminijskih ploha pronašla način kako ih savijati i međusobno spajati kako se ne bi netko posjekao jer je ideja da se instalacija koristi, da je slobodno šetati, ležati na njoj, da se događa neka interakcija kao što je to slučaj s land art projektom Ripple. Na kraju sam dobila dozvolu za korištenje. Nakon svega jasno je koliko može milja, polje ili područje umjetnosti i kulture biti opasno! Tako dolazimo do upozorenja MIND THE MILE No ∞! “Budite oprezni, prilazite polju umjetnosti i kulture!” **E**

NISAM INICIRAO POSTAVLJANJE KRISTOVOG KIPA

ODGOVOR NA TVRDNJE PROF. IVE BABIĆA IZ PROŠLOG BROJA

IGOR FISKOVIĆ

Poštovani, u Vašem listu od 2. veljače 2012. (XIV./327.) donesen je razgovor Nataše Bodrožić i Saše Šimprage s prof. Ivom Babićem, "u povodu podizanja spomenika ispred trogirskoga katedrale", uz spominjanje mogega imena. O renesansnom kipu Krista na stupu pred katedralom u Trogiru napisao sam 2005. god. studiju, koja je objavljena u

uglednom časopisu *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* – broj 41., na više od trideset stranica s devedesetak bilješki i ocijenjena kao izvorni znanstveni rad. U njoj sam bio razložio uglavnom sve što sam smatrao vrijednim i mogućim argumentirano kazati iz svojih istraživačkih prosudbi povijesnih izvora kao i likovnih analiza staroga kiparstva ili negdašnjeg uređenja

rečenoga prostora, tako da svatko može pročitati moja mišljenja. Sram njima u recentnim je događanjima, koja Ivo Babić opširno tumači na str.18-19 posljednjeg broja *Zareza*, gruba neistina da je od mene – kako on veli: "potekla ideja" za postavljanje replike toga kipa iz 15. stoljeća na mjesto gdje odnedavno stoji pa takve tvrdnje odlučno odbijam. Kako pak u toj

njegovoj dugačkoj izjavi ima i dosta drugih neistina ili iskrivljavanja činjeničnih stanja, nedostojnim smatram udovoljiti njegovoj trenutnoj "spremnosti javnom polemiziranju" izvan struke povijesti umjetnosti. No kada on osobno napiše i tiska neku "posebnu studiju" koju tek obećava, zastalno ćemo moći raspravljati i tada ću se rado uključiti istim putem. **E**

ZAVRŠETAK RASPRAVE

U POVODU DISKUSIJE KOJA SE, NAKON KONFERENCIJE REDAKTURA: TRANSJUGOSLAVENSKI FEMINIZMI I ŽENSKO NASLIJEĐE (ZAGREB, OD 13. DO 16. LISTOPADA 2011.), VODILA NA NAŠIM STRANICAMA

Poštovano Uredništvo, cijenjene čitateljice i čitatelji, Obavještavamo vas da je Centar za ženske studije odgovorom Rade Borić i Sandre Prlende u broju 322 *Zareza* (*Dosljedne svom feminizmu*), kao i članice Programskog odbora Svetlane Slapšak (*Gde sam pogrešila*), u istome broju, iznio svoja stajališta vezano uz sadržaj i organizaciju međunarodne konferencije REDaktura: transjugoslavenski feminizmi i žensko naslijeđe.

Ne pristajući na nasilje nad feminističkim diskursom kao ni na nasilje diskursa s

nefeminističkim razlozima, a što je prisutno u tekstovima autorica, nemamo namjeru upustiti se s njima u daljnju raspravu.

U ime Centra za ženske studije, Rada Borić
Sandra Prlenda

Sa svim poštovanjem stava redakcije *Zareza* da treba objaviti odgovore, predlažem završetak izmjenjivanja javne korespondencije, jer nije logična: moja

intervencija se odnosila na napad na konferenciju od strane neprisutnih pre i posle održavanja konferencije u Zagrebu: tačan naziv konferencije dve interventkinje nisu uspele da zapamte, a o sadržaju konferencije nisu dobile, možda ni tražile, tačna obaveštenja, tako da uporno navode sesije kojih kao da nije bilo, premda ih je bilo, i sl. Takva vrsta javne neodgovornosti je uistinu mogućna samo u blogerskom prostoru, gde naravno mogu nastaviti. Smatram da moj odgovor, pun razumevanja za prošlost jedne od interventkinja, nije nikako mogao pobuditi bludnje koje su došle kao

odgovor, a što se tiče druge interventkinje, ona naprosto nije u domenu mog interesovanja, što sam u svome pismu i navela. Njeno vredanje dakle nema osnova ni u kakvoj komunikaciji ili realnom odnosu.

Svetlana Slapšak

Previdom uredništva ova reagiranja nisu objavljena u siječnju, kada su pristigla. Ispričavamo se autoricama, svim sudionicama rasprave i čitateljica(ma)

GLAZBA

BLIJEDA KOPIJA BOLJE PROŠLOSTI

OLD IDEAS NIJE POSEBNO DOBAR NITI USPIO ALBUM, NIJE ČAK NI DIRLJIV U SMISLU DA IMA AURU NEKAKVOG POSLJEDNJEG OBRAĆANJA. U PITANJU JE OSTVARENJE JEDNOG OSTARJELOG GLUMCA DOVOLJNO INTELIGENTNOG DA SAM PRIZNA DA NA KRAJU DANA I NIJE NIŠTA DRUGO OSIM GLUMCA, KOJI JE PREVIŠE STAR ZA BILO ŠTO DRUGO OSIM ZA ULOGU KOJU JE DAVNO ODABRAO

KARLO RAFANELI

Leonard Cohen, *Old Ideas*
(Columbia, 2012.)

Leonard Cohen je svoj prvi album izdao u trideset i trećoj godini, propustivši cijeli ritual sazrijevanja izvođača istodobno s publikom. Došavši u svijet popularne glazbe kao formirana ličnost s pozadinom u književnosti, imao je prednost iskustva koje ga je automatski izdvojilo od ostatka izvođača s kraja šezdesetih. Nažalost, puno godina kasnije ispada da je upravo taj proces sazrijevanja koji je propustio ono što mu danas, u sedamdeset sedmoj godini ključno nedostaje kao veteranskom izvođaču. Današnji Cohen je tek blijeda, premda svjesna karikatura nekadašnjeg sebe koja luta po svijetu pokušavajući nastupima skupiti novce kako bi nadoknadio uštedevinu koju mu je pokrala bivša menadžerica dok je u budističkom samostanu tragao za duhovnim mirom. Nakon dva *live* albuma kojima su

zabilježene posljednje turneje na red je došao i novi studijski album prigodno i u potpuno "cohenovskom" stilu nazvan *Old Ideas*, što je i samo po sebi reciklaža radnog naslova za prošli album *Dear Heather*. *Old Ideas* donosi dugo očekivani povratak prirodnijim aranžmanima, što ga u glazbenom smislu stavlja u prednost u odnosu na *I'm Your Man* iz 1988., *The Future* iz 1992. ili *Ten New Songs* iz 2001., čije su povremeno iznimno jake pjesme nagrdivali gotovo namjerno neukusni i plastični aranžmani.

Od toga pristupa ovdje su uglavnom ostali samo prateći ženski vokali koji su nekako neprimjereno raspjevani uz Cohenov duboki, umorni i ravni bariton i povremena jeftina, gotovo dječja ritam mašina, poput one u Lullaby. Nažalost, unatoč tim dobrodošlim promjenama, produkcija je i dalje previše ispolirana i generička, kao da je namijenjena prije svega radijima s početaka devedesetih, na kojima je sve što se vrtjelo bilo podložno ovakvom tipu "zvučne korektnosti". No, nije toliko problem u samom zvuku albuma, nego

prije svega u Cohenovom stavu koji je izgleda ostao nepromijenjen zadnjih dvadesetak godina. Za razliku od najboljih ostvarenja poput antologijskog *Songs Of Love and Hate* na kojem je precizno secirao cijeli spektar ljudskih osjećaja, ulazeći u gotovo neugodnu dubinu različitih emocionalnih stanja, *Old Ideas* se doima kao svjesni trik, zbirka klišeja nekoga tko je previše iskusan da ne bi bio svjestan da su u pitanju samo floskule. U tom smislu uvodna *Going Home* je najbolja i najintimnija skladba albuma, koja ujedno funkcionira kao manifest u kojem je sve objašnjeno.

I love to speak with Leonard / He's a sportsman and a shepherd / He's a lazy bastard / Living in a suit / But he does say what I tell him / Even though it isn't welcome / He just doesn't have the freedom / To refuse / He will speak these words of wisdom / Like a sage, a man of vision / Though he knows he's really nothing / But the brief elaboration of a tube... He wants to write a love song / An anthem of forgiving / A manual for living with defeat. Ovaj razgovor s nekom višom instancom opravdava

Cohenovu stvaralačku krizu budući da je i sam svjestan da, približivši se smrti, zapravo sve više parodira samog sebe. *Anyhow* nudi još jedan od tih rijetkih iskrenih trenutaka albuma, u kojem doslovno preklinje bivšu ljubavnicu da ga primi nazad, naravno ne bez sarkazma i šale na vlastiti račun.

Old Ideas nije posebno dobar niti uspio album, nije čak ni dirljiv u smislu da ima auru nekakvog posljednjeg obraćanja. U pitanju je prije svega ostvarenje jednog ostarjelog glumca dovoljno inteligentnog da sam prizna da na kraju dana i nije ništa drugo osim glumca, koji je previše star za bilo što drugo osim za ulogu koju je davno odabrao. Bilo bi bezobrazno osuditi ga zbog takvog izbora, no još je nepristojnije pljeskati staroj luđi koja svjesno uskače u cipele tridesetak godina mladeg sebe. Zbog toga je na momente *Old Ideas* jednako neugodno slušati kao što je svojedobno bilo gledati ostarjelog Rogera Moorea kako zadihano pokušava odigrati Jamesa Bonda. *Going home / Without the costume / That I wore.* **E**

DEMOKRACIJA U IZRAELU?

/ ODGOVOR NA POLITIČKE PRITISKE I INVEKTIVE UPUĆENE LISTU HAARETZ / GIDEON LEVY

Ovako se oni izražavaju u privatnim razgovorima, i ovo je njihovo mišljenje: ministar pravosuđa Yaakov Neeman uspoređuje *Haaretz* sa zloglasnim nacističkim propagandnim tabloidom *Der Sturmer*; premijer Benjamin Netanyahu smatra *Haaretz*, zajedno s *New York Timesom*, jednim od dva najveća neprijatelja Izraela. Čak i demanti što ga je izdao Netanyahuov ured glede primjedaba Stevea Lindea, glavnog urednika *Jerusalem Posta*, bio je slab i maglovit: "Iran je najveći neprijatelj", pri čemu nije više spominjao *Haaretz*.

To se moglo i očekivati: napad na izraelsku demokraciju neće mimoći *Haaretz*. Netanyahu i Neeman izražavaju svoj svjetonazor. Oni žele Izrael bez Vrhovnog suda, bez neprofitnih organizacija, bez *Haaretza*. Nema im smisla objašnjavati, kao ni njima sličnima, u čemu se sastoji zadaća medija, pogotovo u situaciji kada se sve više podrivaju ostali zaštitni mehanizmi demokracije. Oni to ne bi razumjeli.

Osoba koja se obrušava na *New York Times*, jednu od najcjenjenijih novina na svijetu, govori više o samoj sebi, nego o onom što napada. Ipak, toj ćemo dvojici poručiti sljedeće: vaš Izrael, onaj koji upravo nastojite oblikovati, puno duguje *Haaretzu*. Nijedan drugi medij nije Izraelu bolje osvjetlao obraz od ovoga koji napadate. Nijedan drugi šapat koji se pomalja iz Izraela prema van, ne izaziva toliko poštovanja prema samom Izraelu kao činjenica da je *Haaretz* jedna od izraelskih novina.

Ponekad to čak zna navesti ljude na krivi zaključak. Podosta ljudi širom svijeta pogrešno misli da je *Haaretz* Izrael. Ne, *Haaretz* nažalost nije Izrael, ali je ipak drukčiji glas – glas manjine, koji se mora čuti. *Haaretz* je, i lokalno i pred očima svijeta, trajni dokaz da Izrael nije samo Avigdor Liberman.

NETANYAHU I NEEMAN IZRAŽAVAJU SVOJ SVJETONAZOR. ONI ŽELE IZRAEL BEZ VRHOVNOG SUDA, BEZ NEPROFITNIH ORGANIZACIJA, BEZ HAARETZ

Samo jedan dan operacije Lijevano olovo doveo je Izrael na loš glas više od bilo čega što je ikad objavljeno u *Haaretzu*, uključujući članke niže potpisanog autora. Samo mjesec dana Netanyahu na položaju premijera i Neemana kao ministra pravosuđa nanijet će veću štetu od svih kritičkih članaka zajedno.

Početnim izraelskim medijima sada prijete velika opasnost, ali samo zatvaranje jednoga od njih može ovu zemlju promijeniti do neprepoznatljivosti. Ta tiskovina nije najpopularnija od svih – daleko od toga – ali u nekim pogledima ona je najvažnija. Izrael bez *Haaretza* bit će drukčija zemlja. Nema drugih medija za koje bi se takvo što moglo reći bez ostatka. Ako se zatvori Deseti kanal – Bože sačuvaj – Drugi kanal ispunit će tu prazninu; ako se zatvori *Maariv*, *Yedioth Ahronoth* obaviti će isti posao. Ako se *Haaretz* izobličiti ili zatvori, izobličiti će se i slika Izraela.

Da načas budemo neskromni: kulturni i umjetnički život u Izraelu izgledao bi drukčije bez *Haaretzove* galerije

slika i književnog podlistka; socijalni prosvjedi u Izraelu izgledali bi drukčije bez *TheMarkera*; izraelska demokracija izgledala bi drukčije bez novina koje promatrata ovog časa.

Najveći neprijatelj Izraela sada čuva stražu, možda više od bilo kojeg drugog zaštitnog mehanizma demokracije. Tko pokriva rasizam kao što to čini *Haaretz*, ili pak pravosuđe, okupaciju, korupciju, izrabljivanje i diskriminaciju? Zamislite kad bi Izrael predstavljao samo zastupnik u Knesetu Danny Danon? Tko bi razotkrio sramotni izgon dvije tisuće građana Obale Bjelokosti, nedostatak socijalnih radnika koji govore amharski (jezik etiopskih Židova, prim. prev.), ulogu arapskih arhitekata u životu Izraela i netom otkrivenu knjigu Davida Vogela, što je sve objavljeno u *Haaretzu* prošlog petka? Nije ono što ste mislili da jest, a svakako ne ono što misli premijer – a to je ono što oni nazivaju *Der Sturmerom* i "neprijateljem Izraela"!

U proljeće 1964. objavio sam svoje prve retke u dječjem tjednom prilogu *Naš Haaretz*. "Jednog dana posjetio me prijatelj. Htio sam se igrati s njim, i tko se progurao u sredinu? Moj brat, naravno." Osamnaest godina poslije, pridružio sam se *Haaretzu*. Nemam pojma je li ta novina ponosna na mene, ali neka čitatelj Netanyahu zna: tako sam ponosan što pišem za *Haaretz* i tako sam ponosan što Izrael ima *Haaretz*.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israel-owes-a-great-debt-to-haaretz-1.408551>
Oprema teksta redakcijska.

USRED KULTURNOG RATA / IZIGRAVANJE PROSVIJEĆENE ZAPADNE DEMOKRACIJE PREPUŠTA MJESTO, JEDNOJ DRUKČIJOJ STVARNOSTI: STVARNOSTI ZAMRAČENE, RASISTIČKE, RELIGIOZNE, ULTRANACIONALISTIČKE, FUNDAMENTALISTIČKE BLISKOISTOČNE ZEMLJE / GIDEON LEVY

Tko god kaže da je posrijedi nekolicina nebitnih zakona, taj navodi druge na krivi put; tko god tvrdi da ćemo se lako vratiti na staro, obmanjuje nas; tko god nas smiruje izjavama kako je to samo prolazna faza, hoće nas preveslati. Čak i oni koji vjeruju da je posrijedi samo pokušaj promjene vlasti, zavarava se. Ono čemu upravo svjedočimo, to je r-a-t.

Ove jeseni izbio je u Izraelu, ni više ni manje, kulturni rat, i on je pokrenut na mnogo više bojišnica i na mnogo dubljoj razini nego što se čini. U igri nije samo vlast, koliko god to bilo važno, nego i sam karakter države. Naš način života uskoro će se promijeniti, od kolijevke do groba. Upravo zato, ovo bi mogla biti prijelomna bitka u povijesti ove zemlje, još od vremena Rata za nezavisnost.

Oduvijek smo znali da nekoliko godina bez izvanjske prijete može dovesti lomne šavove do pucanja: kad puške umuknu, demoni počnu rikati. Ali nitko nije mogao predvidjeti takav prolom demona svih vrsta, i to odjednom. Ovaj je nasrtaj na postojeći poredak totalni rat, na svim bojišnicama; politički cunami, kulturni potop i društveni religiozni potres, koji se sad nalaze u svojim začecima. Oni koji to nazivaju pretjerivanjem nastoje vas uljuljkati u san. Dosadašnji porazi i pobjede odredit će daljnji tok stvari: u konačnici, živjet ćemo u drukčijoj zemlji. Izigravanje prosvijećene zapadne demokracije prepušta mjesto, i to zastrašujućom brzinom, jednoj drukčijoj stvarnosti: stvarnosti zamračene, rasističke, religiozne, ultranacionalističke, fundamentalističke bliskoistočne zemlje. To nije onakva integracija u regiju kojoj smo se nadali.

Taj divljački zajednički nasrtaj krajnje je učinkovit. Meta su mu žene, Arapi, ljevičari, stranci, tisak, sudstvo, udruge za ljudska prava i bilo tko se kulturnoj revoluciji nade na putu. Od glazbe koju slušamo do televizije koju gledamo, od autobusa kojima se vozimo do pogreba kojima prisustvujemo, sve će se promijeniti. Vojska se upravo mijenja, sudovi su u

EKSTREMNA NACIONALISTIČKA RUKA IZGLASAVA NEDEMOKRATSKE, NEOFAŠISTIČKE ZAKONE; HAREDI RUKA PODRIVA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA I OSOBNE SLOBODE; RASISTIČKA RUKA DJELUJE PROTIV NEŽIDOVA

previranju, na položaj žena nasrće se kamenjem, Arape se gura iza ograde, a imigrante u potrazi za poslom prisilno se okuplja u koncentracijske logore. Izrael se zabarikadirao iza sve brojnijih židova i ograde od bodljikave žice, kao da hoće reći: Neka svijet ide kvragu.

U toj kipući, otrovnoj smjesi nema jedne jedinstvene ruke vodilje; mnoge ruke miješaju tu revoluciju, ali svima njima jedno je zajedničko: to je težnja za drukčijim Izraelom, za Izraelom koji neće biti zapadnjački, koji neće biti otvoren, slobodan ni sekularan. Ekstremna nacionalistička ruka izglasava nedemokratske, neofašističke zakone; haredi ruka podriva ravnopravnost spolova i osobne slobode; rasistička ruka djeluje protiv nežidova; ruka naseljenika (na okupiranim teritorijima, op. prev.) pojačava stisak ne samo nad okupiranim teritorijima, nego i duboko unutar Izraela; još jedna ruka, pak, miješa se u obrazovanje, kulturu i umjetnost.

Od drveća ne vidite šumu, a šuma je mračna i duboka. Uzmite, na primjer, novine od petka. U dnevnim vijestima

u *Haaretzu* izvještava se o nekoliko takvih trulih stabala: poslovođe desetak trgovina u Sderotu počeli su zahtijevati od zaposlenika da se odijevaju čedno; u Mea Šearim razdvajaju se spolovi na biralištima; od nereligioznih Židova u Jeruzalemu zatraženo je da na poslu nose *kipu* (Židovsku kapu); škola Palmah u Karmielu pretvorena je u vjersku školu; razotkrivena je diskriminacija nad sefardskim djevojčicama u školama u Jeruzalemu, Modiin Ilitu, Betar Ilitu i Bnei Braku; kao uvjet za porezne olakšice zatraženo je da se povuče program liječničke edukacije za Palestine; donesen je novi plan vlade za borbu protiv ilegalnih imigranata. A kao šlag na torti: ministar vanjskih poslova dao je svoj imprimatur putinističkim izborima u Rusiji. I sve to u jednom jedinom danu, jednom običnom danu.

Država je osnovana 1948. godine, a 2011. vodi se rat oko njezina karaktera, koji se nikad nije konačno iskristalizirao. Između tih dviju godina, državu su potresali valovi imigracije, različite vlade i suprotstavljeni trendovi, a cijelo vrijeme nad njom se nadvijala i prijeteća rata, odnosno druge izvanjske opasnosti. Stvoreni su razni otoci, neki od njih prekrasni, i mjestimice se činilo kao da iz te države izrasta otvorena, prosvijećena zemlja. Sada malo nedostaje da se to vjeronvanje razmrskava u komadiće. Desnica je već dugo na vlasti, ali joj je do sada nedostajalo samopouzdanja da krene u ključni napad. Međutim, danas, nakon 35 godina na vlasti, nakon 64 godina postojanja države, desnica se okreće zadaći da preobradi karakter ove zemlje, i gotovo joj se nitko ne suprotstavlja.

Srest ćemo se opet za nekoliko godina, u tom drugom Izraelu, koji će biti drukčiji i izobličeni do neprepoznatljivosti.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israel-is-in-the-midst-of-a-culture-war-1.400736>
Oprema teksta redakcijska.

ŽIDOVSKA DRŽAVA BEZ RASIZMA? / KOLIKO SU LIBERALNI, SEKULARNI ŽIDOV I ODGOVORNI ZA DANAŠNJE BEZAKONJE? / AKIVA ELGAR

Što je sekularnom čovjeku lakše mrziti od ultraortodoksnog Židova koji zapali izraelsku zastavu na blagdan Lag Ba'omer? Odgovor glasi: religioznog židovskog naseljenika sa Zapadne Obale koji zapali džamiju na bilo koji radni dan.

Zajedničko gnušanje nad tim razbojnicima koji su stekli naziv "mladih brđana" (hilltop youth) i čiji se zločini iz mržnje eufemistički nazivaju napadima "milo za drago" (price tag attacks), umiruće savjest onih koji se smatraju sekularnim liberalima.

Kao u slučaju vala prosvjeda za socijalnu pravdu ovog ljeta, nedavni napadi na vojnike izraelske vojske doveli su do nacionalnog konsenzusa koji je ujedinio sekularne Židove koji jedu cheeseburgere i Židove koji nose kipu. Svi mi podržavamo jednakost, toleranciju i ljubav prema čovječanstvu. Svi smo mi protiv bande rabina koja je apelirala na Židove da ne iznajmljuju stanove Arapima u Safedu. Svi smo mi protiv fundamentalističkih rabina iz naselja Jichar, čiji učenici bacaju kamenje na vojne časnike.

Istina, mlade židovske teroriste obično se može vidjeti s tradicionalnim zaliscima spuštenim niz uho i s cicitima, ritualnim resama koje nose religiozni židovski muškarci. A u prvim godinama poslije Šestodnevnog rata, upravo je religiozni pokret Gush Emunim bio taj koji je širio poštast naselja. Međutim, nikakav zid ne dijeli religiozne od sekularnih. Židovski etnocentrizam – kao i želja da se izbriše kolektivni identitet Palestinaca i preuzme nadzor nad njihovom zemljom – bili su ona nit koja je povezivala religiozne i sekularne tijekom protekle 44 godine.

Pokojni vođa naseljeničkog pokreta Hanan Porat ponovno je naselio Guš Ecion nakon Šestodnevnog rata uz blagoslov premijera Levija Eshkola iz Laburističke alijanse. Yigal Alon, potpredsjednik vlade i kibucnik, posjetio je rabina Moshea Levingera u njegovu isturenom naselju u Hebronu. Zapovijedi što ih je izdao Shimon Peres iz Radničke stranke, koji je u to vrijeme bio ministar obrane, prema kojima je trebalo privesti aktiviste Gush Emunima na povratak u ilegalno naselje Sebastia "bile su ili izdane bez prave volje ili su izvršene nemarno", kao što je to napisao premijer Jichak Rabin. Ariel Sharon, pak, koji je za

**ŽIDOVSKI ETNOCENTRIZAM
- KAO I ŽELJA DA SE IZBRIŠE
KOLEKTIVNI IDENTITET
PALESTINACA I PREUZME
NADZOR NAD NJIHOVOM
ZEMLJOM - BILI SU ONA
NIT KOJA JE POVEZIVALA
RELIGIOZNE I SEKULARNE
TIJEKOM PROTEKLE
44 GODINE**

naseljenike bio car (sve dok se 2005. nije povukao iz Pojasa Gaze) bio je poznati ljubitelj plodova mora, hrane koja teško da će se naći u košer kuhinji.

Zakone koji su u najvećoj mjeri rasistički predlagali su zastupnici Kneseta kao što su to Avigdor Lieberman, Avi Dichter, Danny Danon, Yariv Levin, Faina Kirshenbaum i Anastassia Michaeli. Nitko od njih ne vodi se religioznim motivima. U njihovu svetom pismu – a to su rezultati anketa o javnom mnijenju – piše da većina židovskog stanovništva podržava ograničavanje prava na glasovanje, pri čemu bi se samo onima koji prisegnu vjernost židovskoj državi dopustilo da sudjeluju u biranju ljudi koji će voditi zemlju.

Prema jednoj anketi što ju je 2010. proveo Izraelski institut za demokraciju, većina židovskog stanovništva također vjeruje da bi se Židovima trebalo dodjeljivati više sredstava nego izraelskim Arapima. Najvažnija i najosjetljivija sredstva, pak, u pravnom i praktičnom pogledu, dodjeljuje Izraelska zemljišna uprava i Židovski nacionalni fond. Upravo te glavnostružne institucije, a ne ultraortodoksno Vijeće mudraca Tore ni naseljeničko Vijeće Yesha, provodi u djelo svjetonazor koji se odražava u anketi. Koja je razlika između toga da se sprječava iznajmljivanje stanova nežidovima i da

se zabranjuje prodaja zemljišta gojima?

U jednom hrabrom članku u najnovijem broju časopisa Dorsheni, što ga izdaje Institut Shalom Hartman, profesor Ishay Rosen-Zvi piše da, unatoč tome što su arogancija i diskriminacija prema nežidovima jamačno duboko ukorijenjeni u samom pojmu izabranog naroda, upravo je država ona koja, vodena nacionalnim interesom, odlučuje o tome koje su granice židovske nacije i koja posebna prava iz toga proistječu.

Prema njegovim riječima, "nisu religiozni ljudi skovali izraz 'demografski problem'; nisu oni bili ti koji su izglasali Zakon o povratku, koji daje Židovima u inozemstvu pravo da se nasele u Izraelu; nisu oni bili ti koji su osnovali Židovski nacionalni fond; nisu oni objavili politiku prema kojoj Negev i Galileju treba učiniti više židovskima".

Rosen-Zvi primjećuje da je odluku da se protjeraju djeca gatarbajtera donijela vlada u kojoj postoji jasna sekularna većina, koja je to obrazložila sekularnim razlogom: željom da se održi židovska većina u Izraelu. U ime demokracije, diskriminatorni etnički zakoni o povratku ovdje su ekvivalent zakona o naturalizaciji u demokratskih zapadnim zemljama. Zakoni ovdje također jamče posebna prava rodbini Židova, koja prema vjerskom zakonu nije i sama židovska.

Na kraju sastanka s rabinima i vodama naseljenika što ga je održao prošlog tjedna, predsjednik Shimon Peres izjavio je: "Jedno nas ujedinjuje: to je da ne prepustimo ovu zemlju skupini ljudi koja predstavlja najveću opasnost za opstanak države".

Gospodine predsjedniče, najveću opasnost za opstanak Izraela kao demokratske i židovske države, nasuprot državi koja će biti rasistička i židovska, ne predstavlja nekakva marginalizirana "skupina ljudi". Sjeme bezakonja posadili su dobri sekularni ljudi poput vas.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israel-can-be-jewish-without-being-racist-1.402206>
Oprema teksta redakcijska.

**IZRAELE, WAKE UP AND SMELL THE COFFEE / LICEMJERAN
ODNOS IZRAELSKIH VLASTI PREMA NASELJENICIMA / GIDEON LEVY**

Kad bih mogao, poslao bih skroman buket cvijeća kao gestu zahvalnosti za postignuća galamdžija – onih koji su se provukli u vojnu bazu brigade Ephraim na Zapadnoj Obali prošlog tjedna. Oni su, bar zasada, postigli ono što drugima nije uspjelo: uzbukali su izraelsko javno mnijenje i možda čak i vojsku i vladu te ih okrenuli protiv naseljenika na Zapadnoj Obali.

Dobro jutro, Izrael. Probudio si se? Sve one godine i godine nereda usmjerenih protiv Palestinaca, iskorjenjivanja stabala, vandalizma, podmetanja požara, razaranja, otimanja, krade, bačenog kamenja i sjekira nisu ovdje nikog ni najmanje uznemirili. Ali jedan jedini kamen bačen u glavu potpu-kovnika Tzura Harpaza, zamjenika zapovjednika brigade, bilo je sve što je trebalo da se situacija stubokom izmijeni.

Neredi su izmakli kontroli. Židovski terorizam. Na Zapadnoj Obali djeluju paravojne formacije, naseljenički teroristi na ničijoj zemlji. A sve to zbog jednog kamena zbog kojeg je poteklo nekoliko kapi svete židovske krvi.

Eto ih opet: arogancija i nacionalistička ideologija. Kako je moguće da terorizam iznikne iz Izabranog Naroda? Kako je nekoliko kapi krvi jedne osobe moglo šokirati ljude više od potoka krvi drugog naroda? Kako je kamen koji je Harpazu ogrebao čelo odjeknuo neizmjereno više od kante suzavca koja je probila čelo Palestincu Mustafi Tamimiju, kojeg su četiri dana prije toga ubili vojnici iz iste vojske u kojoj je služio Harpaz?

Ne, mladi desničarski brđani (hilltop youth) nisu doveli u opasnost Državu Izrael. Nisu čak ni iskrivili sliku o njoj, kao što se sada običava tvrditi. Što biste i očekivali od njih? Navikli su ih da misle kako je sve dopušteno. Dosta s tim samoopravdavajućim cuktanjem jezikom. Dosta s "osudama"

i izražavanjem hinjene i zakašnjele zaprepaštenosti. Nema ništa nova pod suncem kad je riječ o naseljenicima. Nije riječ o "novoj razini" njihovih postupaka, i nisu prekoračene nikakve "granice izdržljivosti". Jedina granica koja je možda prekoračena jest granica apatije.

Već godinama, tjedan za tjednom, izvještavamo o nedjelima što ih počinjaju naseljenici. Prenosili smo kako su prijetili Palestincima, udarali njihovu djecu na putu do škole, bacali smeće na njihove majke, huškali pse na starije Palestince, otimali pastire, krali stoku, zagorčavali im život danonoćno i posvuda, kako su prisvajali na njihovu zemlju i na njoj se naseljavali. I nikad nismo dotakli žicu.

Sad su odjednom svi zaprepašteni. Dobro jutro, Izrael. Zašto? Što se dogodilo? Ne možete prekoračiti tu mladež nakon tolikih godina, ne samo apatije u odnosu na nedjela njihovih roditelja, nego i u odnosu na topli doček koji im je pružila većina društva i u odnosu na široku podršku izraelske vojske i svih izraelskih vlada. Ne možete o njima govoriti kao o braći pionirima, davati im ogromne izdatke iz proračuna, obećavati im kako će im biti dopušteno da zauvijek ostanu ondje gdje jesu, promatrati ih kao legitiman, da ne kažem principijelan, segment društva, a onda im najednom okrenuti leđa pa ih osuditi i napasti. A sve to zbog jednog kamena.

Ne možete tek tako, jednog dana, promijeniti pravila igre. A pravila su bila postavljena odavno: to je njihova zemlja, zemlja naseljenika; oni su njezini gospodari i ondje mogu činiti što hoće. Samo ako imamo posla s iskrivljenim dvostrukim mjerilom, možemo mijenjati pravila zbog omanje ozljede pripadnika izraelskih vojnih snaga. Samo ako se vodite iskrivljenim dvostrukim mjerilom, možete

biti šokirani nedavnim događajima, koji nisu nipošto bili ni najozbiljniji ni najokrutniji u odnosu na sve dosadašnje.

Naravno da Izrael ima pravo (i dužnost) mijenjati pravila igre, ali takva promjena mora biti revolucionarna i mora je se provesti unutar cjelokupnog naseljeničkog pothvata, i to tako da ga se u potpunosti zaustavi i da se izmijeni nezakonita, neetična i nepodnošljiva stvarnost koja postoji u našem stražnjem dvorištu. Vladu takva promjena ne zanima. Ona ne zanima ni vojsku, a pitanje je želi li takvu promjenu većina Izraelaca. Ali sve manje od toga samo je isprazna retorika, ništa više od valića koji će se odbiti o trup broda tog pothvata koji traje već desetljećima.

Dok se to ne dogodi, ostavimo ih na miru. Nema smisla evakuirati kokošinjac iz udaljenog Micpe Jichara, dok se naselje Efrat pritišće uz rub Betlehema. Nema smisla objavljivati rat "nezakonitim" malim naseljima dok je "zakonito" naselje Ofra izgrađeno na preotetoj zemlji. Isto tako, nema smisla izdavati zabrane pristupa kako bi se spriječilo skupine galamdžija, dok Izraelu ne pada na pamet da izda takvu zabranu koja će se odnositi na svu njihovu braćuju.

Nasilni prosvjednici koji su napali vojnu bazu brigade Ephraim nisu nikakvi anarhisti, kako ih je nazvao premijer Benjamin Netanyahu. Oni su njihova sušta suprotnost. Oni samo žele sačuvati postojeći poredak, kao što to hoće i većina Izraelaca, kojima je pak na čelu taj isti premijer. Dakle, da pošaljem tim galamdžijama cvijeće? Kad bolje promislimo, nisu ništa učinili.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israel-wake-up-and-smell-the-coffee-1.402044>
Oprema teksta redakcijska.

TKO VLADA IZRAELOM? / IZRAELSKA POLITIČKA KLASA ODAVNO JE PRODALA JERUZALEM ULTRAORTODOKSNIMA. SPORAZUM JE BIO LEGALAN I DEMOKRATSKI, I AKO SE IZRAELCI NE TRGNU IZ SNA, NEĆE SE ZADRŽATI NA GLAVNOM GRADU / ANSHEL PFEFFER

Neko se upravo probudio i otkrio da su žene protjerane s oglasnih ploča širom Jeruzalema. Dobro jutro! Moralna policija vlada ulicama već godinama i nitko od vas nije ništa poduzeo oko toga.

Obično sam vrlo sumnjičav prema teorijama zavjere, jer su one upravo to – teorije – i jer sam neke od teoretičara zavjere i osobno upoznao. Ali čak se i ja ponekad zapitam nije li se neka skupina rabina okupila negdje krajem devedesetih i osmislila plan kako da preuzme vlast nad Izraelom pomoću zakonskih i demokratskih sredstava.

Kad sam počeo izvještavati o ultraortodoksnoj zajednici u glavnom gradu prije četrnaest godina za mjesni tjednik *Kol Ha'ir*, Jeruzalemom su još uvijek bješnjele tjedne masovne demonstracije na Ulici Bar-Ilan. Deseci tisuća haredi muškaraca okupili bi se svakog šabata kako bi spriječili vozače da prolaze kroz tu glavnu prometnu žilu. To nisu bili mirni prosvjedi: bacalo se kamenje, vitlalo palicama i privodilo izgrednike. A tada, odjednom, prosvjedi su prestali, vjernici su ostali kod kuće kako bi uživali u svojem šabatnom ručku ili pak pridrijemali poslije ukusnog objeda. Jeruzalemska policija mogla si je priuštiti kratak predah za vikend. Što se dogodilo? Jer, ne samo da su prestali prosvjedi na Bar-Ilanu; punih pet desetljeća haredi masovnih prosvjeda u Jeruzalemu okončalo se 14. veljače 1999., kad je više od 250 000 ultraortodoksnih muškaraca i žena blokiralo glavni ulaz u grad kako bi prosvjedovali protiv "antireligioznih" odluka Vrhovnog suda.

Ti prosvjedi pokrenuti su početkom 1950-ih, kad se cijela religiozna zajednica okupila u Jeruzalemu kako bi se usprotivila zakonima što ih je vlast izglasala kako bi se žene regrutirale u vojsku. Prosvjedi su eskalirali u neredu protiv vožnje automobilima gradskim ulicama na šabat, protiv "skvrnjenja" leševa na bolničkim odjelima za patologiju i na arheološkim nalazištima, protiv izgradnje novoga gradskog nogometnog stadiona. Sveti ciljevi bili su raznoliki, ali jedno im je bilo zajedničko: svi su propali. Žene idu u vojsku (religiozne djevojke oslobođene su te obveze zahvaljujući klauzuli o "vjeri i savjesti"); Jeruzalem je i dalje otvoren sedam dana u tjednu, osim u pretežito ultraortodoksnim četvrtima; patolozi i dalje rade obdukcije nad leševima, a u južnom dijelu grada izgrađen je stadion Teddy.

Tijekom pedeset godina, Izrael je ostao sekularna židovska država u kojoj haredi zajednica živi u malim, napola autonomnim enklavama, u skladu sa svojim običajima. U jednom su času, međutim, promijenili taktiku. Bilo je to kad su u Jeruzalemu 1996. došla na vlast dva različita čelnika. U ožujku, rabi Yaacov Alter pomazan je za sedmog admora hasidske dinastije Ger. Tri mjeseca poslije, Benjamin Netanyahu

opovrgao je sve predizborne ankete kad je pobijedio Shimona Peresa i postao premijerom. Alter, najmoćniji hasidski rabin u Izraelu, usprotivio se nasilju i prosvjedima te je uputio svoje predstavnike u gradsku upravu i u Kneset kako bi ondje djelovali unutar sustava. Netanyahu je, sa svoje strane, obećao da će naredi strankama, ako se pridruže njegovoj koaliciji, tijekom njegove administracije biti dodijeljen dotad neviđen udio u moći. Slijedile su i druge promjene. Zbog lošeg zdravlja, rabi Eliezer Shach, vatreni vođa drugog najvažnijeg haredi ogranka, "Litavaca", morao se povući iz javne arene (preminuo je 2001.). Novi litavski vođa, rabi Yosef Shalom Elyashiv također je čvrsto vjerovao u meku moć. Skrivene od sekularnog pogleda, još i druge sile bile su na djelu. Mladi haredi naraštaj, koji je odrastao u modernom Izraelu, nije bio toliko voljan živjeti u getu. Željeli su biti dio establišmenta, a rabini su bili spremni da im ugode – ali pod haredi uvjetima.

Precedent za to pružili su gradski izbori 1993. kada je, u zadnji čas, sporazum s rabini omogućio Ehudu Olmertu da svrgne vječnog jeruzalemskog gradonačelnika Teddyja Kolleka. Ultraortodoksne stranke ušle su u gradsku upravu, stekavši tako nadzor nad gradskim odjelima, daleko najveći udio u gradskom proračunu te pozamašne koncesije za izgradnju. Savez između Olmerta i haredija odnio je pobjedu još jedanput, na izborima 1998., i gradonačelnik – koji je tad već planirao svoj povratak u politiku na državnoj razini – prepustio im je i sav ostatak. Olmert je 2003. napustio položaj i Uri Lupolianski, produžena ruka rabina, postao je prvi haredi gradonačelnik Jeruzalema.

Za to vrijeme, na gradskim ulicama odvijala se temeljita promjena. Mogli ste otvoriti restoran, kafić ili malu trgovinu na šabat i služiti hranu koja nije košer, a da vam pritom bradati muškarci ne stoje pred vratima s transparentima. Ali mušterije su se brzo osipale. Dok su se gradile ogromne četvrti po pristupačnoj cijeni za ultraortodoksne i religiozne zajednice, sekularne obitelji srednjeg sloja bile su postupno isključivane iz tržišta nekretnina uslijed visokih cijena. Za manje od desetljeća, čitave stambene četvrti na sjeveru grada i u središnjim sektorima promijenile su identitet, gurajući sve stariju neregioznu populaciju u sve manje i manje prostore. Gradska uprava zatvarala je jednu školu za drugom zbog nedostatka mladih obitelji na tom području, ali se uvijek našlo potrebnih sredstava kad bi neka sićušna hasidska sekta otvorila novi heder (vjersku osnovnu školu).

Kino Edison, koje je više od 50 godina predstavljalo žarište nasilnih nereda protiv prikazivanja filmova na šabat, zatvorilo je vrata 1995., ali ne zbog nasilja. Čitavo to područje postalo je haredi, i kino-posjetitelji jednostavno su prestali dolaziti.

Jedanaest godina poslije, taj teren kupili su hasidi iz dinastije Satmar kako bi tu izgradili nove stanove. Obližnji stožer jeruzalemskog sindikata, koji je tijekom cijelog jednog naraštaja bio bastion sekularnog radničkog pokreta, još je prije toga preuzela stranka Shas.

Samo fanatična ultrareligiozna manjina još prosvjeduje u Jeruzalemu. Ostatak haredi zajednice shvatio je odavno da nema potrebe za prosvjedima kad nadzirete sva potrebna povjerenstva i proračune. Sa svoje strane, sekularni gradonačelnik Nir Barkat nije tu situaciju promijenio ni na koji način otkad je, zahvaljujući jednom unutarnjem haredi raskolu kakav se rijetko sreće, 2008. izabran za gradonačelnika. I njegovom koalicijom dominiraju religiozne stranke. Tajno gradsko povjerenstvo, koje cenzurira sve javne reklame u Jeruzalemu, ima dva haredi člana i trećeg, sekularnog člana, koji se nije pojavio na sastancima već godinama. Prošlog tjedna priznao je kako je vjerovao da je povjerenstvo već odavno raspušteno.

Čemu kriviti reklamne agencije zato što u Jeruzalemu odobravaju oglasne ploče na kojima se ne vide ženska lica ni tijela? Već više od desetljeća, ni na jednom službenom posteru gradske uprave nije se pojavila žena pa čak ni djevojčica, a ako netko pošara neku od tih oglasnih ploča, nitko, pa čak ni jeruzalemska policija, neće ništa poduzeti.

Do sada, pokušaj sekularne zajednice da se odupre tom trendu, nakon što su napokon shvatili što se događa već godinama, nije donio većih rezultata. Po gradu je bilo zalijepljeno nekoliko postera sa slikama mjesnih žena i njihovih kćeri, ali su ubrzo strgnuti. Prošlog petka održana su istovremeno tri ženska prosvjeda, ali najmnogoljudniji od njih odvijao se ipak u liberalnom Tel Avivu.

S druge strane, možda je dobro da građani nešto poduzimaju u drugim dijelovima zemlje. Jer, jeruzalemski sindrom replicira se u drugim gradovima. Bet Šemeš i Safed već su doživjeli slične preobrazbe. Dokle god je Yaakov Litzman zamjenik ministra zdravstva, novo krilo bolnice u Aškelonu neće biti izgrađeno zbog glasina o drevnim kosturima koji su pronađeni na tom zemljištu i – u slučaju da ste mislili drukčije – neće biti stanova po pristupačnim cijenama za mlade sekularne parove dokle god je Ariel Atias iz Shasa ministar za stambena pitanja.

Izraelska politička klasa odavno je prodala Jeruzalem ultraortodoksnima. Sporazum je bio legalan i demokratski, i ako se Izraelci ne trgnu iz sna, neće se zadržati na glavnom gradu.

<http://www.haaretz.com/jewish-world/jerusalem-babylon/jerusalem-babylon-ultra-orthodox-need-not-protest-israel-they-run-it-1.396280>

HAREDI DRŽAVA / ODNOS DRŽAVNIH VLASTI PREMA HAREDI POPULACIJI UVELIKE JE UZROKOVAO SOCIJALNE NEMIRE PROŠLOGA LJETA / ANER SHALEV

Jeste li oduvijek sanjali o tome kako ćete doživjeti uspostavu dviju država za dva naroda? Taj je san već odavno ostvaren. Jeste li maštali o socijalnoj državi? Ne tražite dalje, ona je ovdje. Jeste li prosvjedovali u korist pristupačnijih stanova? Gle, oni su postali stvarnost. Jeste li čeznuli za zemljom koju neće iscrpljivati ogromni vojni proračuni? Dobili ste je. Jeste li zahtijevali razrede s manje učenika, produljenu nastavu i besplatno više obrazovanje? Svi ti snovi ostvareni su u Haredi državi, koja živi u miru uz Državu Izrael.

Haredi država je socijalna država pred kojom bi Skandinavce obuzela zavist. Većina stanovništva uzdržava se od mirovina i stipendija te su gotovo u potpunosti oslobođeni plaćanja poreza na dobit i gradskih poreza.

Ta država pokreće goleme projekte za izgradnju stanova koji se građanima nude po pristupačnim cijenama. Obrazovni sustav Haredi države ima mnoge prednosti u usporedbi sa sličnim sustavima u susjednim zemljama: ima manje učenika po razredu, od kojih se ne traži da se trude oko znanosti ili praktičnih predmeta pa se, zahvaljujući tome, mogu spokojno usredotočiti na duhovna pitanja. Na sreću, Haredi država nema vlastitu vojsku niti joj je ona potrebna, zahvaljujući sporazumu o obrani koji je sklopila sa svojim najbližim susjedom. Istina, nije lako biti žena u Haredi državi, ali ne možemo se miješati u unutarnja pitanja suverene države.

U posljednje vrijeme, dogodilo se nekoliko pograničnih sukoba između Izraela i Haredi države, prilikom kojih je došlo do pljuvanja, psovanja i ponižavanja izraelskih građana. Međutim, kao što su to objasnili izraelski premijer i mnogi stručnjaci, riječ je o djelima sićušnih frakcija, koje nisu reprezentativne za većinu ultraortodoksnih, koji sa svoje strane itekako podržavaju mirovni sporazum s Izraelom i koristi koje imaju od njega. Prema mišljenju stručnjaka, žrtve tih fanatičnih frakcija, koje hoće provoditi haredi zakone unutar izraelskih granica, nisu žene koje su doživjele napad, nego upravo haredi populacija, koja je potpuno neđužna.

Neki tvrde da su nedavne incidente oko granice uzrokovali omanji teritorijalni nesporazumi. Prolazi li tako autobusna linija koja povezuje Ašdod s Izraelom, u koju se ukrcala Tanya Rosenblit, izraelskim ili haredi suverenim teritorijem? Ili pak linija 49A, u koju se ukrcala vojnkinja Doron Matalon? Ili pak pločnik u Bet Šemešu, kojim se osmogodišnja Naama Margolis boji kročiti nakon što su je napali? Nisu li možda Tanya i Naama, ne znajući, povrijedile haredi suverenitet?

Porezni sporazumi između dviju država, kojima se regulira financiranje Haredi države od strane izraelskih poreznih obveznika, uklesani su u kamenu, kao što su to vojni sporazumi koji jamče zaštitu izraelske vojske, odnosno sudski sporazumi, kojim se prepušta Haredi državi nadzor nad pitanjima braka, razvoda i pokopa. Međutim, stvarna granica

između tih novih država nikad nije bila jasno povučena. Stoga je više nego prirodno da se, uslijed brzog rasta haredi populacije, granica pomiče relativno često, kao dio polagane – i u konačnici opravdane – aneksije izraelskog teritorija. Taj proces haredi ekspanzije i izraelskog povlačenja nosi sa sobom samo jednu opasnost: Haredi država mogla bi naposljetku izgubiti ruku koja je hrani.

Ministar unutarnjih poslova Eli Yishai nedavno je, s iznenađujućom iskrenošću, izjavio da grad koji bi bio isključivo haredi ne bi imao nikakvih prihoda, a budući da ne bi mogao ubirati lokalne poreze, ne bi mogao ni preživjeti. Da, lijepo je da svako toliko osjetimo kako nas trebaju.

Pitanje isključivanja žena od strane ultraortodoksnih ne bi trebalo svoditi samo na snažne osude i lokalnu provedbu zakona, kao što bi to htjela vlada. To je, naprotiv, prilika da pokrenemo otvorenu i poštenu debatu o novcu, moći i olakšicama što su ih sve izraelske vlade davale haredi populaciji u zamjenu za političku podršku, što je sporazum za koji mnogi Izraelci plaćaju visoku cijenu. To je bio jedan od glavnih uzroka socijalnih nemira prošlog ljeta.

Izrael će takvu debatu nastaviti izbjegavati samo ako namjerava počinuti samoubojstvo.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/the-haredi-state-1.405372> Oprema teksta redakcijska.

IZRAEL UNOSI RAZDOR U ŽIDOVSKI NAROD / ŽIDOV I SVIJETU DANAS OSJEĆAJU DA DRŽAVU NIJE BRIGA ZA NJIHOVE VRIJEDNOSTI I IDENTITET / CARLO STRENGER

U lipnju prošle godine, Peter Beinart objavio je članak u *New York Review of Books*, koji je izazvao pravu oluju, jer je Beinart u njemu ukazao na duboko otuđenje koje je zavladao između mladog naraštaja američkih Židova i Izraela. Godinu dana poslije, vrijeme je da napravimo bilancu.

Nazalost, situacija se samo pogoršala. Tijekom svojih putovanja po Europi govorim pred publikom koju pretežito čine Židovi, ali i pred nežidovima kojima je veoma stalo do Izraela. Oni otvoreno iznose svoju bol i tjeskobu: žele razumjeti što se dogodilo s Izraelom. Očajnički ga žele podržati, ali su sve više i više u nedoumici kako da to učine.

Njihova su pitanja jednostavna. Oni znaju da se Izrael nalazi u jednoj od najproblematičnijih regija na svijetu; nemaju nikakvih iluzija o iranskom režimu ni o Hezbollahu; poznata im je i Povelja Hamasa (*Hamas Covenant*). Međutim, oni ne znaju kako da to sve povežu s izraelskim politikama naseljavanja, s preotimanjem palestinske imovine u Jeruzalemu i s ekstremnom rasističkom retorikom "požidovljenja" Jeruzalema. Oni osjećaju da im je ponestalo argumenata, pa čak i riječi, kojima će braniti Izrael.

Izrael još nikad nije vodila vlada koja toliko otvoreno krši osnovne vrijednosti liberalne demokracije. Još nikad nije Kneset izglasavao zakone koji su toliko očito rasistički kao što je nedavni Zakon o lojalnosti. Izrael je znao imati ministre vanjskih poslova koji su se slabo snalazili u svijetu i nisu govorili engleski; ali nikada nije imao ministra vanjskih poslova kojemu je jedini cilj dodvoravati se vlastitim desničarskim biračima tako što će se s neizrecivim užitkom razmetati svojim prijepitom prema međunarodnom pravu i ideji ljudskih prava.

Štoviše, još nikad nije Izrael vodila vlada koja je tako potpuno nezainteresirana za vlastiti odnos prema Židovima u svijetu. Ona donosi zakone koji pojačavaju stisak ortodoksnog establišmenta nad vjerskim pitanjima i osobnim životom – pri čemu se uopće ne obaziru na činjenicu da 85 posto Židova u svijetu nije ortodoksno – i jednostavno otpušu kao nešto nevažno židovske identitete Židova

PONEKAD SE, KAO I VEĆINA ŽIDOVA KOJI SU PREDANI LIBERALNIM I UNIVERZALNIM VRIJEDNOSTIMA, OSJEĆAM KAO DA SAM JEDNOSTAVNO ZAPEO U NEKOM RUŽNOM SNU

u Dijaspori i njihove institucije. Kao rezultat toga, većina Židova u svijetu danas osjeća da Izrael nije ni briga za njihove vrijednosti i identitet.

Ortodoksní establišment u Izraelu tvrdi da, time što preuzima monopol nad konverzijom na židovstvo i nad zakonima braka, sprječava razdor u židovskom narodu. Istina je posve suprotna: ono što većina Židova u svijetu ne može podnijeti, to je upravo izraelski zaokret prema rasizmu, koji sad više nije usmjeren samo prema arapskim građanima Izraela, nego i prema mladim etiopskim Židovima koje ne primaju u škole u Petah Tikvi, kao i prema sefardskim djevojkama kojima se ne dopušta da se školuju u harede školama u Imanuelu. Upravo je pakleni savez između nacionalizma i ortodoksije ono što unosi razdor u židovski narod.

Premoćna većina američkih i europskih Židova duboko su predani ideji univerzalnih vrijednosti, i podržavali su te vrijednosti tijekom većega dijela svojega života. Taj njihov angažman nije samo pomodni hir ni pokušaj da budu politički korektni. Posrijedi je egzistencijalni zaključak što ga je većina Židova u svijetu izvučla iz židovske povijesti: nakon svega što nam se dogodilo, mi Židovi ne smijemo nikad – ali baš nikad – dopustiti da se krše univerzalna ljudska prava.

To je razlog zašto su upravo Židovi u Sjedinjenim Državama odigrali jednu od glavnih uloga u američkom Pokretu za građanska prava; to je razlog zašto Židovi u Europi neće

nikad zaboraviti da su samo univerzalistički liberali stali u obranu Alfreda Dreyfusa u Francuskoj 1890-ih godina. Za većinu Židova u svijetu, to je jednostavno nerazumljivo: kako možemo mi, koji smo toliko propatili zbog rasne i vjerske diskriminacije, upotrebljavati retoriku i zastupati stajališta kakva su se – kao što je to rekao Zeev Sternhell, laureat Izraelske nagrade i povjesničar fašizma – u zapadnom svijetu posljednji put zastupala u vrijeme Francova režima?

Za većinu Židova u svijetu, ideja židovstva u drugoj polovici 20. stoljeća značila je da Židovi ne smiju nikad pristati na kompromis kad je riječ o jednakosti ljudskih bića pred zakonom i o nepovredivosti njihovih prava. Kako da onda podržavaju državu koja nastavlja plaćati rabine koji tvrde da židovski biološki život ima svetost koju nežidovski život nema, i da je zabranjeno iznajmljivati stanove Arapima?

U trenucima očajanja, pokušavam se podsjetiti da je Izraelski zaokret udesno motiviran strahom i pometnjom, i da ga bezobzirno potpiruju političari čije održavanje na pozicijama moći ovisnima o panici izraelskih građana. Osjećam da ne može biti da zemlja koja je trebala biti ne samo domovina Židovima, nego i moralni svjetionik, polako tone u takvu tamu. Pokušavam se podsjetiti da u takva mračna vremena ne odražavaju ljudsko svojstvo čitave nacije; da su zemlje poput Španjolske, Grčke i Portugala izronile iz mračnih vremena u slobodni svijet; da je Izrael, unatoč tome što nad njim bjesni vjor desničarskog nacionalizma, još uvijek demokracija.

Ponekad se, kao i većina Židova koji su predani liberalnim i univerzalnim vrijednostima, osjećam kao da sam jednostavno zapeo u nekom ružnom snu i da će, kad se probudim, Herzlova vizija židovske države koja je predana osnovnim vrijednostima liberalizma biti stvarnost.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/blogs/strenger-than-fiction/israel-is-tearing-apart-the-jewish-people-1.369341>
Oprema teksta redakcijska.

IZRAELSKI ARAPI NIKAD NISU BILI JEDNAKI PRED ZAKONOM / KAKO ZAKON OPRAVDAVA PROTJERIVANJE TISUĆA LJUDI / YITZHAK LAOR

Prošlotjedna odluka Vrhovnog suda, kojom je sud podržao amandman uz Zakon o državljanstvu kojim se Palestince odvaja od njihovih izraelskih supružnika, zatvorio je jedno poglavlje u životu izraelske demokracije. Vrhovni sud više ne želi štiti arapske građane Izraela.

Rasisti koji sjede na tribinama na nogometnim utakmicama koji izvikuju "Ubij Arapina!" nikad nisu otrgli majku od njezine djece. Nasuprot tome, sudac Vrhovnog suda Asher Dan Grunis i njegovi drugovi odlučili su da su takva protjerivanja košer, i zastupnici koji predstavljaju arapske građane Izraela morat će sad upoznati s tim pitanjem međunarodnu zajednicu.

Glede amandmana što ga je Vrhovni sud podržao, izdavač *Haaretza* Amos Schocken napisao je u ovim novinama u svibnju 2005.: "Naizgled, amandman uz Zakon o državljanstvu ne podriva jednakost. Njime se sprječava da se muškarac iz Hajfe oženi ženom iz Ramale i da živi s njom u Hajfi, i u njemu se ne pravi razlika između Židova i Arapa. Međutim, jasno je da tu nema jednakosti: Židovi rijetko sklapaju brakove s Palestincima".

Tijekom sljedeća tri dana uslijedio je histerični odgovor lista *Maariv*, u kojem je cijela stranica s reakcijama bila posvećena divljačkim napadima na Schockena i njegov članak. Samo jedna od tih reakcija zaslužuje da je se uopće citira – reakcija profesora Amnona Rubinsteina, autora knjige *Ustavno pravo Države Izrael*.

Rubinstein je u svojoj reakciji napisao da "svaka država, ako i ne po zakonu, ima pravo spriječiti imigraciju bilo koje vrste iz neke neprijateljske države ili neprijateljskog teritorija. Treba li Izrael dopustiti imigraciju iz Sirije? Naravno da ne. Je li Engleska, tijekom Drugoga svjetskog rata, bila

ODRŽAVANJE ŽIDOVSKJE VEĆINE PREDSTAVLJA IDEOLOŠKI ZAJEDNIČKI NAZIVNIK ZA PRETEŽITU VEĆINU IZRAELACA, I OVA JE PRESUDA SIMPTOM DEMOGRAFSKIH ARGUMENATA KOJI SU IZNESENI U NJIHOVO IME

dužna dopustiti imigraciju iz Njemačke, ili čak samo iz njemačkih protektorata? Naravno da ne. Dakle, zašto se to pravilo ne odnosi i na Izrael?"

"Istina, Palestinska uprava nije država, ali ako se zabrana imigracije odnosi na neprijateljsku državu, tim više odnosi se na neprijateljski teritorij."

Naknadno je Rubinstein objavio još nekoliko izjava u tom tonu kao dio stručnog, akademskog članka, u kojem je proširio tu argumentaciju s pomoću brojnih referenca i citata. Poslije je još predsjedao i vladinim povjerenstvom koje je opravdalo tu krivdu.

Zašto vrijedi citirati Rubinsteina? Zato što je on, prije nego što je 2002. otišao iz Kneseta, bio zastupnik u Knesetu koji je predstavljao Merca, posljednju važnu političku stranku cionističke ljevice; zato što njegove riječi citira Grunis u svojoj presudi; te zato što se Rubinstein smatra

iskusnim analitičarom, članom probrane skupine pravnih komentatora koji su šutjeli osam godina otkad je taj amandman stupio na snagu kao "privremena mjera predostrožnosti".

Čak i sad, ti pravni komentatori ništa ne komentiraju. Očekivano protjerivanje tisuća ljudi bit će izvršeno uz prešutno slaganje prosvijećenih članova društva. Ta šutnja ne proistječe iz njihova dubokog poštovanja prema Vrhovnom sudu. Naprotiv, uzrok toj šutnji stoji u činjenici da održavanje židovske većine predstavlja ideološki zajednički nazivnik za pretežitu većinu Izraelaca, i ova je presuda simptom demografskih argumenata koji su izneseni u njihovo ime.

Međutim, Rubinstein je lagao. Kako bi diskriminirao arapske građane Izraela, Rubinstein je pisao o onima koji prebivaju na okupiranim teritorijima, dakle o ljudima koji ne žive u neprijateljskoj državi. Oni žive u izraelskom getu, u bantustanu, i kao nekoć crnci u Južnoj Africi za vrijeme apartheida, lišeni su prava da zarađuju plaću od svojih gospodara.

Država Izrael službeno se nalazi u 64. godini svojeg postojanja. S druge strane, moguće ju je – i točnije – promatrati kao zamišljeni entitet koji je u stvarnosti postojao samo devetnaest godina, između 1948. i 1967. Privremenost je iluzija. Za pravnike, ona je usto još i ciničan trik.

Protjerivanje žena i djece iz njihovih domova izvršit će država koja Arape nikad nije smatrala jednakima pred zakonom. To je pravi razlog zašto nikad nije napisan izraelski ustav. Ta nejednakost bila je rana. Sad je ostao samo gnoj.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israeli-arabs-have-never-been-equal-before-the-law-1.407710>
Oprema teksta redakcijska.

--Dijakronijski, klase su, po pravilu, posebno u vrijeme ugroza i brzih rasporna promjenjivih klasnih svijesti.

za statusom i sigurnošću, te kristaliziraju klasnog interesa unutar određenog srednjeg faktora ekonomski i strukovni uvjeti pripadnika kao i njihove potrebe stavljenosti drugim klasama u istom prostoru-vremenu, više-funkcionalnosti čiji su djelomična otvorenost prema novim pripadnicima, isključivosti prema i suprotno (radna niža klasa). Klase karakterizira snažni utjecaj na životne uvjete pripadnika, preraspodjeli plodova proizvodnje (a gornje i srednje klase znači prisvajanje što znači po moći i funkciji u eksploatacijskoj organizaciji rada i položaju u razliku po moći u određenom povijesnom sustavu društvene reprodukcije, --Sinkronijski, klase su velike, supra-lokalne društvene skupine koje se smjernica za daljnji rad:

„klasa“ vjerojatno je inherentno polisemički. U svakom slučaju, treba mi Pregled koji tako dobivamo možda je preopćenit za definiciju, ali pojam postojanju društva, ustvari i vrste Homo.

društva osnovni su uzrok psihofizičkih razaranja, strahovito rastuća prijetnja jednoga i svih; no u posljednje dvije ili tri epohe, recimo nakon 1848., klasna načno može učiniti eksploataciju i dominaciju nepotrebnima za dostojan život kapitalizmu ostvariti, uz uzasne patnje, rasti društvenog bogatstva kakav ko-kapitalizmu samom postojanju čovječanstva. Istina, ta je vrst društva na kraju u industrijalizaciji, postaje ne samo sve razornija preprička društvenoj pravdi nego to srodstvo: *Medium, klasno društvo, osobito nakon punog razvoja kapitalističke* tražnog vidika zajedničkog Marxu i svim ljudima i pokretima koji se pozivaju na

Treći ključni dodatak izviru iz ocjene klasnog društva danas i paratraza je sposobnosti hegemonia da protivuaci strateške ciljeve društva.

brzi promjena, organizirane u hegemonijski strukturalne saveze zasnovane na titei koji su potpuno uvjetovani odnosima, one su, posebno u vrijeme ugroza i

Drugo, elemente iz Polanyija i Gramscija: *Obzrom na to da su klase en-različitim položaju u određenom sustavu društvene ekonomije.* (Lenjin 472) lažu. Klase su skupine ljudi od kojih jedna može prisvajati rad druge ovisno o tome, po načinu na koji i mjeri u kojoj uživaju dio bogatstva kojima rasporena sredstva proizvodnje, po funkciji u društvenoj organizaciji rada i, prema proizvodnje, po odnosu (u većini slučajeva utvrđenom i potvrđenom zakonom) ljudi koje se razlikuju po mjestu u određenom povijesnom sustavu društvene iz Marxa i Engelsa (Ossowski 82). Njegova definicija klasa glasi, „velike skupine pragmatičnu vrijednost utoliko što se može primijeniti na sve konotacije klase prema visku rada (premda uz naglasak na njegovom političkom vidu), a ima i Medutim, ovo traži tri ključna dodatka. Prvi, iz Lenjina, koristi odnos

gore, a bila je često posredovana metaforama iz niskogradnje (baza i nadstruk-političci temeljila se na mukotrpnosti rada onih dolje i lakoci ili povlastici onih

Od pamtičijeka, dominantna metafora prostorne suprotstavljenosti u različite načine ugrađeni u različite društvene formacije i konkretna društva (47). tvene kontrole i simboličke mašte, tri različita oblika prakse koji su i sami na vezana za ljudsku produktivnost na područjima materijalne proizvodnje, druš-paratrazirajući Lazica, reprodukcija klasa nije isključivo ekonomska, nego je kriterija nisu isključiva, nego se obično kombiniraju na različite načine. Nadalje, kulturne prakse — u najširem smislu — reprodukcije društvenog života. Ta četiri kao Gramsci, također su zadržali Marxovu antropološku sklonost naglašavajući temelju moći, društvene funkcije, i ekonomskog položaja. Ponajbolji marksisti, skupinama, rasprava nakon Marxa daje nam tri glavna kriterija: ovisnost na međuzavisnosti ljudi, to jest, za način na koji neke skupine ljudi ovisno o drugim

Ako želimo nati jednostavnije zajedničke nazivnike za klase kao oblike društvenoj podjeli rada.

skupina ljudi čije pojedinačne interese presudno oblikuje klasni položaj u jest, tendencionalno dominantnih) ekonomskih i psiholoških interesa velikih odnosi nastaju iz nejednakog prisvajanja viška rada, dakle iz 'objektivnih' (to nužnih za život i, s druge strane, svega ostalog u ljudskoj proizvodnji života. Ti odnos između, s jedne strane, ključne proizvodnje, prometa i potrošnje dobara tradiciji, klase su strateška čvorišta za razumijevanje društva jer predstavlja na temelju vlasništva i/ili rada umjesto vojne ili političko-vjerske uloge. U toj grane znanja ili znanosti koja se rodila s kapitalizmom i buržoaskom kvantitativ- cijom u Britaniji 17-18. stoljeća, a koja je po prvi puta utvrdila klase isključivo

Marxov opus, medutim, postupno se usredotočio na kritiku 'ekonomije',

pojmovi 'ortijentacije' i osobnih 'pobuda' (Ritiser 69-71).

omogućuje da se uzmu u obzir materijalni uvjeti u kojima ljudi žive. Prate je čini mi se strateški važnom jer ujedinjuje kolektivnu i osobnu razinu a istodobno kategorija *interesa*, koja se i sama zasniva na 'potrebi' (*MEW* 3:28), ali je šira, revolucije, ili s industrijskim proletarijatom u Europi 19. stoljeća). Marxova težnju prema ostvarenju klasne svijesti, posebno u situacijama koje prijete društvene sile. S druge strane, vrhovni zajednički interesi pripadnika stvaraju (kao u dobrovoljnim udruženjima) niti po zapovijedi neke točno određene kojoi članovi ne pripadaju po rođenju (kao u kastama) ni izričitim odbitrom

Za pojedince, gore navedena razgranatija znače da je klasa grupacija

stojanju čovječanstva ne samo sve razornija preprička društvenoj pravdi nego i prijetnja samom po-

Darko Suvin

O pojmu klase

DARKO SUVIN rođen je 1930. u Zagrebu. 1941-43. u internaciji je s roditeljima na Korčuli, 1943-45. u zbjegu u Bariju. Završio je u Zagrebu IV. realnu gimnaziju, studirao na Tehničkom fakultetu (inženjer kemije 1954.) i na Filozofskom fakultetu (diplomirao 1955.), doktorirao na Vojnoviću 1970. Član Društva književnika od 1954., jedan od urednika *Studentskog lista* u 1950-im godinama, asistent za teatrologiju na Katedri za komparatistiku 1959-67. G. 1967-2000. profesor u USA i Kanadi, postaje član kanadske Akademije nauka (RSC). Bio su-urednik *Science-Fiction Studies* 1973-81. i urednik *Literary Research* 1985-95. Objavio osamnaest knjiga o književnosti, dramaturgiji te filozofiji kulture i politike, uključiv 3 knjige stihova kao i prozne parabole, i preko 500 članaka i eseja. U penziji u Italiji. Radi na knjizi o SFR Jugoslaviji, esej koji donosimo je među njezinim uvodnim dijelovima.

mali zarez

tura) i geologije (slojevi). To se može koristiti na *binarni* (digitalni) ili *postupni* (analogni) način, što daje suprotstavljenu samo dviju ili više (obično četiri do osam) klasa. Prvi je način jedno plebejska ili narodna spoznaja o 'nama protiv njih' (potlačenji/laticelji, nemoci/moćni, siromasi/vlasnici); Marx se njime služi u svojim aktivističkim pregledima kao što je *Komunistički manifest*, a posljednju je suprotnost nakon rada na *Kapitalu* promijenio u eksploatacione/eksploata-tore i dodao 'srednju' klasu koja oscilira između njih. Druga je učenjakov rad o postojecem društvu; Marx je koristio u svojim povijesnim istraživanjima kao što je *18. Brumaire*, a Lenjin na raznim mjestima od *Razvoja kapitalizma u Rusiji do karakterizacije ranog sovjetskog društva*. Neriješeno pitanje klasne (samo)svijesti, koje muči marksistički pristup od Marxa i Engelsa preko Lu-kása i Gramscija do Lefebvrea i današnjice, tako je teško riješiti jer se nalazi na raskršću Marxove revolucionarne didaktike i učenjake preciznosti; i time ču se pozabaviti u konkretnim raspravama o Jugoslaviji.

Poznato je da Marxova djela katkad neprecizno rabe pojam klase (Ollman, *Marx's 576*) i, štoviše, da stapaju tri pristupa njenom strukturanju: dihotomijski, postupni i funkcionalni, a povremeno uvode i fleksibilan ali induktivni četvrti pristup, međudjelovanje dviju ili više dihotomija (Ossowski 93), što se pretvorilo u srednji marksistički postupak. Ukarako, Marx ili Engels nisu nikada izričkom definirali klasu, nego su se njome služili gipko, s različitim konotacijama ovisno o istraživanju kojim su se bavili. Pa ipak, srž pojma društvene klase, koji sam naznačio gore, predstavlja — zajedno s pojmom viška rada — svojevrsni am-blem i metonimiju Marxove doktrine i svih marksističkih političkih programa. Marxova teorija klase je utemeljiteljska: "istodobno bogata mogućnostima, na neki način prilično proturječna, i nedovoljno razrađena..." (Gurvitch 6). Međutim, zahvaljujući nevoljkosti ne-marksista da prihvate eksploataciju rada kao temelj, kao i različitim pogrešnim shvaćanjima među marksistima, osobito u doba staljinističke degeneracije, potaknula je brojna i nespojiva tumačenja.

teoriji i praksi nakon njih, a najjasniji izraz dobilo je u Lukáčsevoj 'pripisanoj svijesti' (126 i dalje). Svijest klase je "potencijal ukorijenjen u situaciji" (Ollman, *Dialectical 157*); konstruiraju je različiti vanjski pritisci na temelju postojećih pretpostavki i sklonosti, često je otudena, i ovisi o djelovanju. Izvan konkretnih mikro-povijesnih situacija "pogrešno je pretpostaviti da je *bilo koja* određena klasa subjektivno i nepotkupljivo revolucionarna po sebi..." (Hobsbawm 222). Zapadne Europe 19. stoljeća nadalje ona postaje isključivije ekonomska (usp. Hobsbawm 17–18 i Lukács). Na kraju, odnos iste klase prema društvenoj stvar-nosti, a time i svijest, često se drastično mijenja, ponekad čak i u kratkom roku. Uzevši u obzir točku 3 o klasama kao odnosima, to znači da su one (posebno prije uspona fašizma) tek djelomično organizirane, na fleksibilne i promjenjive načine. Imaju mnogo podređenih frakcija, funkcija koje se pre-klapaju i mutnih granica. Bez obzira na to, one su 'moćna središta spontanih kolektivnih reakcija' (Gurvitch 133), izraženih u trenutačnim ideologijama i dugotrajnim kulturnim artefaktima. Svaka klasa ima svoju svakodnevnu kulturu, manje ili više otudenu od kulture drugih klasa — u nekim slučajevima, npr. u Engleskoj, na Cejlonu ili Haitiju, govore različitim dijalektima (Ossowski 152).

Polanyi donosi neke važne podsjetnike na teme zabravljene u marksističkoj vulgati, koja je često zamisljala praktički izolirane entitete. Prvo, odnos klase prema društvu u cjelini (163), koji definira ulogu i izglade neke klase, uključuje važne vanjske faktore — poput rata ili klimatske promjene — koji različito utječu na različite klase. Drugo, uz duboko ukorije-njenu klasnu netrpeljivost u nekim slučajevima, u drugima postoji neosporna potreba za komplementarnim ulogama, koju su priznali svi teoretičari koji su se također u praksi bavili politikom, kao što su Lenjin ili Weber; ustvari, uspjeh značajnog interesa bilo koje klase ovisi o savezima s drugim klasama, a time i o sposobnosti da ona formuliira zajednički širi interes društva u cjelini (159). Treće, 'interese' treba tumačiti ne samo (prema uvijek i) ekonomski, nego oni itekako uključuju faktore kao što su usporedni status i sigurnost (161-62; usp. Hobsbawm 222).

Nakon ovih razjašnjenja, odlučio bih se za operativno korištenje sljedećih elemenata iz Gurvitcheve definicije (116): *Klase su stvarno-postojeće, velike, supra-lokalne društvene skupine koje karakterizira snažni utpliv na živote njihovih pripadnika, djelomična otvorenost prema novim pripadnicima, isključivost prema suprotstavljenoj drugoj klasama u istom prostoru-vremenu, više-funkcionalnost čiji su središnji faktori ekonomski i strukovni uvjeti pripadnika kao i njihove potrebe za statusom i sigurnošću; interesi klase kristaliziraju unutar određenog šireg raspona promjenjivih klasnih svijesti.*

5. svjesne i dijelom nesvjesne' nekih važnih vlastitih vidova (Gurwitch 111). U marksističkoj tradiciji, "Klasa u punom smislu nastaje tek onda kada klase počnu osvještavati same sebe kao takve" (Hobsbawm 16); Gramsci to zove napredovanjem od ekonomske do političke svijesti (181). Pripisivanje takve svijesti često je vodilo do samozavaranja, koje se isprva temeljilo na revolucionarnoj nestrpjivosti a kasnije na dogmatizmu. Nasuprot Marxovom i Engelsovom početnom, donekle monolitnom pojmu klase svijesti koju je moguće stabilizirati, čini mi se da ona podliježe konjuktivnim oscilacijama u povijesti; to je jasno vidljivo u njihovim kasnijim tekstovima kao i u mučnoj

4. Klase su više-funkcionalne, i utoliko se takoder kod svojih pripad-
 lacijskih klasa monopolizira uskraćeno je potlačenim klasama (Lazić 47).
 sni sukob je igra nullog zbroja (*a zero-sum game*): na primjer, ono što neka
 nadalje *napredosti i svazovi* uključeni su u sam pojam društvene klase. Kla-
 i vanjskim sukobima (vidjeti MEW 3: 54). Prema tome, suprotstavljena
 suprotstavljenošću drugima, tako i unutrašnje natjecanje, s čestim unutrašnjim
 Klase praktičtaju kako određenu solidarnost, motiviranu zajedničkom
 često "bršu srednji i prelazni slojevi" (Marx, *Capital* 3: 870, na /ch52.htm).
 stajivosti, kao i njihovi savezi, mogu biti vrlo raznoliki, a njihove granice
 omima drugih klasa (Ossowski 120 i dalje). Medutim, klasne razlike i suprot-
 nego su njezini interesi, posebno za marksističku tradiciju, često nespojivi s
 Ritser, Roemer, i Wright). Svaka se klasa ne samo razlikuje od drugih klasa,
 kracije ili proletarijata (vidjeti Thompson, također Bensaid, Resnick-Wolff,
 složenim i promjenjivim odnosima; na primjer, nema buržoazije bez aristo-
 3. cjelini, klase ne postoje usamljene, nego su to *odnosne* životinje, u
 Kao i mnoge druge skupine čija je ekstenzija jednaka društvu u

IZBOR IZ RECENTNE BIBLIOGRAFIJE:

Gdje smo? Kuda idemo?: Za političku epistemologiju spasa.
 Hrvatsko Filozofsko društvo, Zagreb, 2006.

Naučna fantastika, spoznaja, sloboda.
 SlovoSlavia, Beograd, 2009.

Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction, and Political Epistemology.
 P. Lang, Oxford, 2010.

Darko Suvin: A Life In Letters.
 Ed. Ph.E. Wegner, Paradoxa, Vashon Island WA 98070, 2011.

Slijedeći članak napisan je kao uvod za diskusiju o klasama u SFRJ 1945–75, kojom bi trebao biti provjeren i ispravljen. Svi neoznačeni prevodi su moji. Zahvalan sam mnogima koji su navedeni u eseju o klasama u SFRJ, a posebno Mladenu Laziću.

Radnu hipotezu o tome kako danas koristiti pojam društvene klase možemo izvesti iz rasprave koja počinje Marxovim naznakama. Predlažem da iz njih zaduzimo slijedećih šest točaka, koje se čine u razumnoj mjeri točnima i neop-
 hodnima za daljnji rad.

1. Nakon plemenske zajednice, ljudska se društva dijele na suprot-
 stavljene i sve raznovrsnije grupe. Neke od tih grupa tako snažno određuju položaj i ponašanje svojih članova da se natječu u važnosti s ukupnim društvom, te da članstvo u jednoj isključuje članstvo u drugim grupacijama na istoj razini (Gurvitch 105 i 116-20). Od citavog niza naziva za takve skupine, kao što su kasta ili sloj i, prije kapitalizma — stalež (*Stand, état*), koristit ću samo "klasa" i "klasna frakcija": Poulantzas (vidjeti *Pouvoir 77-100*, posebno 99—usp. također njegov *Classes*) priznaje samo ove dvije kao društvenu silu, a i Marxa se može citati na taj način (Ollman, "Marx's" 576).

Zaobitći ću pitanje da li su klase postojale u prilično različitom obliku i prije uspona kapitalizma — i određene buržoazije — iako vjerujem da jesu. Spomenut ću weberovsku tradiciju pristupa društvenim skupinama kada to bude potrebno za raspravu o Jugoslaviji, no ova tradicija neće biti istaknuta. Čini se da su dvije glavne prednosti marksističkog pristupa a/ da se on odnosi na ekonomiju u cjelini (premda je naglasak Marxove analize bio na proizvod-
 nji), dok se Weber odnosi samo na distribuciju, i b/ da on može obuhvatiti weberovsku 'elitu' kao klasnu frakciju, dok se 'elitni' pristup u pravilu obično bavi elitama uz biosociološke 'mase'. Medutim, Weber može biti koristan gdje se marksistička tradicija odbila suočiti s problemima i degeneracijama nakon vlastitog stupanja na vlast.

2. Klase se razlikuju od drugih supra-lokalnih društvenih skupina ne samo po svojoj važnosti, višestrukim funkcijama i unutrašnjoj razu-
 denosti, nego i po tome što su pravno *otvorene* za svakoga; ustvari su napola zatvorene.

CITIRANA DJELA

- Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*.
 Ur: i pr. Q. Hoare i G. Nowell-Smith. New York: International Publ., 1975. (*Pisma iz zatvora*, pr. Stanke Skunca, Zagreb: Zora, 1951).
- Gurwitsch, Georges, *Le Concept des classes sociales de Marx à nos jours*.
 Les Cours de la Sorbonne. Pariz: CDU, 1954.
- Hobsbawm, E.J. *Worlds of Labour*.
 London: Weidenfeld & Nicolson, 1984.
- Lazić, Mladen, *Čekajući kapitalizam*.
 Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Lenjin, V.I. *Izbramne proizvedenja u dvuh tomah*.
 sv. 2., Moskva: Gosizdat političeskoj literatury, 1946.
- Lukács, Georg, *Geschichte und Klassenbewusstsein*.
 Neuwied & Berlin: Luchterhand, 1971 (*Povijest i klasna svijest*, pr. Milan Kangrga i Danilo Pejović, Zagreb: Naprijed, 1977).
- Marx, Karl, *Capital*.
 Vol. III. www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3.
 ---. *The 18th Brumaire of Louis Bonaparte*.
 www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire.
- Marx, Karl, i Friedrich Engels, *Werke*.
 Berlin: Dietz, 1962. i dalje. [citirano kao MEW].
- Ollman, Bertell, *Dialectical Investigations*.
 New York & London: Routledge, 1993.
- . "Marx's Use of 'Class.'" *The American J. of Sociology* 73 (1967-68): 573-80.
- Ossowski, Stanisław, *Struktura klasowa w społeczeństwie*.
 Wrocław: Ossolineum, 1963 [citirano iz: *Struktura di classe e coscienza sociale*, pr. B. Bravo, Torino: Einaudi, 1966] (*Klasna struktura u društvenoj svijesti*, pr. Vladimir Lay, Zagreb: Naprijed, 1981.)
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation*.
 Boston: Beacon P, 2006. [original 1944] (*Velika preobrazba*, pr. Luka Marković, Zagreb: Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, 1999.)
- Poulantzas, Nikos, *Classes in Contemporary Capitalism*.
 London: New Left Books, 1975 (*Klase u savremenom kapitalizmu*, pr. Zoran Jovanović, Beograd: Nolit, 1978.)
- . *Pouvoir politique et classes sociales*,
 sv. 1. Paris: Maspéro, 1978 (*Politička vlast i društvene klase*, pr. Frida Filipović, Beograd: Komunist, 1978.)
- Resnick, Stephen, and Richard Wolff, *Knowledge and Class*.
 Chicago: U of Chicago P, 1987.
- Ritsert, Jürgen, *Soziale Klassen*.
 Münster: Westfälisches Dampfboot, 1998.
- Roemer, John, *A General Theory of Exploitation and Classes*.
 Cambridge MA: Harvard UP, 1983.
- Ste. Croix, Geoffrey de. "Class in Marx's Conception of History, Ancient and Modern." *New Left R.* br. 146 (1984.): 94-111.
- . *The Class Struggle in the Ancient Greek World*.
 London: Duckworth, 1983.
- Savin, Darko. "Living Labour and the Labour of Living," u njegovom *Defined by a Hollow*. Oxford: P. Lang, 2010, 419-71 [„Živi rad i rad na življenju," u *Gdje smo? Kuda idemo?: Za političku epistemologiju spasa*, pr. Marijan Krivak. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2006, str. 165-209].
- Thompson, E.P. *The Making of the English Working Class*.
 Harmondsworth: Penguin, 1976.
- Trotsky, Lev D. *The Revolution Betrayed*.
 www.marxists.org/archive/trotsky/1936/revbet/index.htm (*Izdana revolucija*, pr. Melita Wolf, Rijeka: Keršovani, 1973.)
- Wright, Eric Olin, *Classes*.
 London: Verso, 1985.

“FAŠIST” OVDJE NIJE RUŽNA RIJEČ / SKANDALOZAN PRIJEDLOG ZAKONA O LOJALNOSTI DRŽAVI ZASTUPNIKA DANNYJA DANONA / AMIRA HASS

Hillary Clinton još nije ni završila izražavati svoju zabrinutost zbog onoga što se događa u Izraelu, kad je Danny Danon, taj marljivi član Kneseta iz Likuda, počeo štancati još jednu verziju svojeg popisa zakonâ o lojalnosti državi (koji su u međuvremenu odbačeni): “Svaka potvrda koju država bude izdavala obvezivat će onoga koji je prima da potpiše dokument koji sadrži klauzulu o lojalnosti Državi Izrael”.

Objašnjenje za to pruža nam Arutz Sheva, portal s vijestima što ga održavaju naseljenici: Bez izjave o lojalnosti – nema vozačke dozvole, osobne iskaznice ni putovnice. U razgovoru s Razijem Barkaijem u programu Vojnog radija, Danon je objasnio da ni to nije dovoljno da se postigne – pazite sad – “totalno rješenje”. Čak se i Barkai skoro zagrcnuo kad je to čuo.

Na trenutak mogli smo biti optimistični pa pomisliti da Danon ne pravi razlike na osnovi vjere ili nacionalnosti. Danon je izjavio: “Ima mnogo ljudi koji rade protiv države koja ih štiti. Tko god nije vjeran državi ne bi trebao biti građanin”. Drugim riječima, ne bi trebali biti građani čak ni oni košer Židovi čija je lojalnost upitna. Međutim, odmah poslije toga Danon je pojasnio svoje namjere: “Podaci o kriminalitetu ne ostavljaju prostora za sumnju: Arapi u Izraelu odnose se prema ovoj zemlji s prijezirom. Kod njih je puno viša stopa kriminaliteta nego kod bilo kojeg drugog dijela stanovništva”.

Nije važno što nam ovaj prijedlog zakona govori o Danonu kao osobi – na primjer, da nije učio povijest, ili da ju je učio, ali zna vrlo dobro da je u fašističkim režimima država iznad svega; ili pak da, kao iskusan demagog, zna koliko su blisko povezani razina diskriminacije protiv određene etničke skupine i pozivanje na kriminalitet među njezinim pripadnicima.

Medije je već uhvatila vrtoglavica od tih prijedloga zakona, pred kojima se Jean-Marie Le Pen i njegova

NETKO PREDLOŽI ZAKON KOJIM SE HOĆE OSAKATITI NEKE TEMELJNE VRIJEDNOSTI. NJEGOVI KOLEGE USPROTIVE SE TOM PRIJEDLOGU, I ZATIM PREDLOŽE TAJ ISTI ZAKON U DRUGOM PAKOVANJU. TAKO IZGLEDA PODJELA RADA MEĐU POLITIČKIM SAVEZNICIMA

kći doimaju poput amatera, pa su i prestali zamjećivati razlike između starog prijedloga zakona i onog novog i izmijenjenog. Budući da je sadašnji prijedlog zakona usmjeren protiv Arapa, on nikoga ne uznemiruje. Međutim, pitamo se što poduzimaju odsjeci za židovsku povijest na sveučilištima, Jad Vašem ili pak muzej u kibucu Lohamei Hagetaot? Njihova šutnja ne razlikuje se od opće nebrige za to pitanje, ali ona je zaglušujuća.

Danonov posljednji prijedlog zakona mučno podsjeća na neke prijedloge zakona iz drugih vremena. Opasno je jednostavno ga otpuhnuti uz primjedbu kako “ionako neće proći”. Na kraju krajeva, sustav tako i funkcionira: netko predloži zakon kojim se hoće osakatiti neke temeljne vrijednosti. Njegovi kolege usprotive se tom prijedlogu, i zatim predlože taj isti zakon u drugom pakovanju. Tako izgleda podjela rada među političkim saveznicima.

Svaki takav prijedlog zakona stvara određeno ozračje i postupno navikava javnost na prihvaćanje takvog

sakaćenja kao legitimne pojave. On ima neposredan učinak na ponašanje na ulicama, i uvježbava još jednu skupinu školaraca da misle kako riječ “fašist” nije ružna riječ. Svaki takav prijedlog zakona prekoračuje granicu podnošljivosti, a sama granica nastavlja se zamagljivati. Još nekoliko takvih zakona i granica će se u potpunosti izbrisati.

Danonov prijedlog zakona o lojalnosti, bez obzira koliko bio tek u začetku, nije tek vježba iz političkih znanosti. On je motiviran očitim materijalnim interesima. Taj prijedlog zakona poklapa se s nedavnim službenim izjavama kojima se demokratska borba za građansku jednakost nastoji prikazati kao prijetnja miru i sigurnosti “države” – drugim riječima, Židova kao hegemonijske klase. Danon i njegovi kolege konstantno unapređuju mehanizam svijesti – a u njihovu slučaju to je rasizam – kojim se traga za izlikama za povlašteni status što su ga židovski imigranti uspostavili sami za sebe, otimajući pritom imovinu Palestinaca kao autohtonog stanovništva ove zemlje, prema kojemu provode diskriminaciju.

Rasizam se razvija zato da bi potkrepljivao i proširivao prekomjerna prava – prava na posjedovanje zemlje (koja je bila ukradena, i još uvijek se krađe, od Palestinaca), na višu stopu potrošnje vode, na kvalitetniju stanogradnju, na veća sredstva iz proračuna, socijalu, prilike za nalaženje posla i za studiranje, i na veće plaće. Upravo zato takav prijedlog zakona i ima velike šanse. Židovi će iz njega izvući korist.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/in-israel-fascist-is-not-a-rude-word-1.400445>
Oprema teksta redakcijska.

DESNI I RELIGIOZNI TABOR U KRIZI IDENTITETA / o PROTUDEMOKRATSKIM TENDENCIJAMA BEZ INTELEKTUALNOG POKRIĆA / GIDEON LEVY

Čujete li buku svuda uokolo? To galame dva jaka i važna politička tabora. Religiozni tabor postaje sve ekstremniji i ultraortodoksniji. Desničarski tabor postaje sve ekstremniji i sve više nacionalistički, zapravo pred-fašistički. Ta dva tabora ne sliče jedan drugom samo po svojem svjetonazoru, nego su slični i po svojoj napuhanoj ispraznosti. To su, kako kažu, grupacije koje sad jačaju u izraelskom društvu. U stvari, to su dvije skupine koje trpe duboku krizu identiteta.

Podigni glas budući da su ti argumenti slabi, kao što kaže izreka, koja se, prema legendi, pripisuje Bennyju Marshaku iz podzemlja oko Palmaha prije osnivanja države (ili je to rekao Moshe Sneh iz podzemlja oko Hagane prije osnivanja države), a ta izreka nije odavno bila tako prikladna kao danas.

Ispraznost je prožela cijeli religiozni svijet. Već nekoliko desetljeća nije se ondje pojavio značajniji učenjak Tore ili autoritet za halahu (židovski vjerski zakon), da i ne spominjemo moralne uzore. Ostala je samo sušna i sparušena zemlja. Bijedna je zamjena za to njihovo divljanje i sve dublji ekstremizam. Nedavne religiozne kontroverze oko takvih pitanja kao što su pjevački nastupi žena u javnosti, razdvajanje muškaraca i žena na autobusnim linijama i takozvane talibanke iz ultraortodoksne sekte Lev Tahor pokazuju svu njihovu nesigurnost i dezorijentiranost. Kad bi religiozni tabor uopće znao u kojem smjeru se zaputio, ne bi mu trebale takve opasne nepodopštine.

Da imaju samopouzdanja, ne bi im trebali svi ti njihovi groteskni mehanizmi samoobrane na autobusima, mobilima ili na ulici. Da su uvjereni u pravednost vlastitog puta, ne bi im trebale sve te njihove visoke, smiješne obrambene razdjelnice i židovi koje sad podižu za sebe kao zaštitu pred iskušenjima sekularizma.

Taj tabor zapravo ne bi ni želio živjeti u zemlji kojom bi upravljao židovski vjerski zakon, u kojemu bi svi njezini žitelji bili okupljeni unutar religioznog šatora. Jer

BAŠ KAO I RELIGIOZNA GRUPACIJA, NACIONALISTI SADA PODIŽU GALAMU ZATO ŠTO, DUBOKO U SEBI, ZNAJU DA ĆE IH ONAJ DRUGI, SUVREMENI, NEMESIJANSKI, DEMOKRATSKI, PROGRESIVNI TABOR NASTAVITI POSLUŠNO, SLIJEPO I APATIČNO NOSITI NA SVOJIM LEĐIMA

oni su itekako svjesni da takva država ne bi imala šanse. Potrebna im je moderna sekularna kultura kao meta. Također su im potrebni tehnologija, vojska, ekonomski prosperitet, uz medicinu i sustav socijalne skrbi. Potrebna im je čak i demokracija.

Bez tih stvari, oni ne bi mogli živjeti. Zato se divlja kampanja koju upravo poduzimaju zasniva na pretpostavci da će ih sekularni Izrael i dalje opskrbljivati, tako da oni mogu nastaviti divljati i uzalud tragati za izgubljenim putom. Oni također znaju da je sekularni Izrael apatičan i da ga je lako zastrašiti, i da će i dalje tolerirati njihove hirove, a da pritom ni ne piše.

Desničarski tabor, pak, nije ništa manje isprazan ni dezorijentiran. Ta grupacija, koja je sve snažnija, također pati od duboke krize identiteta. Oni znaju da je njihov san o Velikom Izraelu priveden kraju, i zato se sad laćaju mača i kupuju vrijeme. Njihovo vodstvo odavno se povuklo, bar retorički. Taj tabor sad se definira isključivo kroz svoju mržnju prema Drugom – ljevičaru,

Arapinu, strancu, demokratu, prosvijećenom građaninu i zagovorniku ljudskih prava, pravednosti i mira. Čak ni taj desničarski tabor ne bi htio živjeti u nekoj vrsti Albanije iz prošlosti, unatoč svim zakonima u albanskom stilu koje sada bezobzirno izglasava. Međutim, kad od te ideologije na kraju preostane samo mržnja i lov na vještice, nema im druge nego da podjaruju te osjećaje ili prestanu postojati.

Pitajte samo zastupnike Dannyja Danona, Yariva Levina ili Zeeva Elkina iz Likuda kamo smjeraju i kakvom se Izraelu nadaju. Pitajte ih što će biti za dvadeset godina u ovoj zemlji ako nastavimo kročiti njihovim putem. Što bi se dogodilo da bude po njihovu, sve do zadnjeg hira? Gradila bi se naselja na okupiranim teritorijima. Zatvarale bi se neprofitne organizacije. Arapi bi bili podčinjeni. Izglasavali bi se rasistički zakoni. Usvajale bi se nedemokratske odredbe, uz čitav niz drugih zabrana i obrušavanja.

Vjeruju li oni doista da bi takva država mogla preživjeti? To je vrlo malo vjerojatno. Baš kao i religiozna grupacija, nacionalisti sada podižu galamu zato što, duboko u sebi, znaju da će ih onaj drugi, suvremeni, nemesijanski, demokratski, progresivni tabor nastaviti poslušno, slijepo i apatično nositi na svojim leđima. Nacionalisti znaju da njihov tabor nema nikakvog sadržaja. Jedva išta i proizvodi osim mržnje koju širi oko sebe. Najveći dio zadaće izgradnje društva – znanost, umjetnost, zakoni, dio gospodarstva i, zasada, vojska – na teret je onih drugih, zahvaljujući kojima desničari i mogu nastaviti divljati bez prepreke.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/israel-s-rightist-religious-camps-mired-in-identity-crisis-1.397941> Oprema teksta redakcijska.

KOŠER ULICA / JAVNI RADOVI U SKLADU SA ŽIDOVSKOM TRADICIJOM / ELI ASHKENAZI

Gradska uprava Tiberijade već neko vrijeme presaduje stabla uzduž Ulice Hayarden kako bi omogućila kohenima, potomcima drevnih židovskih svećenika, da se koriste tom ulicom. Prema židovskoj tradiciji, kohenima nije dopušteno ulaziti na groblja. Gradska uprava pokrenula je taj projekt zbog zabrinutosti da bi pod cestom mogla biti zakopana drevna groblja. U središtu grada, gdje se nalazi Ulica Hayarden, nalazilo se u talmudsko doba židovsko grobište uz Tiberijadu.

Da bi se prostor prilagodio kohenima, potrebno je iskopati cijelu dužinu ceste i ukloniti sva tamošnja stabla. Pored osam impresivnih fikusa, koji su bili stari nekoliko desetljeća i koji su premješteni u srijedu, početkom ove godine srušeno je nekoliko eukaliptusa kao dio projekta. Prema Davidu Brandu, ravnatelju Odjela za šumarstvo pri Židovskom državnom fondu, premještanje fikusa, koji su pružali hladovinu na južnom dijelu ceste, obavljen je neprofesionalno. Brand je izjavio da su, prije dva i pol mjeseca, stabla bila prekomjerno potkresana, a rad je obavljen bez dozvole. Gradu je prije desetak dana odobreno da presadi fikuse. Iako je gradska uprava početkom godine obećala da će stabla premjestiti na sjeverni ulaz u grad,

u srijedu su fikusi završili na južnom kraju Tiberijade, blizu tiberijadskih toplica. Grad se obvezao da će na sjevernom ulazu u grad zasaditi dvije zrele palme u zamjenu za svaki uklonjeni eukaliptus. Gradska uprava Tiberijade izjavila je da će se zalagati za očuvanje zelenih površina u gradu te neće dopustiti da ove budu oštećene. Uprava je dodala da su fikusi premješteni uz odobrenje Židovskog državnog fonda.

Yisrael Antebi, ravnatelj gradskog odjela za urbano planiranje i projekte, napisao je ranije ove godine pismo u kojem je objasnio je zašto je potreban takav projekt. U njemu je opisao plan za prilagodbu ceste za kohene, objašnjavajući da je grad stariji od dvije tisuće godina, a stara jezgra Tiberijade bila je sva okružena grobljima. "Zbog toga, koheni u Tiberijadi nisu spremni koristiti se cestama u središtu grada. Izraelska vlada odlučila je financirati izgradnju cesta koje će biti usklađene s halahom (židovskim vjerskim zakonom) kako bi kohenima omogućila da se onuda voze", napisao je Antebi.

Da bi se ostvario taj projekt, potrebno je iskopati cestu čitavom njezinom duljinom, ukloniti okolna stabla i podzemnu infrastrukturu te sagraditi instalacije u skladu sa židovskim vjerskim zakonom. Halaha zahtijeva da ispod ceste budu

postavljena dva sloja betona. Ispod ceste bit će stvorena šupljina kroz koju će prolaziti cijev, tako da podzemni slojevi ne budu zapečaćeni. Dva slična projekta već su ostvarena na drugim mjestima u gradu.

Jedan od tih projekata, ostvaren u Ulici Ben-Zakai, obuhvatio je gotovo kilometar ceste. Bilo je potrebno skoro tri godine da bude dovršen i koštao je državu 18 milijuna šekela. U usporedbi s tim, projekt u Ulici Hayarden, koji je dijelom već dovršen, skoro je upola kraći. Kontroverza oko grobišta u Tiberijadi stara je koliko i sam grad. Grad je 20. godine n.e. osnovao Herod Antipa, ali Židovi su odbili živjeti u njemu zato što je bio dijelom izgrađen nad grobljem. Rabi Šimon Bar-Johai poslije je izdao halahičko dopuštenje prema kojem se Židovi smiju u njemu nastanjivati.

Izvornik objavljen na: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/tiberias-uproots-trees-to-make-street-kosher-for-cohanim-1.397373> Oprema teksta redakcijska.

NUŽNO UKIDANJE IZRAELSKE DEMOKRACIJE / VJERNIČKI BLOK UVELIKE UVJETUJE SLUŽBENU DRŽAVNU POLITIKU / AMOS SCHOCKEN

Počevši od 1970-ih godina, ideologija Gush Emunima (Vjerničkog bloka) postavila je konkretne temelje za poteze različitih izraelskih vlada. Čak i kad su vladu sačinjavali ljudi kojima je naizgled bila daleka strategija Gush Emunima, oni su je provodili u praksi. Ehud Barak hvalio se tako da, za razliku od prethodnih premijera, nije vraćao zemlju Palestincima – a nije ni potrebno opet ukazivati na porast naseljenika tijekom njegova mandata. Vlada Ehuda Olmerta, koja je objavila kako namjerava usvojiti politiku *hitkansut-a* ("konvergencije", dakle onoga što je Ariel Sharon nazvao "povlačenjem", *disengagement*) u Judeji i Samariji, pregovarala je s višim predstavnicima Palestinaca, ali nije zaustavila projekt naseljavanja, koji je prepreka za bilo kakvu mogućnost postizanja sporazuma.

Strategija koja proizlazi iz ideologije Gush Emunima jasna je i jednostavna: iz njezine vizure, Šestodnevni rat predstavlja nastavak Rata za neovisnost, kako u pogledu osvajanja teritorija, tako i u pogledu njegovih posljedica po palestinsko stanovništvo. Iz gledišta te strategije, okupacijske granice postignute Šestodnevnom ratom upravo su one granice koje Izrael treba ocrtati oko sebe kao države. Što se tiče Palestinaca koji žive na tom teritoriju – dakle, onih koji nisu pobjegli, odnosno koji nisu bili protjerani – njih treba podvrgnuti strogom režimu koji će ih poticati na bijeg, koji će se okončati njihovim protjerivanjem, lišiti ih njihovih prava i stvoriti stanje u kojem oni koji budu ostali neće biti čak ni građani drugog reda i sudbina kojih neće nikoga zanimati. Oni će biti poput palestinskih izbjeglica iz doba Rata za neovisnost; to je status u koji ih se nastoji dovesti. S druge strane, što se tiče onih koji nisu izbjeglice, treba ih, na ovaj ili onaj način, pretvoriti u *absentees*, one koji tu nemaju boravište. Za razliku od Palestinaca koji su ostali u Izraelu nakon Rata za neovisnost, Palestinci na okupiranim teritorijima ne bi trebali dobiti izraelsko državljanstvo, i to zbog njihove brojnosti – ali ni to, u konačnici, ne bi trebalo nikoga zanimati.

Ideologija Gush Emunima izvire iz religioznih, a ne političkih motiva. Ona smatra da je Izrael zemlja za Židove, dok Palestinci nisu nevažni samo na okupiranim teritorijima: Palestinci koji žive unutar samog Izraela također su izloženi diskriminaciji u pogledu njihovih građanskih prava i mogućnosti da im se oduzme državljanstvo.

To je, drugim riječima, strategija osvajanja teritorija i apartheida. Ona se ne osvrće na pravne aspekte posjedovanja zemlje i drži se podalje od pitanja ljudskih prava i jamstava jednakosti koja su uključena u izraelsku Povelju o neovisnosti. To je strategija neograničenog strpljenja; važno je samo da se neumorno napreduje prema zacrtanom cilju. Usporedo s time, to je strategija koja ne propušta nijednu priliku koja joj se ukaže, kao što je trenutni sastav Kneseta i nejasna stajališta sadašnjeg premijera.

Pojam "apartheida" odnosi se na nedemokratski sustav

**IDEOLOGIJA GUSH EMUNIMA
IZVIRE IZ RELIGIOZNIH, A NE
POLITIČKIH MOTIVA. ONA
SMATRA DA JE IZRAEL ZEMLJA
ZA ŽIDOVE**

diskriminacije između prava bijelaca i crnaca, kakav je nekad bio na snazi u Južnoj Africi. Premda postoji razlika između apartheida koji se ondje provodio u djelo i onoga što se događa na okupiranim teritorijima, ima i dodirnih točaka. Posrijedi su dvije skupine stanovništva u jednoj pokrajini, od kojih jedna ima sva prava i zaštitu, dok je druga lišena prava te njome vlada prva skupina. To je otvoreno nedemokratska situacija.

Od Šestodnevno rata do danas, nijedna druga skupina u Izraelu nije pokazala toliku ideološku otpornost kao Gush Emunim pa nije ni čudo da su mnogi političari gledali upravo na njihovu ideologiju kao na sredstvo kojim će ostvariti svoje političke ambicije. Zevulun Hammer, koji je u toj ideologiji prepoznao način na koji će osvojiti vodeći položaj u Nacionalnoj vjerskoj stranci, kao i Ariel Sharon, koji je u njoj prepoznao način da osvoji čelno mjesto u Likudu, samo su dvojica među brojnim drugima. Sada je tim putem krenuo i Avigdor Lieberman. Uz njih, bilo je i drugih, kao što je to bio pokojni Hanan Porat, a ima ih još i danas, za koje je ta ideologija bila i ostala konačni cilj njihove političke djelatnosti.

Iz perspektive te ideologije, da bi ona uopće bila ostvariva, potrebno je stvoriti izraelski sustav apartheida. Njoj ne predstavljaju nikakvu poteškoću nezakoniti pa čak ni kriminalni činovi, zato što se ona temelji na nekim nadzakonima koje je usvojila, a koji nisu vezani uz državne zakone, kao i zato što se temelji na izopačenom tumačenju židovstva. Ona je do sada postigla ključne uspjehe. Čak i onda kad se pothvati nadahnuti ideologijom Gush Emunima sukobe s vladinim namjerama, oni ubrzo steknu njezinu potporu. Činjenica da je vlada u konačnici sredstvo u rukama Gush Emunima i njihovih nasljednika očita je svakom tko dolazi u dodir s naseljenicima, a ta situacija omogućuje umnožavanje snaga (force multiplication).

Ta ideologija postigla je golemi uspjeh u Sjedinjenim Državama. Predsjednik George H.W. Bush bio je u stanju blokirati financijska jamstva Izraelu zbog naselja koja je uspostavila vlada Yitzhaka Shamira (koji je izjavio da je dopušteno lagati kako bi se ostvarila ideologija Gush Emunima – je li i govor Benjamina Netanyahua na Sveučilištu

Bar-Ilan bio lažan govor te vrste?). Međutim, danas se republikanski kandidati za predsjedničku nominaciju natječu među sobom oko toga tko će od njih više i energičnije poduprijeti Izrael i okupaciju. Da netko od njih usvoji pristup kakav je zauzeo prvi predsjednik Bush, najvjerojatnije bi izletio iz utrke.

Koji god bili razlozi za takvo stanje stvari – veći broj fundamentalističkih kršćana koji su povezani s Republikanskom strankom, problematična narav odnosa između Zapada i islama ili pak moć židovskog lobija, koji je u potpunosti prožet ideologijom Gush Emunima – ishod je jasan: američkom predsjedniku teško je, a možda i nemoguće, aktivno istupiti protiv izraelskog apartheida.

Režim apartheida, zbog svoje inherentne nezakonitosti, bar u demokratskim okvirima, ne podnosi nikakvu opoziciju ni kritiku. Ideologija Gush Emunima nužno ih mora eliminirati, a tako i spriječiti bilo kakva nastojanja da se blokira njezino djelovanje pa i onda kad je to djelovanje nezakonito ili čak kriminalno i kad mu je namjera održati apartheid na snazi. Nezakonito djelovanje treba legalizirati, bilo putem promjene zakona ili putem unošenja izmjena u njihovo pravno tumačenje – a takve stvari već su se događale, na drugim mjestima i u drugim vremenima.

Uz takvu pozadinu, sada svjedočimo zakonodavnoj kampanji – a tako i neobuzdanom klevetanju – protiv Vrhovnog suda, protiv udruga za ljudska prava i protiv medija, kao i izglasavanju takozvanog Zakona o bojkotu, koji je usmjeren prema sprječavanju bilo kakve mogućnosti da se pitanje izraelskog apartheida riješi na način kako je bio riješen apartheid u Južnoj Africi. Uz tu istu pozadinu svjedočili smo u posljednje vrijeme i prijedlozima zakona koji su usmjereni protiv arapskih građana Izraela, kao što je to Zakon o lojalnosti i prijedlog za "Ustav Izraela kao nacionalne države židovskog naroda". Naposljetku, uz tu pozadinu vodi se kampanja huškanja i zastrašivanja protiv nužne i opravdane kritike kojom se oglašavaju članovi akademskog svijeta.

Vrhovni sud, koji je odobrio projekt naseljavanja i u konačnici surađivao s ideologijom Gush Emunima, sada je postao prepreka koju treba odstraniti – iz perspektive onih koji su još uvijek sljedbenici te ideologije – prvenstveno zato što Sud odbija priznati mogućnost naseljavanja na zemljište koje je u privatnom vlasništvu Palestinaca i zato što nije srušio odluku vlade da evakuirati naselja u Pojasu Gaze. Budući da zemlja pripada Židovima prema božanskom ukazu i zahvaljujući povijesti (iz toga gledišta, postoje sličnosti između Gush Emunima i Hamasa), nema druge nego izabrati u Vrhovni sud takve suce koji žive na palestinskoj zemlji, po mogućnosti na zemljištu koje je u privatnom vlasništvu Palestinaca, kao i one koji razumiju da ne postoji takvo što kao "zemljište u privatnom vlasništvu Palestinaca".

(*nastavak na idućoj stranici*)

ALLAH JE POBIJEDIO / O MUSLIMANSKOM BRATSTVU I ŽIDOVSKOM BRATSTVU / ARI SHAVIT

Deset mjeseci nakon početka velikog arapskog ustanka, slika je jasna – pobijedio je Allah. Dečki s *Googlea* više nisu tu. Nema više liberalnih intelektualaca. Nema više onih koji su nam obećavali slobodu, jednakost i bratstvo.

Nismo dobili Američku revoluciju iz 1776. ni Francusku revoluciju iz 1789. Nismo čak dobili ni istočnoeuropsku Baršunastu revoluciju iz 1989. Arapska revolucija 2011. vjerska je revolucija. Moć koja je zamijenila sekularne diktature korumpiranih arapskih dužnosnika jest islam. Nema nikakvog Martina Luthera Kinga na vidiku, nikakvog Mahatme Gandhija ni Václava Havela.

Odluka Baraka Obame da gurne nož u leđa Hosniju Mubaraku urodila je jednim plodom – izvukla je vjerskog duha iz boce Bliskog Istoka. Uz podršku Zapada koji tone, Allah se vraća. Allah je zakon. O, Allahu.

Ali Allah nije sam. Moćni Bog Izraelov također se vraća. Vraća se u rabinskom ukazu prema kojem je bolje stati pred streljački vod, nego čuti ženu kako pjeva. Vraća se u zabrani javnog izlaganja slika na kojima su žene; u segregaciji između muškaraca i žena na svim javnim mjestima. Židovski fanatici pokrenuli su frontalni napad na manjinu, na pojedinca i na ljudska prava općenito. Započeli su opsadu oko Vrhovnog suda, slobodnih medija i otvorenog društva.

Dosad nevideni prolom rasizma prema Arapima, mržnja prema sekularnim ljudima i tlačenje žena nadvili su se nad prosvijećenim Izraelom kao prijetnja da će ga pretvoriti u mračni Izrael. Dok ljudi ovdje raspravljaju o tome bi li Izrael trebao bombardirati Iran, neki nastoje pretvoriti Izrael u Iran. Ono što Muslimansko bratstvo stvara u Tunisu, Libiji,

DOK LJUDI OVDJE RASPRAVLJAJU O TOME BI LI IZRAEL TREBAO BOMBARDIRATI IRAN, NEKI NASTOJE PRETVORITI IZRAEL U IRAN

Egiptu, Jordanu i Siriji, Židovsko bratstvo nastoji stvoriti u židovskoj državi. Dok se ruši arapski modernitet, izraelski modernitet puca po šavovima. Bog se vraća. Bog frca iskre. O, Bože. Ali nema potrebe da se zanosimo. Ima jedna golem razlika između tih dviju pojava. U arapskom svijetu ona obuhvaća većinu. U Izraelu ona obuhvaća manjinu. U arapskom svijetu fanatizam osvaja moć, u Izraelu fanatizam nagrizava obrube moći.

Za razliku od Arapa, Izraelci su građani liberalne demokracije koja još uvijek poštuje njihova prava i slobode. Ali te dvije pojave imaju i sličnosti, zato što ni arapski svijet ni židovski narod nisu prošli kroz sustavnu laičku revoluciju kroz koju je prošla kršćanska Europa. Ni arapske države ni Izrael nisu uistinu odvojili vjeru od države. Ni džamija ni sinagoga nisu bile držane podalje od politike. Tako i arapski i židovski identitet još uvijek u sebi sadržava dubinsku religioznu sastavnicu. Upravo zbog toga, kad se sruši sekularni arapski nacionalizam, reakcija na to je povratak Allahu. Kad

se osipa židovski sekularni nacionalizam, reakcija na to je povratak moćnom Bogu Izraelovu. I Arapi i Izraelci vraćaju se jednoj mračnoj prošlosti iz koje su nekoć pokušali pobjeći.

Benjamin Netanyahu, Gideon Sa'ar, Yuval Steinitz i Zvi Hauser trebali bi biti u stanju razumjeti što se događaja. Oni bi trebali biti u stanju shvatiti da se igraju s vatrom. Jedini način na koji se Izrael može postaviti prema islamskom valu koji će ga uskoro zapljusnuti – jest prosvjetiteljstvo. Jedino tako što ćemo biti država napretka možemo se zaštititi. Utoliko trojanski konj među nama nije ljevica, nego vjerski fundamentalizam. Međutim, upravo je takozvana nacionalistička vlada ta koja otvara dveri trojanskom konju. Upravo je takozvana nacionalistička vlada ta koja oslabljuje Izrael i podriva temelje njegova postojanja.

Vrijeme je da sekularna desnica shvati da, ako Izrael postane Iran, ni ona sama neće imati nikakve šanse. Urušit će se sama u sebe te će je progutati regionalni vjerski mrak. Jedini način na koji se cionistički projekt može održati jest da se vrati svojim temeljnim vrijednostima – a to je napredak, napredak i napredak.

Medutim, da bi se to ostvarilo, potrebno je u potpunosti promijeniti političku kartu. Moramo prevladati resantimane i prepirke iz prošlosti i surađivati. Kad smo suočeni s Allahom i moćnim Bogom Izraelovim, imperativ je da ujedini prosvijećene cioniste.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/arab-spring-election-results-allah-won-1.398848>
Oprema teksta redakcijska.

ZA RAZLIKU OD IRANA, IZRAEL NEĆE TRPJETI SANKCIJE / O RAZLIKAMA I SLIČNOSTIMA DVIJE NAIZGLED NEUSPOREDIVE DRŽAVE / ZVI BAR'EL

Američka državna tajnica Hillary Clinton posve je krivo shvatila: Izrael nije Iran, i uspoređivati ga s Iranom – kao što je ona to učinila na zatvorenom zasjedanju Saban Foruma, tijekom kojega je izrazila svoje zaprepaštenje nad položajem žena u Izraelu – samo pokazuje da ona ili ne zna što govori ili je zlonamjerna.

Izrael nije Iran. Iran službeno i otvoreno razdvaja nevjenčane žene i muškarce na javnim mjestima. U Izraelu, takva je segregacija protuzakonita, ali u praksi se itekako provodi u djelo, dok se na zakon gleda nemarno i s prijezirom. U vojsci, u autobusima kojima se koristi ultraortodoksna zajednica i u državnim vjerskim školama koje financira vlast, segregacija cvjeta.

Izrael nije Iran. U Iranu, udruge za ljudska prava mogu primati pomoć od ograničenog broja međunarodnih organizacija i institucija, “uz odobrenje nadležnih ministarstava”, kao što to stoji u iranskom zakonu. U Izraelu, zakoni koji su nedavno predloženi sprječavali bi neke takve udruge da primaju bilo kakav novac od stranih vlada, dok bi se druge morale pojavljivati na saslušanjima u Knesetu kako bi dobile olakšicu, ili bar smanjenje poreza od 45 posto.

Izrael nije Iran. U Iranu, vrhovni vođa imenuje čelnu osobu pravosudnog sustava. U Izraelu, vrhovni vođa pribjegava svim mogućim trikovima kako bi utjecao na sastav Vrhovnog suda, ne bi li mu ovaj pogodovao, a da se pritom ne uprlja fasada demokracije. To je velika razlika. Iran ne glumata pravednost, ne pucketa jezikom dok prijekorno promatra druge, ne sakriva ono što jest i ne pokušava

svijetu prodati svoj sustav vlasti kao “otok demokracije”.

Ipak, u jednom pogledu Iran ipak sliči Izraelu: kad Zapad, a pogotovo Sjedinjene Države, napada Iran zbog stanja ljudskih prava u toj zemlji, iranski vođe odgovaraju gotovo istim riječima kakve je Gilad Erdan, ministar za zaštitu okoliša, upotrijebio u svojem odgovoru na primjedbe Hillary Clinton: “Preporučio bih tim izabranim dužnosnicima svuda po svijetu da se najprije usredotoče na svoje vlastite probleme kod kuće”.

S druge strane, kad iranski vrhovni vođa Ali Khamenei kritizira stanje ljudskih prava u Sjedinjenim Državama i savjetuje im da provedu istragu nad zatvorom Guantanamo prije nego uzmu propovijedati islamskoj republici o moralu, njemu su ruke bar čiste od američkog novca. Međutim, kad izraelski ministri savjetuju Hillary Clinton da pogleda brvno u svom oku, oni u isto vrijeme i dalje financiraju neke od aktivnosti svojih ministarstava s pomoću novca američkih poreznih obveznika.

To je porez što ga američki građani plaćaju u zamjenu za onu bliskoistočnu pogodnost koja im je bila obećana: za demokratskog saveznika. Jer nedemokratske saveznike na Bliskom Istoku ne moraju plaćati – ni Saudijsku Arabiju ni Kuvajt, niti pak Katar. Primjerice, kad je Egipat pod Hosnijem Mubarakom – kao izraelski partner nad američkim jaslama – razljutio američku administraciju i Kongres zbog kršenja ljudskih prava, Kongres nije oklijevao pred tim da stavi na dnevni red raspravu o mogućnosti zaleđivanja dvjesto milijuna dolara američke pomoći. A 2007. doista je

i odlučeno da će ta sredstva biti zaleđena sve dok državna tajnica nije utvrdila da Egipat poduzima korake kako bi unaprijedio stanje ljudskih prava putem reforme pravosudnog sustava i edukacije policijskih snaga.

Izrael nije Iran ni Egipat, jer neće biti izložen nikakvim sankcijama zbog podrivanja ljudskih prava, slobode tiska, položaja žena ili nevladinih udruga. Izrael se uspio izboriti za poseban status kao neka vrsta amiške zajednice u čije se moralno ponašanje ne treba miješati. To je zapadnjačka verzija ekstremističke ultraortodoksne sekte Neturei Karta, koja sliči demokraciji samo ako je promatramo iz velike udaljenosti i ako je uspoređujemo s Iranom ili Sudanom.

U tome i jest paradoks: oni koji progone udruge za ljudska prava i nastoje se okružiti ogradama od bodljikave žice kako bi spriječili strane zemlje da se ne miješaju – Bože sačuvaj – u unutarnja pitanja Izraela, morat će se suočiti s izravnim, znatizeljnim i grubim miješanjem Sjedinjenih Država. To nije nikakvo iznenađenje.

Primjedbe Hillary Clinton jasno su upozorenje, posljednji branik prije konačnog silaska na dno slippery slope. Međutim, za razliku od Irana i Egipta, takvo se miješanje u Izraelu doživljava kao neprijateljski čin. Na kraju krajeva, Izrael je zrela, neovisna država, koja ima pravo sama odlučivati kakva joj demokracija najbolje odgovara – čak i ako je takva demokracija suicidalna.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/unlike-iran-israel-won-t-face-sanctions-1.400029>
Oprema teksta redakcijska.

(nastavak s prethodne stranice)

Slično tomu, takva logika nalaže da treba također ukinuti tumačenje ljudskih prava kakvo karakterizira Vrhovni sud u njegovu sadašnjem formatu. Presude poput one o obitelji Kaadan (kojom je arapskoj obitelji dopušteno da izgrade kuću u židovskoj zajednici), prodaja zemljišta koje je u vlasništvu Židovskog nacionalnog fonda arapskim građanima Izraela, amandman uz Zakon o državljanstvu (za koji još nije donesena konačna presuda, ali čini se izvjesnim da će većina sudaca presuditi da je on nezakonit), dozvolja

palestinskim vozačima da se koriste jednom prometnicom – sve te presude sukobljavaju se sa suštinskim elementima ideologije Gush Emunima, kao što su diskriminacija između Židova i Palestinaca (kako unutar samog Izraela tako i na okupiranim teritorijima) i lišavanje Palestinaca njihovih prava, čime ih se pretvara u građane drugog reda, “odsutne” ili – u najboljem slučaju – izbjeglice.

Ima li takav Izrael budućnost? Neovisno o pitanju mogu li uopće takve okolnosti postojati u sklopu židovskog morala i židovskog iskustva, jasno je da je to potpuno nestabilna i

čak opasna situacija. Takva situacija sprječava Izrael da u cijelosti ostvari svoj veliki potencijal. To je situacija u kojoj se netko laća mača – mača koji bi mogao biti treća intifada, propadanje mira s Egiptom i sukob s Iranom kao nuklearnom silom. To je razumio Yitzhak Rabin.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/opinion/the-necessary-elimination-of-israeli-democracy-1.397625>
Oprema teksta redakcijska.

LEKCIJE IZ APARTHEIDA / VRHOVNI SUD U IZRAELU RAZMOTRIT ĆE PETICIJU PROTIV SEGREGACIJE U ORTODOKSNIM ŽENSKIM ŠKOLAMA / TOMER ZARCHIN

Peticija protiv Ministarstva obrazovanja, Jeruzalema i nekoliko drugih gradskih uprava razmatrat će se danas na Vrhovnom sudu. Njihov je cilj zaustaviti etničku segregaciju koja “podsjeca na apartheid” u ultraortodoksnim ženskim školama koje se financiraju iz državnog proračuna.

Peticiju su pokrenuli udruga Noar Kahalacha i društveni aktivist Yoav Laloum, koji je 2008. predvodio borbu protiv etničke segregacije u ženskoj školi Beit Yaakov u naselju Immanuel na Zapadnoj Obali.

U pitanju su uglavnom Mizrahi djevojke – dakle djevojke iz židovskih obitelji koje potječu iz zemalja arapskoga govornog područja na Bliskom Istoku i Sjevernoj Africi.

Pokretači peticije zahtijevaju da Ministarstvo obrazovanja i gradska uprava Jeruzalema, Bnei Braka, Modiin Ilita i Betar Ilita zaustave diskriminaciju protiv Mizrahi djevojaka u tim školama i da opozovu kvote koje ograničavaju njihov upis.

Laloum je tako jučer izjavio: “Ovo nije obična peticija. Ovo je teška optužba protiv Ministarstva obrazovanja, koje je tisuće djevojaka predalo na milost i nemilost ultraortodoksnim politikantima. Diskriminacija mora odmah prestati. Zahtijevamo da se uvede transparentan i nadziran proces upisivanja u te škole. Kvote moraju biti ukinute”.

Laloum je rekao da deseci djevojaka sjede kod kuće nakon što su odbijene u ultraortodoksnim srednjim školama samo zbog svojeg Mizrahi podrijetla. U prilog tome podnio je popis od 25 Mizrahi djevojaka u Jeruzalemu, 48 u Bnei Braku, šest u Betar Ilitu i jedanaest u Bet Šemešu.

Pokretači peticije priložili su kao dokaz dokumente koji pokazuju da kvota za Mizrahi djevojke u 25 srednjih škola u Jeruzalemu, koje se financiraju iz državnog proračuna, ne premašuje 30 posto, a često je i puno niža. Također su priložili popis imena učenica prvih razreda

OVO NIJE OBIČNA PETICIJA. OVO JE TEŠKA OPTUŽBA PROTIV MINISTARSTVA OBRAZOVANJA, KOJE JE TISUĆE DJEVOJAKA PREDALO NA MILOST I NEMILOST ULTRAORTODOKSNIM POLITIKANTIMA

srednje škole iz četiri nasumce odabranih razreda u jednoj jeruzalemskoj srednjoj školi.

“Nismo mogli povjerovati svojim očima i ušima, ali u toj školi na djelu je segregacija poput apartheida između Aškenazi i Mizrahi djevojaka”, stoji u peticiji koju je podnio dr. Aviad Hacoen, dekan koledža Shaarei Mishpat.

“Ne morate biti sociolog po struci da znate kako su Bernstein, Korngold i Rothstein imena Aškenazi učenica, dok su Gabbai, Biton, Mualem i Arbiv Mizrahi. Diskriminacija vrišti s tog popisa i predstavlja sramotan biljeg na čelu tih škola.” Takvu diskriminaciju provode u djelo najbolje ultraortodoksnе ženske škole. Pokretači peticije kažu kako nema dvojbe da iza te diskriminacije stoje mjesne vlasti.

Laloum je sakupio desetke pritužaba Mizrahi djevojaka koje su bile prisiljene upisati se u Mizrahi škole nakon što su bile odbijene u dobrim Aškenazi školama zbog svoje etničke pripadnosti.

“Umjesto da se prestiž neke škole mjeri po njezinim akademskim postignućima, virtualno jedino mjerilo za

status tih škola predstavlja postotak Mizrahi djevojaka u njima”, stoji u peticiji.

“Iz tog razloga, škole ne provjeravaju znanje svake kandidatkinje, nego se usredotočuju na njezino etničko podrijetlo. Ako se dogodi da je djevojka Mizrahi, izgledi da će biti primljena gotovo su jednake nuli, osim ako ne pripada jednoj od ‘aristokratskih’ obitelji koje su bliske vlastima.”

Prema riječima jedne od djevojaka iz Bnei Braka, “sve druge djevojke dolazile su k meni prije prijemnog ispita kako bi učile sa mnom, jer sam imala najviši prosjek ocjena. Samo sam htjela pohađati najbolju srednju školu zajedno sa svojim prijateljicama, ali su me ponizili, odbacili, samo zato što mi je koža malo tamnije boje. Prijateljice koje su imale puno niži prosjek ocjena primljene su samo zato što su Aškenazi, a ne razumijem zašto. Sad sam već skoro tri mjeseca sama kod kuće i gubim vrijeme.”

Jedan od očeva tih Mizrahi djevojaka izjavio je za *Haaretz*: “Željeli smo upisati svoju kćer u srednju školu. Odbili su nas u šest različitih škola, iako je kćerka imala odlične ocjene. Ima puno viši prosjek ocjena i kvalifikacije nego Aškenazi djevojke koje su bile odmah primljene”.

“U jednoj od tih škola, prijemni ispit okončao se nakon pet minuta, kad je ravnateljica rekla mojoj ženi bez trunke stida: Mizrahi kvota je popunjena. Rekla je da je mogu primiti samo ako je upišemo pod djevojačkim prezimenom moje supruge, Liebowitz.”

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/israel-s-high-court-to-hear-petition-against-segregation-at-ultra-orthodox-girls-schools-1.400252> Oprema teksta redakcijska.

VRIJEME JE DA IZLIJEČIMO BOLEST ULTRAORTODOKSNOG OBRAZOVANJA / NEZAVISNI OBRAZOVNI SUSTAV FINANCIRA SE IZ PRORAČUNA DRŽAVE DA BI OBRAZOVAO MLADE KOJI TU DRŽAVU PREZIRU / NEHEMIA SHTRASLER

Neka je blagoslovljen onaj pitomac ješive (više vjerske škole, op. prev.) koji je zastrašio djevojčicu na putu prema školi. Neka je blagoslovljen i onaj koji je pljunuo na ženu u prolazu i prokleo je. Neka je blagoslovljen onaj ultraortodokсни muškarac koji je vojnkinju nazvao prostitutkom, i neka su blagoslovljeni oni koji su prosvjedovali u prugastim zatvoreničkim odorama iz konclogora i zalijepili si žute zvijezde za odjeću.

Sve to zajedno moglo bi napokon prodrmati sekularnu većinu i prisiliti je da nešto poduzme. Sve to moglo bi napokon navesti 90 posto građana da shvati kako nema smisla osuđivati pljuvača ni odvesti onoga tko je proklinjao pred sud. Oni su samo simptomi jedne ozbiljne bolesti, i tko god se bude bavio samo simptomima tratit će svoje vrijeme, a može i pogoršati samu bolest.

Ta je bolest ultraortodokсно obrazovanje. To je obrazovanje koje mlade haredije provodi kroz temeljito ispiranje mozga, da bi na kraju ti mladi vjerovali kako je demokracija zločudan režim, kako su jednaka prava za žene potpuno treif (nečista), kako su sloboda i humanizam dobri samo za goje, i kako je učenje matematike, engleskog i povijesti idolopoklonstvo. Oni također nauče da su rad i zarađivanje za život strašno sramotna stvar i da služenje vojske ne zaslužuje drugo do prijezir i da je takvo što prikladno samo za sekularnog magarca, koji je dovoljno glup da žrtvuje svoj život za “domovinu”.

Mlade haredije uči se da u potpunosti preziru vrijednosti sekularne države, zahvaljujući čemu oni i mogu bez ikakve zadržke zastrašivati djevojčice i nazivati policajce nacistima. Njihovi vođe imaju pred sobom jasan cilj: opskrbiti zajednicu dobrim uvjetima za život na trošak sekularnog magarca, koji bi prema njima trebao mukotrpno raditi, plaćati porez i žrtvovati svoj život u vojsci. Na taj

način, oni će moći i dalje izbjegavati svoju dužnost, dok će s druge strane moći nastavljati ucjenjivati.

Posebno iritantan i apsurdan dio cijele priče jest da sama sekularna većina, u svojoj zaludenosti, financira taj destruktivni proces. Ona daje ogromna sredstva iz proračuna neovisnom haredi obrazovnom sustavu. Ona daje stipendije oženjenim pitomcima ješiva, kao i druge vrste novčanih potpora koje daleko nadilaze iznose koje primaju vojnici tijekom svojeg obveznog vojnog roka ili pak studenti medicine ili strojarstva. To je zato što je sekularno stanovništvo suicidalno. Ono vlastitim rukama, polako ali sigurno, eliminira samo sebe.

Prije koji dan, nakon događaja u Bet Šemešu, premijer Benjamin Netanyahu predložio je rješenje: trebalo bi Bet Šemeš razdijeliti na dva dijela, na haredi grad i na sekularno-nacionalni grad. Eli Yishai, ministar unutarnjih poslova i predsjednik stranke Shas, odmah se tomu usprotivio. Yishai je shvatio da haredi grad ne bi mogao preživjeti, jer bi ostao “bez prihoda, bez gradskog poreza i bez industrije”.

Drugim riječima, bez sekularno-nacionalnog vjerskog magarca koji nosi teret, ne bi se imalo otkuda davati sredstva tim haredi obiteljima s mnogo djece. Oni ne bi mogli financirati svoje obrazovanje, zdravstvenu skrb, socijalu, ritualne kupelji, sinagoge, ješive i kolele (vjerske škole za oženjene muškarce).

Dok pišem ove retke, Bet Šemeš planira izgradnju nove četvrti s 25 000 stanova, ali haredijima vlada će ponuditi te stanove za osnovnu cijenu. Drugim riječima, unatoč preporukama Trajtenbergova povjerenstva, harediji su ti koji će zemljište dobiti u pola cijene, i k tomu još uz velike porezne olakšice. Sve to ponijet će na svojim leđima sekularni porezni obveznici.

Upravo je prošlog tjedna Yishai predložio da se izmijene porezni razredi za gradske poreze, kako bi velike obitelji koje žive u malim stanovima i imaju niske prihode mogle dobiti veće olakšice.

Stoga se moramo prestati baviti simptomima; vrijeme je da izliječimo bolest. Drugim riječima, da uklonimo neovisne obrazovne sustave Shasa i Agudat Yisraela, i da prisilimo svako dijete u Izraelu da uči isti opći kurikulum, kao što je to u Francuskoj. Tko god hoće, može svoju djecu učiti Mišnu i Talmud tijekom poslijepodneva.

Sve haredije koji izbjegavaju služenje vojnog roka trebalo bi regrutirati u izraelsku vojsku na tri godine, kao i sve druge građane. Svi moraju pomoći u obrani zemlje. Potporu koja se daje ješivama i kolelima iz državnog proračuna trebalo bi potpuno ukinuti, jer će na taj način haredi biti prisiljeni potražiti posao. Nigdje u Dijaspori, ni u Poljskoj ni u Maroku, nisu Židovi nikad ni sanjali da bi mogli živjeti kao paraziti na trošak ostalih građana.

No, znajući gdje živimo, i što su Netanyahuovi prioriteti, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da govorimo u vjetar i da ćemo se, polako ali sigurno, ipak zaputiti cestom samouništenja.

Izvornik dostupan na: <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/it-s-time-to-cure-the-disease-of-ultra-orthodox-education-1.405172> Oprema teksta redakcijska.

/ UREDIO I S ENGLSKOG PREVEO ROMAN KARLOVIĆ /

ISTI, ISTI I ZLOČESTI

NETIPIČNO ZA PROGRAME U KOJIMA SU ULOMCI VEĆIH GLAZBENO-SCENSKIH DJELA ISTRGNUTI IZ SVOJIH IZVORNIH DRAMATURŠKIH KONTEKSTA, BRYN TERFEL JE U SVAKOM ODABRANOM BROJU USPIO STVORITI LOGIČAN DRAMATURŠKI LÛK, POSEBICE U MONOLOGU IZ BOITOVA MEFISTA I TE DEUMU IZ PUCCINIJEVE TOSCE

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uza završne koncerte Petog međunarodnog violončelističkog natjecanja Antonio Janigro (3. i 5. veljače 2012.) te koncerte ansambla Il giardino Armonico (4. veljače 2012.) i bas-baritona Bryna Terfela (7. veljače 2012.)

Glazbenička natjecanja, koliko god bila na više načina potencijalno korisna mladim glazbenicima, već su u sâmoj svojoj ideji proturječna. Jer, natjecanje pretpostavlja usporedbu i rangiranje umjetničkih dosega, koje nije moguće egzaktno "izmjeriti" kao, primjerice, one u sportskim natjecanjima. Umjetničko stvaranje, pa i ono izvedbeno, uvijek je izrazito individualan čin, a jednako je tako individualan i neumitno subjektivan i kritički sud ocjenjivača izvedbe. Što uopće ocjenjivati? Većina natjecanja ima odredbe kojima se to precizno uređuje, pa tako i pravilnik Međunarodnog violončelističkog natjecanja Antonio Janigro propisuje da Ocjenjivački sud ocjenu temelji na "vrednovanju tehničkog umijeća, kakoće zvuka, uvjerljivosti fraziranja, točnosti izvedbe, poštivanja stilskih obilježja, te osobnosti i posebno umjetničkog dojma izvedbe." No, kad se ti raznovrsni elementi nađu u koliziji, kojem dati prednost? Hoće li se više cijiniti urednog virtuozu ili osebujnog individualca? Ili, da sve svedemo na pitanje svih pitanja – jesu li za "umjetnički dojam izvedbe" presudnija "točnost izvedbe" ili "osobnost"?

KISELKASTA LICA I USILJENI OSMJESI Iskustvo pokazuje da se na natjecanjima obično više cijeni preciznost i agilnost, a manje umjetnička individualnost, i to nije nova pojava – sjetimo se, primjerice, samo čuvenog skandala s Ivom Pogoreličem na Chopinovom natjecanju u Varšavi 1980. Pa, ipak, zagrebačko Natjecanje Janigro dosad je uvijek nastojalo biti drukčije, gradeći svoj ugled na imidžu "natjecanja s ljudskim likom" – što, doduše, jest oksimoron, ali je u praksi uglavnom koliko-toliko funkcionirao. No, čini se da se i na Janigru, u njegovom ovogodišnjem, petom izdanju, štošta promijenilo. Za vrijeme proglašenja nagrada nije više bilo nekad uobičajene iskrene radosti mladih umjetnika zbog uspjeha kolega, nije bilo ni oduševljenja publike zbog svake, pa i najmanje nagrade. Umjesto toga, svjedočili smo kiselkastim licima i usiljenim osmjesima natjecatelja i uglavnom tek kurtoaznim aplauzima publike, koji nisu uspjeli oraspoložiti ni očajnički pokušaji voditeljice ceremonije da bude duhovita.

A tako bi vjerojatno bilo i da su nagrade bile drukčije raspoređene, jer, budimo iskreni, ocjenjivačkom je sudu ovaj put zadatak bio vrlo nezahvalan. U beskrajne dvije finalne večeri pred nezainteresiranim se orkestrom Zagrebačke filharmonije, s kojim su se i natjecatelji i dirigent Filip Pavišić nosili kako su znali i

umijeli, izredao niz od šestero gotovo istih finalista. Svi su oni manje-više uredno svladali temeljne tehničke i interpretacijske zadatke koncertantnih djela Čajkovskog, Dvořáka, Šostakoviča i Prokofjeva, ali prepoznatljivih umjetničkih osobnosti tu nije bilo. Jedino je Luca Magariello u Čajkovskijevim *Rokoko varijacijama* ponudio nešto osebujniju, ponegdje vrlo zanimljivo teatralnu interpretaciju, ali je nekolicinu tehničkih nespretnosti platilo time da je ostao bez ijedne nagrade.

ZAGREBAČKO NATJECANJE JANIGRO DOSAD JE UVIJEK NASTOJALO BITI DRUKČIJE, GRADEĆI SVOJ UGLED NA IMIDŽU "NATJECANJA S LJUDSKIM LIKOM" – ŠTO, DODUŠE, JEST OKSIMORON, ALI JE U PRAKSI UGLAVNOM KOLIKO-TOLIKO FUNKCIONIRAO. NO, ČINI SE DA SE I NA JANIGRU, U NJEGOVOM OVOGODIŠNJEM, PETOM IZDANJU, ŠTOŠTA PROMIJENILO

TREĆENAGRAĐENI POBJEDNIK Čajkovskijeve *Rokoko varijacije* nisu donijele sreću ni finalistici Astrig Siranossian, koja je u konačnici također morala napustiti Zagreb bez ijedne nagrade. U međuvremenu, laureatom je, među ostalim i za svoju izvedbu Šostakovičeva *Koncerta za violončelo i orkestar*, proglašen Kian Soltani, inače student člana ocjenjivačkog suda Ivana Monighettija. No, prva nagrada natjecanja i nagrada Zagrebačke filharmonije ujedno su i jedine nagrade koje je dobio – ostale posebne nagrade, koje se dodjeljuju neovisno od ocjenjivačkog suda, otišle su u neke druge ruke. Naime, čini se da se pojedinci i institucije koje su dodjeljivale posebne nagrade ni inače nisu vodile istim kriterijima kao i službeni ocjenjivački sud Međunarodnog violončelističkog natjecanja Antonio Janigro, pa su se tako drugonagrađeni Joon-Ho Shim i četvrtonagrađeni Alexander Ramm morali zadovoljiti samo službenim nagradama.

Nekoliko je nagrada tako otišlo u ruke glazbenicima koji se uopće nisu ni probili do finala – Dragan Đorđević osvojio je nagrade Hrvatskog društva skladatelja i Koncertne direkcije Zagreb, nagradu

Ljetne škole Uzmah dobio je Ning Liang, dok je obitelj Nagy za najbolju izvedbu duo sonate nagradila Ildikó Szabó.

U konačnici se tako – prilično zaslužno – najvećim pobjednikom ovogodišnjeg Janigra može smatrati poljskog violončelista Tomasza Darocha. Jer, osim tek treće nagrade Ocjenjivačkog suda, on je osvojio još čak četiri nagrade, koje sa sobom nose nezanemarliv simbolički kapital – to su, redom, nagrada Zagrebačkih solista, nagrada Varaždinskog komornog orkestra, te dvije nagrade koje su, osim onih službenih, uvijek najdraže njihovim dobitnicima – nagrada obitelji Janigro i Zaklade Romanini te, možda i najvažnije, nagrada publike. A to znači, među ostalim, da ćemo trećenagrađenog finalista ovogodišnjeg Janigra imati češće prilike čuti u sljedećim sezonama nego prvonagrađenog – što uopće nije loša vijest.

OPASNA RUTINA RECIKLIRANJA Između dviju finalnih večeri Natjecanja Janigro smjestilo se jedno zvučno gostovanje – ono čuvenog, gotovo kulturnog talijanskog ansambla za ranu glazbu Il giardino armonico. Premda su u sastavu ansambla ovaj put bila i obojica njegovih najprepoznatljivijih članova – violinisti Enrico Onofri i blok-flautist Giovanni Antonini – umjetnički rezultati nisu bili ni približno na razini onih ostavarenih za i ne baš tako davnih prethodnih gostovanja tog ansambla u Zagrebu, Varaždinu i Samoboru. Ansambl koji je svojevremeno, ako već ne revolucionirano, onda barem dobro oživio pristup interpretaciji barokne glazbe zapao je u opasnu rutinu recikliranja provjerenih, ali možda već i pomalo istrošenih obrazaca, koji možda još uvijek mogu funkcionirati na talijanskom repertoaru, ali su primijenjeni na njemačku glazbu, nažalost, nedostatni.

NETIPIČNA REVIIJA HITOVA I dok su vikend ispunile zvijezde koje će to možda tek postati i zvijezde koje to više nisu, trebalo je pričekati nastavak tjedna da se na istom mjestu, u zagrebačkoj Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, čuje i jednu glazbenu zvijezdu čiji sjaj još ne blijedi. Riječ je o velškom bas-baritonu Brynu Terfelu, umjetniku koji je kadar s jednakom suptilnošću, ali i autoritetom tumačiti i Mozarta i Wagnera, i operu i *Lied*, i "ozbiljnu" i "popularnu" glazbu.

To je potvrdio i svojim prvim zagrebačkim nastupom, na kojem je predstavio svoj projekt *Bad Boys*, sastavljen od arija raznoraznih glazbeno-scenskih negativaca. Izbor pritom nije uključivao samo očekivana opća mjesta, poput Gounonodovog i Boitovog *Mefista*, Puccinijevog *Scarpije* ili Weberova *Kaspara* – našlo

se mjesta i za Weillova *Mackieja Noža*, Gershwinova *Sportin' Lifea*, pa čak i Sullivanova *Roderica Murgatroyda*. Netipično za ovakve programe, u kojima su ulomci većih glazbeno-scenskih djela istrgnuti iz svojih izvornih dramaturških konteksta, Terfel je u svakom odabranom broju uspio stvoriti logičan dramaturški lûk, posebice u monologu iz Boitova *Mefista* i *Te Deumu* iz Puccinijeve *Tosce*.

Nezanemarlivu ulogu pritom je imao i dirigent Gareth Jones, koji je ne samo Terfelov dugogodišnji suradnik, nego i umjetnik koji je očito i u samo nekoliko pokusa u stanju izvući maksimum od Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije – i gotovo maksimum od na operni repertoar ipak nedovoljno naviklog zbora iste kuće. Stoga, i opet netipično za ovakve *revije hitova*, nakon ovog koncerta solist nije jedini umjetnik kojeg možemo samo poželjeti ponovno čuti i vidjeti uživo – isto vrijedi i za dirigenta. ■

DAMIR ČARGONJA, TAJČI ČEKADA EKSPERIMENTALNI OBLICI POSTOJANJA

RAZGOVOR POVODOM NASTUPA RIJEČKIH MULTIMEDIJALNIH UMJETNIKA DAMIRA ČARGONJE I TAJČI ČEKADE NA PRVOM IZDANJU MEĐUNARODNOGA FESTIVALA NUS (NEAFIRMIRANA UMJETNIČKA SCENA), SPLIT, 13. – 20. SIJEČNJA 2012. KAO I POVODOM PERFORMANSA POST MORTEM HIGH FASHION SPOMENUTE UMJETNICE KOJI ĆE BITI ODRŽAN NA IZLOŽBI MORS PORTA VITAE – SMRT, VRATA ŽIVOTA: STARA ZAGREBAČKA GROBLJA I POGREBI U MUZEJU GRADA ZAGREBA 22. VELJAČE OVE GODINE

SUZANA MARJANIĆ

Prošle su četiri godine od kada ste iselili iz prostora Palacha (1998.-2008.) te 2009. godine osnivate K.U.N.S. (Klub umjetnika na Sušaku). Prostor je manji, nešto udaljeniji od centra, no usprkos tome jeste li uspjeli održati izrazito gust i raznorodan program koji ste imali u MMC-u Palach?

— **Damir Čargonja:** Kada sada s te distance od četiri godine nastojim procijeniti naš rad ili uspjeh projekta K.U.N.S., uvijek me obuzme neko čudno raspoloženje koje ne bih pretočio samo u osjećaj zadovoljstva već i neku vrstu pozitivne tuge, prepoznajući u njoj svu ljepotu i jad posla kojim se bavim. S druge strane čak i fizički osjećam da Klubom umjetnika na Sušaku na neki način zatvaram krug koji je, dosta neobično, i krenuo nekih pedeset metara od sadašnje pozicije K.U.N.S.-a, "ex kavanom Sarajevo", inače prostorom udruge Otvoreni krug u kojem sam 1995./1996. godine vodio program te su tu nastupili brojni riječki umjetnici, npr. Damir Stojnić, Klas Grdić, Igor Večerina, Predrag Todorović, Damir Urban, Goran Nemarnik, Predrag Kraljević, Ervin Jahić. Pritom mislim da program K.U.N.S.-a ne možemo usporediti s programom u Klubu Palach, jer se radi o manjem prostoru, o potpunom samofinanciranju svih programa, drugačijim pogledima na umjetnost i organizaciju, nedostajanje i odlazak nekih ljudi koji su bitno doprinijeli priči zvanoj MMC (npr. Sven Stilinović, Tanja Dabo, Tanja Stanić, Branko Franceschi, Ivica Župan, Maja Šerić, Krešo Kovačiček, Ilija Andelić, Joso Đira)... Galerija O.K. i dalje funkcionira s time da je uslijed nedostatka sredstava više usmjerena na predstavljanje lokalnih riječkih i istarskih umjetnika te umjetnika prijatelja MMC-a koji su spremni o svom trošku doputovati i pomoći nam (npr. Jusuf Hadžifežović, Darko Bavoljak). Također sve više obraćamo pažnju prema eksperimentalnoj glazbi i do toga je došlo najviše pod utjecajem profesionalnog glazbenika Josipa Maršića, Ane Jurčić i poznatog jazz saksofoniste Denisa Razumovića sa svojim Art pollution triom. Radi se o eksperimentalnom glazbenom triju koji u live nastupima pokušava usvojiti i performans kroz suradnju s umjetnicima, npr. Krešom Mustaćem u performansu *Poslije mraka* (K.U.N.S., 19. siječnja 2012) te je postao i svojevrsni zaštitni znak glazbenoga dijela našeg programa. I dalje se individualno bavimo umjetnošću, većinom kroz formu javnog djelovanja, akcija i performansa, uglavnom kritički socijalne i društvene tematike. Jezgru sadašnje ekipe okupljene u K.U.N.S.-u, osim gore navedenih, čine još i moj suradnik od samih početaka MMC-a, povjesničar umjetnosti Branko Cerovac, multimedijalna umjetnica Tajči Čekada, performer Krešo Mustać, umjetnik i profesor na riječkoj Akademiji primijenjenih umjetnosti Žarko Violić, multimedijalni umjetnik Željko Bašković, studenti riječke APU...

KVAZINEZAVISNA SCENA

Pritom često si navodio kako vas hrvatska NGO kulturna scena ignorira, a u tome možemo spomenuti vaš (ex-Palach, K.U.N.S.) sukob s Clubture-mrežom udruge.

— **Damir Čargonja:** Hrvatska kvazi nezavisna scena ima političku moć iza sebe koja od njih traži da kontroliraju ostale i održavaju mir kroz razne programe, projekte, umrežavanja za čiju realizaciju često sami sebi odobravaju sredstva kroz rad već pomalo "kulturnih" kulturnih vijeća. Ne kažem da kod nas ne postoje nezavisne grupe i pojedinci koji rade dobre stvari, ali međusobna je komunikacija onemogućena filtriranjem informacija i to kroz medije koje za potrebe političkih financijera opet kontroliraju organizacije i pojedinci onog drugog takozvanog NGO sektora. Trenu-

— tak kada ta takozvana mreža dobiva svoj pravni oblik kroz Savez udruga Clubture potvrdio je da je riječ o strogo hijerarhijskoj organizaciji s ciljem potpune kontrole nezavisne scene na način "ili si u njoj ili te nema". Postavio bih pitanje gdje su sada organizacije i pojedinci koji nisu prihvatili sudjelovanje u ovoj mreži, a bili su članovi GLASA 99. Takozvano spašavanje Vijeća za nove medijske kulture bilo je samo spašavanje fotelja tog istog Vijeća koje su uredno u ime nezavisnog sektora koristili svima dobro poznati predstavnici Saveza udruga Clubture. Osnivanje Zagrebačkog centra za nezavisnu kulturu i mlade prati isti način osnivanja kao i model upravljanja tipičan za Savez udruga Clubture, osim što je ovog puta politička veza očitija, a prepoznaje se u organizacijskoj strukturi Centra. U prvom redu mislim na članice Saveza za Centar koji u sprezi sa Zagrebom vode Centar a čiji istaknuti, uvijek isti pojedinci, uglavnom vode ili su vodili Savez udruga Clubture. Zanimljiva je činjenica koja situaciju u Rijeci veže sa Zagrebom, ili idejnog voditelja riječkog modela Centra, Saveza udruga Molekula, Davora Miškovića, koji je odnedavno predsjednik Saveza Clubture i na tome mjestu je zamijenio Eminu Višnjić, a koja je sada ravnateljica zagrebačkog Centra. Volio bih da mi netko odgovori na još jedno pitanje. Ima li u Hrvatskoj novih mladih i pametnih ljudi koji bi mogli voditi ove projekte na svoj način? Naravno, to nije cilj. Ako gledam riječku scenu, a vjerujem da je ostala u Hrvatskoj ista, bunt je organizacija koje nisu u Savezu udruga Molekula i Savezu udruga Clubture sve očiti. Moja je poruka tim organizacijama da pokušaju prevladati sadašnje stanje te sačuvaju ono što je od hrvatske nezavisne scene ostalo, a da resurse i sredstva koje je stvorio loš model organiziranja usmjere u pravcu istinske borbe za civilno društvo. Istaknuti pojedinci Saveza udruga Clubture trebaju shvatiti da su pogriješili, pomoći u pronalasku novog zamaha scene ili otići.

Ipak, ponekad su kritičari isticali i negativnosti nekih vaših organizacijskih izvedbi. Npr. Ivica Župan u *Konturi povodom FONAE 2003. godine ističe kako u formalnom dijelu FONAE ipak nije do kraja uspjela jer je program tek djelomice ostvaren i to zbog toga što niste imali "obučena ljudstva, znanja, iskustva i unaprijed osiguran novac" pa se Festival održao u dramatičnom okruženju kad je Branko Franceschi nezadovoljan demonstrativno naputio Festival, a da nije odradio posao selektora za sekciju performansa.*

— **Damir Čargonja:** Godina 2003. bila je kulminacija djelovanja M.M.C.-a kroz njegova dva projekta FONAE (Festival of New Art) i GOLI OTOK Novi hrvatski turizam. Stjecajem okolnosti a radi nerasčišćenih odnosa u MMSU Rijeka, nenaslaženjem struktura, a moram ovdje spomenuti i jedan trivijalni razlog, kolektivnog godišnjeg odmora gradskih institucija ljeta 2003. godine dobili smo mogućnost da programe FONAE realiziramo u najznačajnijim riječkim galerijskim prostorima (MMSU, Mali salon, galerija Kortil te industrijskim prostorima Tvornice Torpedo). Na manifestaciji je sudjelovalo stotinjak umjetnika iz Hrvatske i svijeta među kojima su bile i takve umjetničke veličine poput našeg Ivana Kožarića, Vlatka Vinceka, Marijana Molnara, Zlatana Dumanića..., te stranih umjetnika sudjelovali su npr. Jusuf Hadžifežović, Laszlo Kerekes, Guillaume Bijl, Ria Pacquée, Liv Bugge, Mimmo Catania, Emmett Williams,

Tajči Čekada: Post mortem high fashion

Zoran Todorović, Gabrijela Vasić... O onome što se tog ljeta zbivalo u gradu Rijeci dovoljno govori naslov i podnaslov teksta objavljenog u kulturnom prilogu *Mediteran* u *Novom listu*; "Umjetnici su redom hedonistički uživali u igri razotkrivanja društvenih (ne)istina. Istovremeno asketski su i hrabro prihvatili manjak novca i sve veći pad popularnosti istine kojom se bave. Izvanstrukovna inicijativa i organizacija festivala, potpomognuta neznatnim financijskim sredstvima Grada, zasjenila je i ovoga ljeta presahlu ponudu institucija kulture." Čak i Ivica Župan u podnaslovu navedenoga teksta, objavljenog u časopisu *Kontura*, uspoređuje FONAE-u sa slavnom manifestacijom Documenta. Činjenica je da se manifestacija održala s minimumom sredstava, uz ogromno požrtvovanje kako organizatora tako i samih umjetnika, ali činjenica je da se tog ljeta nešto desilo što će se kasnije odraziti i na daljnje djelovanje MMC-a. Pritužba Branka Franceschija i njegov razlog odlaska s manifestacije s izložbe *Camp Craft*, jednog od sporednih programa FONAE-a, a kojim su se trebali predstaviti mladi hrvatski suvremeni umjetnici sigurno ne leži samo u njegovoj razočaranosti izložbom. Branko Franceschi je prije same FONAE-a nekoliko godina radio kao član Savjeta Galerije O.K. i jako je dobro bio upoznat sa situacijom u MMC-u i našim načinom rada te financijskim stanjem. Prije bih rekao da se Franceschi tada odrekao svog daljnjeg djelovanja u M.M.C.-u iz razloga njegovog skorog imenovanja ravnateljem riječkog MMSU-a, što mi tada nismo znali; on je oko toga već tada vodio pregovore. Prije bih se ovdje trebao zahvaliti tada mladim zagrebačkim kustosicama Olgi Majcen i Sunčici Ostojčić koje su tada odradile lavovski dio posla bez ikakvog honorara. Sve u svemu, iako je ta prva FONAE održana u dramatičnom okruženju, bez sredstava, i bilo kakve pomoći sa strane, mislim da je bitno utjecala na razvoj događaja na sceni te poziciju suvremene umjetnosti u Rijeci i šire.

PERFORMANS O POSTMORTALNOM ODIJELU I HALJI

Krenimo na neke bliža događanja. Galerija Varuna započela je svoje djelovanje Tajčinom izložbom i performansom *Post mortem high fashion*. Od kuda proizlazi fascinacijom postmortalnim svijetom odijevanjem za njega, odnosno našim posljednjim odijevanjem?

foto: Gildo Bavčević; Damir Čargonja, Crno na bijelom - Umjetnost kakvu poznajemo više ne postoji

DAMIR ČARGONJA: ČAK MI SAMA RIJEČ PERFORMANS POLAKO POČINJE SMETATI U OBILJEŽJU ONOG ŠTO ČINIM I SVE SAM BLIŽI POJMU DEMONSTRACIJE, UMJETNIČKE DEMONSTRACIJE ODREĐENOG DRUŠTVENOG ČINA

— **Tajči Čekada:** Tom sam se temom počela baviti 2006. godine kada sam u razgovoru s mamom, keramičarkom Eldom Čekada oko neke moguće suradnje i zajedničkog projekta došla na ideju izložbe koju možemo sjajno obraditi svaka u svom mediju. Tako je nastala izložba *Posmrtna odijela i urne* koja je svoju premijeru imala i na prigodan datum i mjesto, 1. studenoga 2006., točno u ponoć, na Dan mrtvih u Galeriji Nebeskoj. Ta izložba, segmenti izložbe i razni performansi koji su proizašli iz nje prikazani su i izvedeni u Stuttgartu, MMSU Rijeka u sklopu izložbe *10 godina MMC-a*, Galeriji "Prima centar", u Berlinu u sklopu izložbe *II Vision* te u dvorani Jedinstva u Zagrebu prošle godine u sklopu izložbe *MMC poduzeće u kulturi*.

Svaki je puta tema ista, ali nekada je to samo izložba, haljine obješene na zidu i nasuprot njih urne na postamentu, ponekad modna revija, nekada moj performans, a napravljen je i video autorski rad Zorana Kreme. Tako mogu reći da se godinama intenzivno bavim tom temom.

Fascinacija proizlazi od običaja koje su imale žene, a i muškarci, da posjeduju i čuvaju najbolji komad odjeće za najsvčaniju prigodu, za svoj sprovod. Ne oblače je nikada, ali je uredno čuvaju i prozračuju tako da bude spremna za tu svečanost. Dodatak mome konceptu je rad u keramici Elde Čekade posmrtno urne za one koji su se odlučili za kremaciju. Specifičnost tih urni je u tome što su namjerno nedopečene tako da uđu u proces kremacije zajedno s pokojnikom te da pepeo preminuloga, preminule ude u samu glazuru urne. Za one koji su se odlučili za tradicionalniji pokop, kao "modna dizajnerica" nudim posmrtno haljine, napravljene isključivo od umjetnih materijala koji ostaju i kad tijelo pokojnika nestane. Ovim konceptom pokušavam osloboditi modu sezonske vrijednosti i pretvoriti je u umjetničko djelo koje opstaje i izvan vremena u kojem je nastalo. Performans *Post mortem high fashion* tako je logičan nastavak ciklusa *Posmrtnih odijela i urni*.

Uskoro te s tim performansom očekujemo i u Zagrebu.

— **Tajči Čekada:** Na poziv Muzeja grada Zagreba 22. veljače 2012. u 19 sati na izložbi *Mors porta vitae smrt, vrata života: stara zagrebačka groblja i pogrebi* izvest ću performans *Post mortem high fashion*. Nakon članka koji je izišao u *Novom listu* o otvorenju galerije "Varuna" i mom performansu kontaktirala me gospođa Vesna Leiner i rekla da se taj performans tematski sjajno uklapa u aktualnu izložbu i tako smo dogovorile suradnju. Nakon performansa će se projicirati video čiji je autor Tomislav Nakić Alfirević te otvoriti izložba fotografija koje su dokumentacija tog performansa prethodno izvedenoga u Rijeci. Taj će dio ostati izložen do 28. veljače 2012. kada se i zatvara cijela izložba.

PROLAZNOST KAO KONCEPT MODE

Povodom navedene izložbe i performansa izjavila si, među ostalim, sljedeće: "Ne volim to što je prolaznost jedno od važnijih obilježja mode i još je žalosnije to što nikoga ne zabrinjava ta činjenica." Izložbom i performansom *Post mortem high fashion* predstavila si se i na NUS-u (Neafirmirana umjetnička scena); koje si razlike u izvedbi performansa unijela s obzirom na izvedbu u Galeriji Varuna?

— **Tajči Čekada:** Ovaj je performans svojevrsan način da objasnim svoje stavove o modi, dizajnu, i svom dosadašnjem radu. Bavim se već dugi niz godina nečim što ljudi nazivaju modni dizajn a već duži niz godina

ne volim koncept mode. Često kada predstavljam razne kolekcije, ljudi moje modele proglašavaju nenosivima, iako su viđeni na nekome tko ih je nosio pred njima svega nekoliko minuta prije. Uvijek me to živciralo. Volim izrađivati raznorazne modele, kreacije, odjeću, kostime... ali uvijek pazim da to što radim ne bude moderno, ne bude osuđeno na komičnost i bezvrijednost kada se odvoji od vremena u kojem je nastalo. Ne želim biti autorica nečega što se nekada može nazvati demode. Smatram da je jako lijepa haljina uvijek jako lijepa haljina. I da ako nije tako, znači da i nije bila jako lijepa haljina. Iz tih stavova proizlazi i moja izjava "Ne volim to što je prolaznost jedno od važnijih obilježja mode i još je žalosnije to što nikoga ne zabrinjava ta činjenica."

Kod mode mi se ne sviđa i to što je kao područje umjetničkog djelovanja jako promišljeno, mogli bi reći kukavičko; to jest ono što je moderno je sigurno i utabano i rezultat je masovnog promišljanja i sjedinjenog djelovanja, što ne ostavlja puno prostora za apsolutno oslobođenje duha i kreativnosti. Čak je i sljed modnih trendova vrlo jednostavno predvidjeti. Kako dosadno! Koncipirajući ovaj performans, htjela sam naglasiti jedan moment, moment proglašenja jedne haljine "Posmrtnom haljinom" jer u tom momentu ona postaje najbolji i najvredniji komad robe koji netko može posjedovati, a sigurno je lišena prolaznosti ne samo krojem nego i namjenom. Stvorena je s namjerom da vječno ostane zabilježena kao "najljepša haljina". Napravljen od skupocjenih materijala od svile i brokata, pomno razrađenog kroja, svečana je, elegantna... Ona ima sva obilježja visoke mode, a nije moderna. Postoji još jedan zanimljiv detalj u uređenju pokojnika / pokojnice. Dok je tijelo još toplo, veže se marama oko vilice da se lijepo i pravilno stvrđnu mišići lica te da vilica ne ostane krivo ukrućena. Taj je čin jedan od meni dražih segmenata performansa.

Na otvorenju galerije Varuna izvela sam performans uz sjajnu glazbenu podlogu čiji je autor riječki glazbenik Josip Maršić. U performansu mi je asistirala Ksenija Nakić Alfirević koja je ujedno i tvorac mojih frizura korištenih za snimanje videa, fotografija i performans. Po završetku izvedbe izložbu su otvorile predstavnice galerija Varuna Andrea Knežević i Sanja Ausec te je uvodnu riječ imao povjesničar umjetnosti Branko Cerovac koji je ujedno i autor popratnog teksta kataloga. Izložba se sastojala od ambijentalne instalacije koja je prethodno poslužila kao scenografija za performans, seriju fotografija i videa čiji je autor Tomislav Nakić Alfirević. Fotografije kronološki prate izvedbu performansa prethodno izvedenoga u riječkom Pomorskom i povijesnom muzeju, a na videu su isti segmenti zabilježeni na fotografijama s dodatnim snimkama s drugih lokacija.

U Splitu na manifestaciji NUS sam ponovila taj isti performans samo što je namještaj, tj. scenografija bila drugačija i ovoga puta asistirao mi je splitski umjetnik Petar Grimani.

DEMONSTRACIJA A NE PERFORMANS

Neki su mediji, novinari tvoj nedavni performans *Crno na bijelom paljenja knjiga na Bačvicama* u sklopu NUS-a (Neafirmirana umjetnička scena) proglasili banalnim i destruktivnim činom. Pritom je zanimljivo da su mnogi šutjeli kada su se brojne tzv. nepodobne knjige početkom devedesetih izbacivale iz gradskih knjižnica. Neki su nadalje izjavili kako im se program NUS-a nije dojmio, s obzirom da je navodno (prema nekim medijskim natpisima) prevladavao šund i banalnost. Što ćete posebno zadržati u sjećanju na navedeni festival. Same su organizatorice NUS-a istaknule kako je publika imala prigodu pogledati

stotinjak radova sedamdesetak mladih umjetnika iz Hrvatske i inozemstva (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Češke, Francuske, Italije, Mađarske, Makedonije, Rumunjske, Slovenije i Srbije).

— **Damir Čargonja:** Na poziv organizatora manifestacije NUS (Neafirmirana umjetnička scena) Split, sudjelovao sam na otvorenju manifestacije performansom *Umjetnost kakvu poznajemo više ne postoji* čijem sam naslovu upravo radi toga što se odvija u Splitu a radi uspomene na mog nedavno preminulog prijatelja i splitskog umjetnika Bože Jelenića dodao naziv jednog drugog rada *Crno na bijelom*, tako da je pravi naziv ovog splitskog performansa *Crno na bijelom Umjetnost kakvu poznajemo više ne postoji*. Rad *Crno na bijelom* je nastao tijekom mog i Božinog posljednjeg telefonskog razgovora, kada sam ga zamolio da crnim flomasterom na bijelom komadu papira napiše riječ CRNO te ga pod nazivom CRNO NA BIJELOM prezentira na prošlogodišnjoj manifestaciji AAA (Adria Art Annale). Na žalost Božo Jelenić je nekoliko dana nakon tog razgovora umro. Ovom gestom htio sam mu odati svoje poštovanje za godine umjetničkog djelovanja i borbe na splitskoj umjetničkoj sceni. Sudjelovanje na manifestaciji NUS sam prihvatio upravo iz razloga što me je zaintrigirala činjenica što se je jedna potpuno nova mlada generacija prihvatila tako zahtjevnog posla organizacije jedne umjetničke manifestacije s tako velikim brojem sudionika. Prvotno zamišljena ideja o selektiranju radova pristiglih po raspisanom natječaju zamijenjena je na način da su svi pristigli radovi koji su zadovoljavali minimum kvalitete primljeni na kolektivnu izložbu, a da publika lijepljenjem pored njih etiketa s natpisom "like" sama procjenjuje njihovu stvarnu kvalitetu. Ovime su organizatorice, kako same kažu, željele izbjeći mogućnost pogreške pri odluci o odbijanju ili prihvaćanju pristiglih radova. Zanimljiv koncept oko prepuštanja publici da odlučuje o kvaliteti radova nije baš naročito uspio, iz razloga što na samom otvorenju nije bio dovoljno pojašnjen, te tu vidim razloge nekih od kritika na samu izložbu. No obzirom na broj kvalitetnih radova, na odličnu organizaciju same izložbe i popratnih programa te na posjećenost na otvorenju, koja je za Split nezapamćena, sve pohvale idu na stranu organizatorica, a to su Nina Jurić, koja je zbog višegodišnjeg iskustva rada na projektima izabrana za direktoricu projekta, Vini Mihanović, Martina Vuković, Ana Šunjić i Kristina Trifunović.

Što se tiče mog performansa *Crno na bijelom - Umjetnost kakvu poznajemo više ne postoji* prije samog pojašnjenja htio bih upozoriti na nemili događaj koji se desio istu noć nekoliko sati kasnije kada je u pijanoj igri jednog mladića sa zapaljenim benzinom nastradala njegova petnaestogodišnja prijateljica. Nekoliko dana mediji su prenosili lažnu informaciju o tome da je djevojka stradala u mome performansu i kako ima teške tjelesne ozljede. Na sreću na kraju se pokazalo da se to nije desilo na performansu niti da je djevojka teško ozlijeđena. Na žalost ovo neprovjeravanje informacija od strane medija, njihova želja za senzacijama u sasvim su drugi plan stavili samu manifestaciju a meni donijeli nekoliko neprospavanih noći. Naravno, kada se sve otkrilo, nikakva isprika nije stigla ni do mene ni do organizatorica. Sam performans tehnički je izveden na način da sam na početku performansa na bijeloj tkanini položenoj na plaži Bačvice ispisao crnom bojom rečenicu "Umjetnost kakvu poznajemo više ne postoji". Nakon toga sam iz kutija vadio knjige koje sam donio, te knjige koje su mi darovali prijatelji, bacajući ih na hrpu na bijeloj tkanini s natpisom. Svako malo bih prišao publici i pokazao jednu od knjiga, očekujući njihovu reakciju. Neko naročito negodovanje nisam doživio osim glasnog odobravanja kada sam pokazao knjigu napisanu na cirilici i monografiju nekog našeg nogometnog kluba, ne sjećam se kojeg, ali nije Hajduk. Knjige sam nakon toga zalio benzinom uz glasno odobravanje i uzvike "zapali", zapalio. Reagirala je i splitsko-pazinska umjetnica Alieta Monas koja je pokušavala spasiti neke od knjiga iz vatre. Za ovaj moj performans moglo bi se svašta reći, ali da je banalan nije, iako sam, a to sam i nekoliko puta izjavio, sklon svojevrsnoj banalnosti, pojednostavljenju u svom umjetničkom izrazu. Čak mi sama riječ performans polako počinje smetati u obilježju onog što činim i sve sam bliži pojmu demonstracije, umjetničke demonstracije određenog društvenog čina, u ovom slučaju možemo reći i povijesnog čina. Ono što u ovom slučaju još uvijek veže demonstraciju uz performans je ispisivanje rečenice "umjetnost koju poznajemo više ne postoji", iako ovim činom zatvaram Pandorinu kutiju pitanja o samoj umjetnosti a time i performansa. Možda ovu rečenicu najbolje problematizira Branko Cerovac u popratnom tekstu tog performansa. **E**

ŽEĐ FILIPA LATINOVICZA

UZ PREMIJERU PREDSTAVE LATINOVICZ, POVRATAK REDATELJA I DRAMATURGA MLADENA VUKIĆA, PREMA KRLEŽINU ROMANU POVRATAK FILIPA LATINOVICZA. PREMIJERA ODRŽANA U MUZEJU SUVREMENE UMJETNOSTI, ZAGREB. PRODUKCIJA: KAZALIŠNA UDRUGA KUFER, MSU I EUROKAZ

NATAŠA GOVEDIĆ

Kad je 1929. godine Magritte naslikao svoj ciklus *Riječi i slike*, pokrenuvši niz pitanja o tome zašto je ženska cipela potpisana "La Lune", a muški šešir imenicom "snijeg", tradicionalni odnos književnosti i slikarstva, prema kojemu su u pitanju *sestrice* koje skladno objašnjavaju i pojačavaju posebnosti svake od njih (pri čemu je slika u klasičnim teorijama umjetnosti vezana za simultanost percepcije, dok je tekst vezan za postupnost ili linearnost primanja informacije), prerastao je u neku vrstu permanentne pobune prema ideologiji razdvajanja slikovnog i verbalnog znaka. Istina je da su već George Sand i Emile Zola pisali o *slikovnosti svog rukopisa*, kao što su i Delacroix i Monet inzistirali na tome da slika bilježi *sintaksu pokreta*, ali tek su rane dekade 20. stoljeća stigle do iskustva prema kojem pojedine umjetnosti nikako više nisu "zasebne niše" s odijeljenim povijestima i inherencijama, čiji je maksimum obostrano "ilustriranje". Baudelaire je, recimo, slavio mogućnost da jedna umjetnost može u potpunosti zamijeniti drugu ili se s njome izjednačiti (stopiti) do te mjere da se obje (ili više njih) odjednom utječu istim izvorima, obnavljajući principe i vlastitog i međusobnog razumijevanja. I Miroslav Krleža vrlo je točno zabilježio vlastitu klasifikacijsku krizu po pitanju slikarstva i književnosti u romanu *Povratak Filipa Latinovicza* (1932). Riječ je o tekstu koji je dodatno zanimljiv i kao protuteža Krležinu deklarativnu stavu kojim se zauzima za primat figurativnog slikarstva nad različitim modernističkim eksperimentima. No kao pisac se, zanimljivo, ponašao točno onako kako je zamjerao slikarima apstraktnih kompozicija: opetovano je kršio fotografsku dokumentarnost objekta.

MANJAK SLIKARSKE INSPIRACIJE

U režiji Mladena Vukića, Latinovicz (Hrvoje Klobučar) je slikar s užasnim osjećajem da su mu sve boje počele blijediti, kao da je u pitanju gubitak vida, kao i s dubokom potrebom da zadrži prvotni intenzitet svog viđenja. Predstava se otvara tekstom o bojama, glumcem u crnini koji istupa na tamnu i praznu pozornicu iznad koje se lagano ljuljaju plohe apstraktne kompozicije *Pafama* (1922) domaćeg supermatista Josipa Seissela, signalizirajući da je sav ostali svijet oblika nekamo iščeznuo. Ostale su tek pomične plohe i likovi, uglavnom zatvoreni u svojim monolozima, nesposobni iskoračiti iz nevidljivih okvira koje im nameće socijalna pozornica Krležina romana. Vukić izdvaja dijelove romana u kojima Filip razmišlja kako "zaustaviti gibanje" boja na platnu, kako fiksirati kaos, pri tom stalno razmišljajući *treba li još uopće slikati* ili je glavni problem u tome što ne znamo *kako* stići do istinitosti bilo kojeg zabilježenog prizora. Što Latinoviczu znači slikanje? Predstava se u odgovoru na to pitanje udaljuje od predloška jer izdvaja samo moment u kojem Filip crta "grozotu" i "urlanje" gluhog djeteta, dakle višestruki paradoks: zvuk u ovoj kompoziciji postaje slika i još k tome *slikozvuk* osobe koja ne čuje. I za roman i za predstavu zbilja je ključna ta neobuzdanost i diskordija jednog grčevitog oduška antizvuka, multipnog slamanja

granica slike, govora i sposobnosti samoreguliranja, u čijem vrtlogu Filip ipak postiže svojevrsnu ekstatičnost svijesti i puno stvaralačko zadovoljstvo. Za ostale protagoniste romana, emocionalni odušak podrazumijeva isključivo neku formu zločina. U samom Krležinom tekstu, Filip najprije nastoji naslikati "rugobnost" pohotnog i nagog ženskog trbuha, u njegovoj imaginaciji vezanu za rastočenost i gnijlost (namjerno koristim Krležin leksik) bilo kakve mogućnosti ljudske intimnosti u seksualnim igrama.

VIŠAK SLIKARSKE INSPIRACIJE

U romanu Filip slika i portret svoje majke, s gnušanjem primjećujući koliko mu je teško "sakriti" ili zatomiti na slici koja polako nastaje ono papagajski lažno, sebično i namješteno u majčinoj fizionomiji. Slikarstvo je za Krležina protagonista jedina mogućnost da oljušti laž društvenih prenemaganja. No Filip u romanu ostaje vjeran slikarskom oku ne samo korištenjem umjetnih boja, nego i promatranjem kolorita prirode koja ga okružuje. Primjerice, satima je zagledan u šumsko svjetlo, koje ga na svoj način hipnotizira. Njegova potreba za bojama, tu je Vukić apsolutno u pravu, isto je što i potreba da "živi i osjeća" (bilježi Krleža). Nemoguće ju je falsificirati ni zaniijekati. Nevolja je u tome što je ta potreba i osobita vrsta usamljenosti, iz koje nema izlaza. Jer Filip više razmišlja o slikarskoj viziji Kristova "gađenja prema ljudskom mesu", nego o razlozima Bobočkine podvrgnutosti muškarcima koji će joj uskoro prerezati grlo. Kao i Leone Glembay, koji škarama kolje barunicu Castelli, Filip je ili posve zatečen zločinom ili bačen u njega. Njihovo slikarstvo kao da nastaje isključivo na sudaru mržnje prema "mesu" i zova senzualnosti istog tog ljudskog mesa: Filipov se slikarski elan itekako oporavlja u Bobočkinu krilu. Kako veli Krleža, Filip je od početne slikarske apstinencije "u posljednja dvadeset i tri dana naslikao čitav niz platna, nacrtao nekoliko stotina croquisa, impresija, akvarela, iz njega su se cijedile slike i navirale kao iz fontane".

POPITI PLAVU BOJU

Klobučar Filip Latinovicz u jednom trenutku na sceni žedno ispija plavu boju iz velike prozirne staklenke, kao da je u toj gesti sadržana neka vrsta konačnog oslobođenja. I zbilja, opiti se bojama (makar i otrovati se bojama) stalna je namjera ovog antijunaka, čije grčevito stegnute ili stalnim tremorom oslabljene ruke na sceni sebi ne daju za pravo ni sposobnost "upijanja" ni sposobnost "otpuštanja" koje traži slikarska vokacija. Poput Leonea Glembayja, još jednog Krležina slikara s europskom biografijom i hrvatskim obiteljskim stablom zločinaca, promiskuitetnih dama i ubojica, Latinovicz ne vjeruje da ima pravo na svoju umjetnost. Kvaliteta Vukićeve režije sastoji se u tome što i Klobučaru i ostalim likovima poklanja povjerenje u temeljnu ljestvicu umjetničkog stvaranja, dakle u autorske glumačke *iskaze* koji nadilaze i spektakl (posebno sliku kao medijski, televizijski slikopis), a i Krležinu ideologiju "smrti umjetnosti" koja navodno više nije dostupna *sagnjilij* i *mutnoj* ljudskoj vrsti. Svi Vukićevi

likovi izlaze na scenu sa sličnim staklenkama osnovnih boja, s time da je lik Bobočke udvojen: igraju ga submisivna, svilenim ženskim haljinama zagrnuti i unekoliko emocionalno "porazena", na pokretnu plohu stolića polegnuta te veoma blaga i topla Vesna Tominac Matačić, baš kao i prkosna, u muško odijelo stegnuta i bosa Milica Manojlović. Iako su obje glumice jaki energetske fokusi izvedbe, Klobučar slikar ne mari za njihovu prisutnost na sceni (gotovo ih ne vidi). Dvije Bobočke stoga se uspostavljaju svojim gestama i glasovima mimo narativnog "kaveza" romana, pri čemu i lice i glas Milice Manojlović kao da nastoje rastrgati i parodirati *dresuru* Krležinih likova. Dva tragična kriminalca Krležina romana, Baločanski Tomislava Martića i Kyriales Slavka Jurage, također su na sceni prisutni kao samostalni "pričavači" vlastite sudbine, s time da su obojica vrlo sugestivni u načinu na koji nasilje smatraju jedinom dimenzijom kreativnosti svojih likova. Juraga igra Kyrialesa kao čovjeka koji svemu upućuje superioran, "miran" osmijeh prezira i odustajanja, ali istovremeno šiba publiku ispovijedima o tome koliko mrzi bilo kakvu plahost i nježnost – u sebi, a onda i u drugima. Tomislav Martić jednako je tako

nepokolebljivo uvjeren da mora posjedovati Bobočku, živu ili mrtvu, jer je inače uzalud potrošio i ugled i imetak. I Baločanski i Kyriales kao da su netom istupili iz Dostojevskog, obzirom na zakon samouništenja kojemu su podvrgnuti.

PLAČ, SLIKARSKI Na samom kraju drame, koju bismo mogli odrediti kao bitku trojice muškaraca za "ispravnu" verziju Bobočkina erotskog portreta, Filipu Latinoviczu u interpretaciji Hrvoja Klobučara preostaje samo plač. Oči koje toliko teže bojama na kraju su ispunjene samo prozirnom tekućinom gubitka, koje Klobučar (nakon dominantne ljetnje tijekom prvih etapa izvedbe) igra kao istovremeni slom i otrežnjenje svog lika. Adaptacija Krležina romana za potrebe kazališta pokazuje se veoma zahvalnom: ono lice koje je u stanju popiti boje i plakati zbog Bobočkina završetka uspješno preživljava opću tragediju, ali *vraća se* u istu točku iz koje je i krenulo: u nemogućnost stvaranja. U autorsko sljepilo. Po Krležinom mišljenju, povratak je sinonim trajnog zarobljenštva. Jer boje na kraju upijaju svoje slikare, umjesto da im otvore put prema srodno izmučnim ljudskim bićima. ■

U MNOŠTVU GLASOVA PREVLADAVA ŠUTNJA

UZ DVIJE SRPSKE PREMIJERE: PREDSTAVU VAŽNO JE ZVATI SE ERNEST U REŽIJI NIKOLE ZAVIŠIĆA
TE ŽIVOT JE SAN U REŽIJI SLOBODANA UNKOVSKOG U NARODNOM POZORIŠTU U BEOGRADU

NENAD OBRADOVIĆ

O, malen je dar nam dan, jer sav život - to je san, a san su i sami snovi.

— Pedro Calderón

Jedan od najintrigantnijih pisaca svjetske literature, Oscar Wilde, princ ljepote i zabave, u svojim je djelima propitivao sasvim novo razdoblje engleskog društva koncem 19. stoljeća. Poznat po dramskim i esejističkim djelima, Wilde je bio oštrouman kritičar društvenog stanja i arogantne vlasti viktorijanskog društva zbog čega je bio omražen i proganjen. Iako su kasnije generacije Oscara Wildea prigrlile kao nezamenljivog književnog klasika, stilskog perfekcionista i umjetnika ekstravaganantnog stila, koji je prema Borgesu *uvijek bio u pravu*, u vrijeme njegova života bio je prezren, omalovažavan čak i zatvaran zbog svojih stavova i homoseksualnosti. Postojalo je nešto jako britko u njegovom književnom jeziku i djelovanju, nešto što je odavalo društvene anomalije i razotkrivalo turobnu tjeskobu, te ne čudi da je dugo, čak i poslije *otvaranja granica svijeta* početkom 20. stoljeća, ostao bojažljivo prisutan, prezren od Crkve i političkih režima. Postavlja se pitanje koliko su stavovi krutog religijskog svjetonazora i omalovažavanja Wildova djela bili ispravni, budući da je sam propovijedao jednakost i ljubav držeći da je svaka individualnost jedinstvena, ali da smo na zemlji svi jednaki i jedni drugima potrebni. Takva stajališta Wilde iznosi u pomalo zaboravljenom eseju *The Soul of Man Under Socialism*, gdje se priklanja socijalizmu, povezujući čovjeka, Krista i buduće generacije u jednu ravan, stavljajući Kristovu individualnost kao *inspiraciju* za budući život. Pored političkih i etičkih eseja Wilde je stvorio dva djela, *Slika Doriana Greya* i *Važno je zvati se Ernest*, iz kojih izvire oštar, fulminantivan jezik, gdje se ponajviše prepoznaju i piščeve osobnosti.

PODVOJENOST U KOSTIMIMA HODAJUĆIH MANEKENA Komedija *Važno je zvati se Ernest* doživjela je brojne izvedbe, kazališne i filmske, te postala Wildeovo najpopularnije i najizvođenije djelo. Za ovu komediju mogli bismo reći da ponajviše odiše Wildeovim duhom i kreativnošću, te da iz nje možemo u velikoj mjeri upoznati Wildeovu individualnost. *Važno je zvati se Ernest*, komedija koja kritizira društvene norme i gdje se raskrinkavaju moćni vlastoidršci i prepotentni moćnici, premijerno je izvedena, 14. siječnja, na sceni "Raša Plaović" Narodnog pozorišta u Beogradu. Redatelj predstave Nikola Zavišić u jednom intervjuu beogradskom dnevniku *Danas* kaže: "Važno je biti iskren: The importance of being Ernest! To je očigledna Vajldova igra rečima, ironija koja treba da kosne njegove likove koji su svi do jednog, bar dvolični, toliko lažljivi i nepošteni. S druge strane, oni jednostavno moraju da kriju pravi identitet, svoje težnje. Prinudeni su

U ZEMLJI U KOJOJ SE VLAST AROGANTNO I BESKOMPROMISNO OBRAČUNAVA SA RADNICIMA, GDJE STUDENTI NEMAJU OSNOVNA PRAVA NA ŠKOLOVANJE, GDJE JE IZRAŽEN FINANCIJSKI JAZ IZMEĐU SIROMAŠNIH POJEDINACA I MOĆNIKA NA VLASTI, REŽIRATI CALDERÓNA BEZ ODREĐENIH POLITIČKIH SMJERNICA KA SADAŠNJOSTI ZAISTA JE BESPOTREBNO

da se kriju iza veštačkih konvencija da bi zataškali šta zaista misle. Ernest na engleskom ima brojna duboka značenja koja su naprosto neprevodiva na srpski. Svi su spremni na sve, da se odreknu identiteta da bi se zvali Ernest – to je najbanalniji smisao koji otkriva intrigu i zaplet ove komedije. Ljudi lažu i mažu sve vreme, predstavljaju se kako žele i kako drugi žele da oni budu predstavljeni i viđeni jer je to društveno prihvatljivo." Njegovi motivi svakako su jako važni, čak neophodni, u opštoj bestijalnosti društva, pojačanoj agresiji i nasilju i turobnoj homofobiji koja nas okružuje. Ipak od velikih riječi na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu nije ostalo gotovo ništa vrijedno pažnje, niti se mogla osjetiti stvarna potreba za raskrinkavanjem ovdašnjih, lokalnih foliranata.

Centralni motiv Wildeove komedije ostaje dvostruki život kroz zamenu identiteta, te izvan toga redatelj Zavišić ne ide daleko. Naime, glumci predstave kreću se kao po manekenskoj pisti izgovarajući Wildeove rečenice koje počesto zazvuče karikaturno i bespotrebno. U nekoliko navrata motivi se ponavljaju, rečenice ostaju nejasne te se za dva sata, koliko predstava traje, osjećala suštinska neiskroštenost Wildeova jezika, bez ikakvih ironičnih ili kritičnih scenskim momenata. Redatelj je veliku pažnju poklonio dodatnom ocrtavanju lažnih i arogantnih likova, što je stvorilo kontraefekat doimajući se kao prenaglašeno uobličavanje likova koje smo upoznali i koji su na sceni kako bi publici predali vlastito umijeće, Wildeovim jezikom. Pored prenaglašnih likova, redatelj Zavišić kroz odnos Johna Worthinga (Nenad Stojmenović) i Algernona Moncrieffa (Miloš

Dordević) prikazuje homoseksualni par, čiji izlivi nježnosti i arogancije poprimaju centralno mjesto njihova odnosa. To svakako može ukazivati na današnju percepciju homoseksualnih parova ali i (ne) namjerno "gurnuti" priču u opštu banalizaciju istog pitanja, kroz karikiranje i neduhovite momente.

Od glumaca najzapaženiju ulogu ostvaruje Nenad Stojmenović, koji se točno i jako efektno snalazi u zadatoj mu ulozi. Stojmenović se posebice inspirativno ostvaruje u kostimima (kostimografkinja Bojana Nikitović) koji doprinose njegovom glumačkom izričaju, dajući mu u isto vrijeme komičan i kritički efekt. Jasno je da šareni, efektni, jarki i karikaturni kostimi mogu doprinijeti pozitivno ovoj predstavi i ponekom glumcu (N.S), ali i naškoditi glumcima koji na sceni opstaju zahvaljujući kostimima i scenografiji, u koju i sami zapadaju i ne uspijevaju pronaći put do sopstvene glumačke iskre.

VRIJEME JE DA SE PROBUDIMO Španjolski dramski pisac Pedro Calderón de la Barca svoje najpoznatije djelo *Život je san* napisao je 1635. godine, potencirajući mnoštvo pitanja i dilema od kojih centralno mjesto zauzimaju odnos vlasti i slobode. Poznat po raskošnom i metaforičkom jeziku, u svojim dramama Calderón se bavi mnoštvom dilema koje su ga mučile, pružajući čitatelju (ili gledatelju) galeriju nesretnih, okrutnih ili komičnih likova, zarobljenih u sopstvenim odajama neostvarenog života. U drami *Život je san* pisac u tri čina propituje granicu između vlastita izbora i onoga što nam propisuje sudbina. Poljski kraljević Sigismund, koji je zatvoren u kuli zbog proročanstva da

će biti okrutni tiranin, u ovom djelu postaje inspiracija za svakog od nas. Koliko smo zarobljenici vlastitim izborom, a koliko smo to zahvaljujući drugima? Imamo li pravo biti slobodni, iako nam sudbina propisuje nešto drugo? Da li se plašimo slobode ili je sebično čuvamo samo za sebe? Što se događa kada postanemo slobodni?

Redatelj Slobodan Unkovski dramu *Život je san* postavio je na scenu Narodnog pozorišta u Beogradu. Predstava, najavljivana kao jedna od najvažnijih premijera u ovoj sezoni, dočekana je sa mnoštvom medijskih najava i prikaza. Redatelj Unkovski ovu je dramu režirao čini se, ipak, sasvim neopterećen suštinom, za šta se prilikom gledanja ove predstave nije mogao izvući valjano objašnjiv razlog. Na sceni su zaigrali neki od najznačajnijih glumaca mlade i starije generacije, tekst Pedra Calderóna ima puno potencijala za aktualno i kritičko sagledavanje stvarnosti koju živimo, a mi ipak imamo predstavu koja nam puno toga prešućuje i gotovo kroz maglu nagovještava. Predstava *Život je san*, u videnju Slobodana Unkovskog, doima se kao estetski spektakl u koji nisu uključena Calderónova propitavanja vlasti niti politike, ali ni sudbine i slobode. To je razlog da ova predstava nema jasnu poruku, a ne može je ni imati bez osvrtnja na neka od ključnih Calderónovih političkih propitivanja. Tako na sceni dobivamo slatunjavu priču o mladom kraljeviću sa blještavim i nepotrebnim scenskim prostorom koji više zamara nego što govori. Glumci u predstavi progovaraju bez dublje zaokupljenosti što osobito dolazi do izričaja u slučaju mladog kraljevića (Nikola Rakočević), prenaglašenim govorom, stavom i upadljivom zanesenošću koja divulgira duboku nesigurnost.

U zemlji u kojoj se vlast arogantno i beskompromisno obračunava sa radnicima, gdje studenti nemaju osnovna prava na školovanje, gdje je izražen finansijski jaz između siromašnih pojedinaca i moćnika na vlasti, režirati Calderóna bez određenih političkih smjernica ka sadašnjosti zaista je bespotrebno. Gotovo suvišno. Ovo što danas živimo, kako reče Camus, "sasvim je zanimljivo, što će reći tragično". ■

8. ZAGREBDOX

Ovogodišnje izdanje ZagrebDoxa, najvećeg međunarodnog festivala dokumentarnog filma u regiji, održat će se od 26. veljače do 4. ožujka u Movieplexu u Centru Kaptol. Osmu godinu zaredom domaća će publika u osam festivalskih dana imati priliku pogledati više od 150 dokumentiranih priča iz raznih krajeva svijeta.

Ovogodišnji natjecateljski program ZagrebDoxa uključuje 50 dokumentaraca, od čega je 30 filmova u međunarodnoj, a 20 u regionalnoj konkurenciji. Uz konkurenciju, ZagrebDox prikazuje još šest službenih filmskih programa: Glazbeni globus, Happy Dox, Kontroverzni Dox, Stanje stvari te prošle godine pokrenute Majstore Doxa i Teen Dox. Popratni programi pak uključuju niz retrospektiva: Baltičke dokumentarce u selekciji danskog filmskog stručnjaka Tuea Steena Müllera, retrospektivu Danske filmske škole (*Den Danske Filmskole*) po izboru Arnea Broa, voditelja dokumentarističkog studija na DDF-u i retrospektivu eksploatacijskih, često i pseudo dokumentaraca s naglaskom na senzacionalističke teme koje nazivamo Mondo, a koji su obilježili šezdesete godine prošlog stoljeća. U autorskoj retrospektivi ove godine predstavljamo međunarodno priznatog i višestruko nagrađivanog američkog neovisnog filmaša Jaya Rosenblatta, čiji filmski opus broji više od 25 naslova te stotinjak nagrada. Domaće retrospektive uključuju prezentaciju filmova Fade Ina, a autorska večer posvećena je redatelju Tomislavu Radiću.

MEĐUNARODNA KONKURENCIJA

Dio međunarodne konkurencije je i film *Pet uništenih kamera* redateljskog dvojca Emada Burnata i Guy Davidija. Palestinski poljoprivredni radnik Emad ima pet videokamera, od kojih svaka na svoj način prikazuje borbu njegova sela protiv izraelske okupacije. On živi u Bil'inu, zapadno od grada Ramallaha na Zapadnoj obali. Prvom je kamerom snimio kako buldožeri ruše masline 2005. godine, a na njihovu je mjestu podignut zid koji prolazi preko zemlje seljana radi odvajanja novih židovskih naselja od Palestinaca. No dolazi do eskalacije, uhićenja i ubojstva seljana, ali

Emad i dalje snima, usprkos molbama njegove žene, koja strahuje od odmazde. Snimke predstavljaju snažan osobni dokument o borbi jednog sela protiv nasilja i ugnjetavanja.

REGIONALNA KONKURENCIJA

Austrijski film *Abendland* Nikolausa Geyrhaltera filmska je pjesma o kontinentu noću, 'zemlji večeri', kulturi nad kojom sunce zalazi iako je istovremeno vrlo aktivna. Prizori prikazuju noćni rad nasuprot večernjoj digresiji koja donosi zaborav, rođenje i smrt, pitanja koja čekaju odgovor u polutmini; jezični Babilon, rutinu dnevnih vijesti, političko pregovaranje – i sve to prepuno detalja koji nas tjeraju da promatramo stvari na novi način.

GLAZBENI GLOBUS

Glazbeni globus među brojnim naslovima donosi i dokumentarni film *Inni* Vincenta Morisseta koji prati Sigur Rós na završetku njihove posljednje turneje u studenom 2008. godine. Film je sniman u dvorani Alexandra Palace tijekom dvije večeri nastupa. 'Inni' je prvobitno snimljen u digitalnom HD formatu, ali je prebačen na 16-milimetarsku vrpču, a zatim projiciran i još jednom snimljen, ponekad i kroz staklo i druge predmete, kako bi djelovao impresionistički. Taj je efekt postignut uz pomoć Karla Lemieuxa, koji je zaslužan za vizualne efekte kanadskog sastava Godspeed You! Black Emperor.

HAPPY DOX

Program Happy dox uključuje i kanadski film *Recesionirajte se! Za zabavu i profit!* autora Jamie Kastnera koji kreće na crnohumorno putovanje po Kaliforniji, Europi i Dubaiju na kojem upoznaje ljude koji su uspjeli dobro iskoristiti svjetsku gospodarsku krizu. Uz dozu tuđe, film se bavi univerzalnom ironijom suvremenog čovjeka čijom egzistencijom upravlja tržište.

KONTRIVERZNI DOX

Ispovijedi ekoterorista američkog autora Jaya Browna nije tipičan ekološki film. Film iz programa *Kontroverzni dox*, gledan kroz oči aktivista Peter Jay Browna, omogućuje nam intiman pogled u svijet aktivista s brodske palube naspram samopozvanih spasitelja i morskih buntovnika, onih koji su posvetili svoj život očuvanju okoline i životinja te pomogli oblikovanju 'Zelenog Pokreta' kakvog danas volimo i znamo.

MAJSTORI DOXA

Ovo nije film iranski je dokumentarac koji prati jedan dan u životu izoliranog filmaša, a posvećen je svim iranskim filmskim autorima čiji je rad onemogućen zbog tamošnjeg režima. Redatelj Jafar Panahi ulaže žalbu Visokom sudu protiv

presude prema kojoj treba odslužiti šest godina zatvorske kazne te ima zabranu da se nastavi baviti svojom profesijom.

STANJE STVARI Živimo u doba posljedica. Zapadno carstvo pokazuje znakove zamora i došlo je vrijeme za temeljito preispitivanje neokapitalizma. Film *Četiri jahača* britanskog autora Rossa Ashcrofta ne osuđuje bankare, političare i medije, već raspravlja o cjelokupnom sustavu. U malo više od 90 minuta 23 najvažnija svjetska intelektualaca iznose svoje mišljenje o suvremenom kapitalizmu. Program Stanje stvari donosi nam film koji na kraju nudi iznenađujuće jednostavna rješenja za promjenu lošeg stanja stvari u našem svijetu; kako to ekolog Satiš Kumar kaže: "Ono što su ljudi stvorili, ljudi mogu i promijeniti".

TEEN DOX Dobitnik nagrade za najbolju kameru u dokumentarnom filmu na ovogodišnjem Sundanceu, *Putinov poljubac*, danski je dokumentarac autorice Lise Birk Pedersen koji govori o sazrijevanju. Marsha je inteligentna devetnaestogodišnjakinja, ujedno glasnogovornica mladog domoljubnog pokreta Nashi koji se pokušava riješiti svih neprijatelja Rusije. Jednom je prilikom poljubila premijera Vladimira Putina i time još više dokazala svoje divljenje i obožavanje velikog vođe, ali to će se promijeniti kada stupi u kontakt s pripadnikom liberalne opozicije te po prvi put posumnja u svoja politička načela i odluke.

AUTORSKA RETROSPEKTIVA JAYA ROSENBLATTA

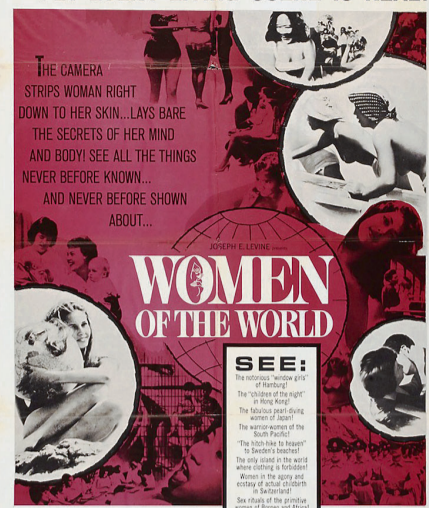
Miris gorućih mrava autora Jaya Rosenblatta nezaboravni je dokumentarac koji progovara o patnjama koje donosi muško odrastanje. On istražuje oblike okrutnosti koje su dečki spremni počinuti, ali i pretrpjeti. *Miris gorućih mrava* izaziva gledaoca na razmišljanje o tome na koje sve načine društvo želi lišiti dječake njihove cjelovitosti. Putem raznih događaja u životu jednog dječaka dolazimo do spoznaje na koje sve načine muškarci mogu postati emocionalno isključeni i otuđeni naspram svoje ženske strane.

MONDO DOX

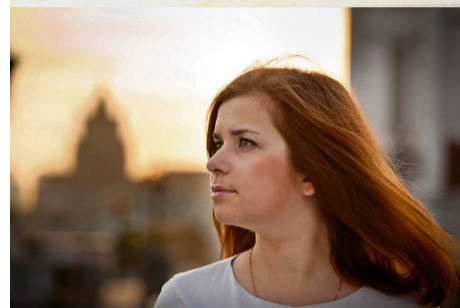
Talijanski film *Žene svijeta* redateljskog trojca Gualtieria Jacopettija, Paola Cavara i Franca Prosperija za cilj ima braniti i napadati naše predodžbe o ženama. U filmu vidimo izraelske vojnkinje kako treniraju, modele koji poziraju za časopise, a istražuje se i "ritual" sunčanja u toplesu. Širom svijeta seks je i dalje glavni predmet trgovine, a žene su eksploatirane. Pratimo prostitutke dok rade na ulicama i u izlozima posebnih četvrti, a ulazimo i u noćne klubove sa skandaloznim programom.

UNBELIEVABLE! INCREDIBLE!
—YET EVERY LIVING SCENE IS REAL!

TECHNICOLOR™ PRESENTS PETER LISTVON PRESENTS GUALTIERIO JACOPETTI PRESENTS PAOLO CAVARA & FRANCO PROSPERI PRESENTS

SVIJET JE KONCLOGOR

PISAC KOJI PIŠE JEDNU JEDINU KNJIGU, KOJEG TJERA UVIJEK JEDAN ISTI BIJES, ALI NEPONOVLJIVO

DARIO GRGIĆ

Kada je Basara ulazio u književnost jako se puno govorilo o dokumentarizmu. Ispovijest i dokument. To su trebale biti jedine književne forme vrijedne pažnje. Kod Basare se radi o dokumentarizmu, ali to je dokumentarizam imaginacije. On je pisac erudit, no njegova se erudicija jednako naslađuje teorijama zavjere kao i rafiniranim Nietzscheovim aforizmima. Kada piše povijest Srbije (u romanu *Početak bune protiv dahija*), on već nakon prvih nekoliko stranica uranja u onirizam i piše oniričku povijest – ne zanima ga historijski utvrdivo horizontalno gibanje duha u povijesti, nego vertikalni uspon (ili sunovrat) istoga. Njegove se knjige bave onim čega nema, onim čije postojanje ne možemo egzaktno dokazati, a što na vrlo snažan i uvjerljiv način određuje sve što se zbiva.

BASARA, U BITI, JEDNOSTAVNO I PRILIČNO REALNO GLEDA NA STVARI. SVIJET JE KONCENTRACIJSKI LOGOR, ZAMASKIRAN U UGODAN ŽIVOT

NIETZSCHE I STALJIN Njegova je književnost divlja, onako kako su, ako je za vjerovati starim zapisima, bili "divlji" Indijanci. Zapis iz predaje Hopi Indijanaca kao da je izašao iz Basarine ruke: "Narod Hopi živeo je nekada u Palatkvabi. I, malo po malo, narod se iskvario. Ljudi počehše da lenstvuju i da se po čitav dan kockaju; žene zapustiše svoje poslove i posvetiše se igri. Zavladao je opšte ludilo i nered. Poglavice više niko nije slušao, a uskoro i njih obuze opšta bolest bezbrižnosti". U *Srcu zemlje* (Laguna, Beograd, 2011.), gdje mu je glavni junak Nietzsche, ovaj vehementni junak zapisuje (i to nikom drugom nego sestri, koju je "pravi" Nietzsche prezirao) kako je živo čudo što se u Njemačkoj nije ubio, što nije ni pomislio na samoubojstvo, jer "to gde mi živimo nisu gradovi nego udžbenici geometrije". To nije pobuna protiv reda, nego upozorenje da je takav svijet idealan pod uvjetom da su ljudi kockasti ili romboidni. Basarin brkati njemački filozof za glazbu (koju je ovaj obožavao, čak je i skladao) kaže kako ona, za razliku od poezije koja se obraća srcu, opći jedino sa strastima. Koliko god bila rafinirana, glazba ne može prenijeti ni najbanalniju poruku (tipa: odi u sobu i donesi mi šešir).

Sam Basarin Nietzsche kontrapunktiran je Staljinu. Staljin nosi ničeovske brčine, filozofovi su lažni; ispod ovih kazališnih uzgaja se hitlerovski tanki brčić. Nietzsche pati, a Staljin nanosi patnju. U romanu se pojavljuju Lou Andreas Salome i Paul Ree. Ree je utjecao na filozofa u vrijeme kada je pisao *Ljudsko, odviše ljudsko*, a Salome mu je dala korpicu na prošnju. Atatürk čita njegove knjige i reformira tursko društvo.

Richard i Cosima Wagner prisutni su kroz skatološke seksualne igrarije Friedricha i Cosime. Lou dlake na spolovilu fazonira po uzoru na Nietzscheove lažne brkove. Basara je bio konzul na Cipru, gdje se radnja događa, i gdje Nietzsche nikada nije bio. Srbi roman čitaju u križaljci: Cipar = Srbija, Wagner = Šešelj, Nietzsche = Milošević. Roman je parodija, osjećaj za svijet u njemu je špenglerovski, a sam autor je brz kao munja. Pisac je to koji uspijeva sačuvati odnos prema svijetu kao prema tajni, a ne kao da postoje tabu zone pa će vas sad on, tretirajući ih, skandalizirati. Njega određuju metafizički humor i ezoterička ironija, a ne socijalne zabrane. Tako je pisao i povijest srpske književnosti: *Looney Tunes* (Laguna, Beograd, 2009.) i *Sveta mast* (Laguna, Beograd, 2010.). Srbi imaju Velikog Disidenta (Dobrica Ćosić) i gomilu malih pisaca koji bi svi da budu "Kiš posle Kiša". Sada ću ja da budem Kiš, ultimativni je motto. Doduše, slično je i s ove strane Drine. Kao i s tim Velikim Disidentom, koji se u nas pojavljuje u inačici Hrvata prije nego je bilo samostalne Hrvatske, što je notorna laž, jer su uglavnom visili po komitetima. Ali, naglašavaju oni, kao iredenta.

ANTIMODERNIZAM PLUS BAUDRILLARD Povijest srpske književnosti odvija se po zabitima zavijanama snijegom, gdje Basara s ekipom održava književne večeri. Najbolji poznavatelji te književnosti su učiteljice iz provincije. Disidentizam disidentata je debilizam polutalantata. Autor o sebi piše s ironijom koja često prelazi u parodiju. Basara je pronašao način da o temeljnim stvarima progovori zanimljivo. Za njega je politika maska, kao i sve drugo. A temeljni svjetonazor mu je antimodernizam plus Baudrillard. Sam na jednom mjestu piše kako je znao da nije lud kada se napokon prevelo Spenglera, Evolu i Baudrillarda, kojeg očito čita na pravi, dakle satirički način. Baudrillard je jedan od ključnih satiričara epohe. Nešto kao Swift, nekoć. Humor je možda jedini sastojak književnog djela po kojemu se na imaginativnoj kladionici književnih djela za vječnost može procjenjivati šanse knjiga u vremenima koja dolaze. Ruka koja ne zna narisati karikaturu lako bi moglo biti da je ruka lišena dara. Basaru očito iritira fašizacija društva – to nema veze s pričama o partizanima i onima koji to nisu bili, nego on nastoji ući u dekodiranje temelja totalitarizma. Totalitaristička društva, zapisuje, odlično organiziraju prometne veze, otvaraju toalete, pometu gradove, ukinu luksuz kao osnovno mjerilo života, ali sve ubrljaju rasnim teorijama i praksama. U romanu *Mein Kampf* (Laguna, Beograd, 2011.) radnja se događa u bolnici, koja valjda simbolizira oboljelost kompletne šire zajednice. Basara, u biti, jednostavno i prilično realno gleda na stvari. Svijet je koncentracijski logor, zamaskiran u ugodan život. "Čitav Zlatibor je veliki koncentracioni logor koji se od nacističkih razlikuje samo po tome što su smeštaj i hrana nešto bolji, ali samo zahvaljujući tome što se papreno naplaćuju."

ŠIBICARSKA TEHNIKA Kao i: "Nevolja je sa totalitarnim doktrinama u tome što dobre stvari upotrebljavaju u loše svrhe. Uzmimo nacizam. Nikakav profit, samo zadovoljavanje potreba! Nikakvo skitničenje,

SVETISLAV BASARA Srcu zemlje

Da li će Fridrih Niče uspeti da napravi luft-balon na Kipru i kako će posle toga izgledati istorija Evrope?

SVETISLAV BASARA Mein Kampf

Čitav svet je bolnica, ko to shvati na vreme ima šanse da ostane zdrav.

SVETISLAV BASARA Looney Tunes

Književnici koji su postali književni likovi, književnost koja više nije druga strana stvarnosti već stvarnost po sebi!

Svetislav Basara, *Mein Kampf*, Laguna, Beograd, 2011.; *Srcu zemlje*, Laguna, Beograd, 2011.; *Sveta mast*, Laguna, Beograd, 2010.; *Looney Tunes*, Laguna, Beograd, 2009.

I U MEIN KAMPFU SE SPOMINJE NIETZSCHEA: DA SE RODIO U SRBIJI, ZAVRŠIO BI KAO SEOSKI UČITELJ, A POLUDIO BI VEĆ U DVADESET PETOJ

nikakve političke partije, nikakvi sindikati, nikakav hleb bez motike, nikakav ekspresionizam, nikakve orgije. Posao i zdravstveno osiguranje za sve. Dotle je sve u redu. Ali onda dolazi rasna teorija, politika lebensrauma i Holokaust. Tu već počinje ludilo". Ide Basara i dalje: ludilo je ovaj naš život u samo tri dimenzije. Čak i zatvorska ćelija ima četiri zida. A društvu se na čelu nalazi predsjednik koji je kombinacija "čistačice, veterinara, socijalnog radnika, školskog psihologa, zadušne babe i devojke za sve". Sve je podređeno luksuzu, a na noćnim ormarićima *Biblija* i na zidu raspelo, kao da "Isus nije umro na krstu, nego u Hajatu". "Imbecilnost", na koncu, "ovde nije bolest nego politički sistem". Iza Basarine šibicarske spisateljske tehnike – to je ono kada vas frajer pita ispod koje kutije šibica je kuglica – ispod njegove stalne promjene tempa i teme, ispod svih njegovih umažajućih digresija ne stoji samo potreba da se jedan način života prokaže kao neljudski i ismije svim sredstvima, nego i svojevrzni antimodernistički postmodernizam. Basara je aktivno sudjelovao u polemikama između urbane i ruralne spisateljske struje u domovini i dobro je branio – na svoj opaki, prevrtljivi i brzi način – boje postmoderne. A to je, je li, ono kad nemaš boju. Pogotovo ne lokalnu boju. Slika Srbije prekovana u Basarinoj radionici sliči na Hrvatsku, sve je to tu negdje, jedino što mi Basaru za trku nemamo: naši su pisci na smrt ozbiljni, kao Kierkegaard. On je pisac koji piše o nacifikaciji koju su u nas (i u njih) lukavo nazivali demokratizacijom, a sve podvodi pod zajednički nazivnik kretinizacije. I u *Mein Kampfu* se spominje Nietzschea: da se, piše Basara, rodio u Srbiji, završio bi kao seoski učitelj, a poludio bi već u dvadeset petoj. U Hrvatskoj bi dogurao do Akademije, a lud bi se rodio. Lud i glup, dakle potpuno dosadan. Čime se nikome ne daje alibi. Basara je pisac. Nije ništa drugo, ništa veće, ali bogme ni ništa manje od toga. On također kao da je pisac jedno dvjestotinjak godina. Potpuno neiskvaren vlastitim podlostima, kao i podlostima učevnih kružoka, što svoje generacije, što općenito. I koji piše jednu jedinu knjigu, kojeg tjera uvijek jedan isti bijes, ali neponovljivo. ■

BALAST BANALNOSTI

ROMAN JE INTRIGANTNO DISLOCIRAO OKVIR FIKCIONALIZACIJE OVDAŠNJIH PREDRATNIH I POSLIJERATNIH TRANZICIJSKIH PROCESA. ŠTETA ŠTO U NJEGA ONDA NIJE USPIO UPISATI I ZANIMLJIVIJU PRIČU

BORIS POSTNIKOV

Pripovjedne strategije *Sjetve soli*, četvrtog romana bosanskohercegovačkog pisca Muharema Bazdulja, sastoje se velikim dijelom u finoj eskivaži predvidljivog, “prvoloptaškog” tretmana središnjih motiva. Pišući o poznatom skandalu iz zime 1986. godine, takozvanom “fašističkom rodendanu”, na kojem su se okupili brojni danas poznati umjetnici i novinari, a tada studenti, pa tulumarili uz filmove Leni Rieffenthal, pjesme Lili Marlen i pripadajuću naci-ikonografiju (koja je uključivala vojne uniforme i neke sasvim bizarne detalje poput majonezom iscertanih kukastih križeva na sendvičima), većina bi autorica i autora, vjerojatno, iskoristila simbolički potencijal poznatih imena i ideološku potku pa napisala beletrizirani publicistički prikaz “slučaja”. Bazdulj, međutim, taj događaj pokušava nenapadno i funkcionalno uklopiti u radnju, a imena sudionica i sudionika diskretno prešućuje (iako je roman, zanimljivo, posvećen jednom od poznatijih posjetitelja “fašističke žurke”, Miljenku Jergoviću). Pišući o liku koji se danas, nakon tridesetak godina, vraća iz Beograda u Sarajevo, grad u kojem je završio osnovnu i srednju školu sedamdesetih i osamdesetih, većina bi zasigurno oslonila narativno težište na ratne godine, insistirajući na eksplikaciji razlika nekadašnjeg i sadašnjeg Sarajeva; kod Bazdulja, višedesetljevo izbivanje lika služi, doduše, kao mehanizam odučenja novih imena ulica, novih običaja i nove arhitektonske vizure grada obilježene golemim neboderima izgrađenima malezijskim novcem, ali politička je dimenzija uglavnom povučena u drugi plan, otvarajući prostor igri asocijativnog ulančavanja sasvim intimnih, melankoličnih refleksija i reminiscencija. Ova intimizacija prošlosti, treba dodati, povremeno do te mjere naturalizira poslijeratnu islamizaciju Sarajeva, da postaje ideološki sumnjiva. Bez obzira na tu primjedbnu, *Sjetva soli* očito, premda napušta neke ambicioznije kompozicijske zahvate iz

S JEDNE STRANE NEINSPIRATIVNA MIMETIČKA “BAZA” KOJA “EFEKT REALNOSTI” PROIZVODI POPISOM NAMIRNICA IZ DUĆANA, S DRUGE MUTNA METAFIZIČKA “NADGRADNJA” KOJA ISPRIPOVIJEDANA ZBIVANJA OTKUPLJUJE LOGIKOM SOLIPSISTIČKE HIPERSEMANTIZACIJE I HIPERSENTIMENTALIZACIJE

prethodnih Bazduljevih romana, nastavlja vrlo dosljedno razvijati autorsku poetiku obrubljenu sentimentalnošću, suptilnošću i gustim tragovima pasioniranog čitanja.

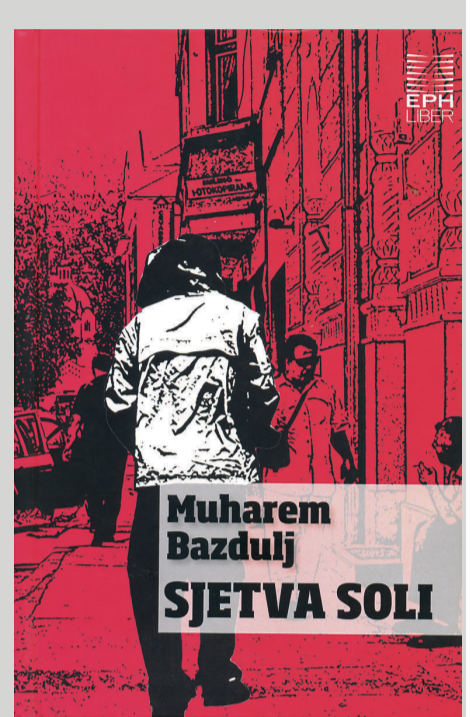
RASUTO ZRNJE Već je naslov intertekstualni mig na grčki mit o Odiseju, koji je pokušao izbjeći odlazak u Trojanski rat sijući svoje oranice solju kako bi se pričinio ludim. Taj je motiv krovna metafora života pripovjedača Janka Aleksića: njegovih je četrdeset i nešto godina prošlo uglavnom, lamentira, u sijanju soli, uzaludnim i destruktivnim napuštanjima i odustajanjima od prijateljstava, ljubavi, sjećanja. “Ništa više ne stoji na putu konačnom sparušivanju naših života”, zaokružuje u mottu romana taj rasuti, dekomponirani život citat Ismaila Kadarea. Nepunih pet dana koje Janko provodi u Sarajevu postaje onda vremenskim okvirom analeptičkih svodenja računa izgubljenog vremena. Povod je njegova dolaska/povratka smrt Mladena, najboljega školskog druga, s kojim je zajednički prolazio mutne i, povremeno, mučne inicijacijske neminovnosti predadolescentskih godina: Bazdulj upečatljivo skicira mikrosocijalne generacijske kodove i odnose koji su se u njima razvijali. Na Mladenovu pogrebu, Janko sreće Muharema Bazdulja, pisca i novinara *Oslobodenja*, lik konstruiran na brojnim i nepogrešivim autobiografskim signalima. Njihova skorašnja zajednička večera završit će pričom o “fašističkom rodendanu”; tamo je, doznajemo, bio i Mladen, a kasniji medijski progon i policijska isljeđivanja omladinki i omladinaca koji su skrenuli sa službenog ideološkog kursa postali su glavnim razlogom kraja dječaćkog prijateljstva. Rekonstruirajući idućega dana onodobni medijski tretman tog skandala u arhivi *Oslobodenja*, kamo ga je Bazdulj odveo, listajući stare brojeve novina i čitajući članke, inače ekstenzivno citirane u samom romanu, Janko s dvoipolidesetljeve distance začuđeno proučava tada neupitan diskurzivni okvir stvarnosti, a sada samo anakron, ridikulozan sklop ideoloških fraza i poštapalica. U završnoj epizodi, on provodi večer s Mladenovom sestrom, svojom nekadašnjom simpatijom, a njihova kasnonoćna šetnja i nekoliko poljubaca nevina su posveta propuštenim životnim prilikama i neostvarenim čežnjama; preostaje povratak u Beograd, u dobro uvježbanu rutinu svakodnevice, bez katarze, bez preokreta i bez razrješenja, s tek nekoliko novih valera nostalgije, još nekoliko rasutih zrna soli.

Koncipirana kroz implicitan, ali znakovit odmak od očekivanih matrica eksplikacije razdoblja dekadencije kasnog socijalizma, bez ozbiljnijih otkliznuća linijama manjeg narativnog otpora prema utješnoj izvjesnosti čvorišta kolektivnih identifikacija, suzdržavajući se od eksploatacije razvikanog slučaja “rodendan”, *Sjetva soli* pretendira, dakle, na bolje društvo rafiniranijih, probranih naslova postjugoslavenske proze. Postoji, međutim, nekoliko razloga zbog kojih se u njemu neće naći.

BEZ MOTIVACIJSKE PLAUZIBILNOSTI Za početak, naizgled irelevantan kuriozitet s uvodnih stranica romana. Odlazeći iz Beograda zavejanog gustim

“decembarskim snijegom” u Sarajevo, Janko na aerodromu razmišlja o provincijalnosti srbijanske metropole, precizno odraženoj na ekranu s destinacijama avionskih letova: one se, kaže, “svode na glavne gradove susjednih država i nekadašnjih osvajačkih imperija”, dok u zbilja velikim zračnim lukama “najave polazaka i dolazaka liče na ponudu sportske kladionice: tu su Tel Aviv i Košice, Barcelona i Krakov, Temišvar i Hamburg, Liverpul i Kijev”. Na trenutak se pokoleba, vidjevši najavu leta za ukrajinski Donjeck, ali odmah shvati kako je to charter linija za nogometaše kluba Šahhtar, koji to veče “na Partizanovom stadionu igra posljednje kolo UEFA lige” – detalj, dakle, postaje samo dodatnom potvrdom beogradskoga provincijalizma. I ne bi u ovom usputnom mikroesejističkom potezu bilo ništa sporno – naprotiv, opservacija je svježja i relativno duhovita – da nije nezgodne činjenice: Šahhtar nije s Partizanom igrao u prosincu, nego u studenom, nije bilo posljednje, nego pretposljednje kolo, i nisu se natjecali u UEFA ligi, nego u Ligi prvaka. U romanu koji pretendira na mimetičku vjerodostojnost, a pripovijeda ga lik koji se razmeće poznavanjem ponude sportskih kladionica, ovakav gaf ipak ne mora biti razlog za ozbiljniju zamjerku – nije ga, uostalom, primijetio nitko od kritičarki i kritičara koji su do sada pisali o *Sjetvi soli* – pa ga se lako može svrstati među ona nepotrebna čitateljska cjepidlačenja koja pronalaze opskuran užitak u tome da autora uhvate u faktografskom raskoraku. Pa ipak, on je sasvim zgodan simptom nedodačnosti Bazduljeva romana; objavio ga je, uostalom, tek koji mjesec nakon događaja o kojima u njemu piše, i ta je užurbanost ostavila neke nezgodne tragove u tekstu. Posve je neuvjerljiv, recimo, ubrzani i ovlašni pripovjedni prijelaz preko Jankova susreta s kolegama iz razreda, nakon što se nisu vidjeli više od dva desetljeća: čini se kao da pripovjedač nestrpljivo žuri prema događajima koje je zamislio kao “središnju temu” romana. Niti njegova potresenost i šokiranost pokretanjem priče o “fašističkom rodendanu” ne čini se sasvim opravdanom – riječ je, ipak, o događaju koji se zbio prije skoro dvadeset i pet godina, a prekidi srednjoškolskih dječaćkih prijateljstava, poput njegova i Mladenova, ipak prije spadaju u formativne neminovnosti standardnih socijalnih inicijacija u svijet “odraslih” nego u izvanredna, traumatična iskustva. Utoliko, Jankova pomalo pretjerana reakcija u razgovoru s “autobiografskim” likom novinara Bazdulja, kada mu ovaj počne pričati o bizarnom naci-skandalu, čini se kao nespretan i grub narativni šav kojim se rukavac radnje posvećen istraživanju novinskih arhiva tog slučaja uvodi bez osobite motivacijske plauzibilnosti.

KATALOG EFEMERNOSTI I dok se prigovori poput ovih mogu svesti na načelni dojam izostanka minucioznijeg i pažljivijeg rada na tekstu, onaj najozbiljniji tiče se same Bazduljeve autorske poetike. Realističnost njegova pisma, naime, jedna je od manje intrigantnih mogućih varijacija mimetičkog modela: kroz cijeli smo roman,

Muharem Bazdulj, *Sjetva soli*; EPH i Novi liber, Zagreb, 2010.

nefunkcionalno i prilično zamorno, obavještavani o sitnim detaljima baš svakog obroka glavnog lika, svake njegove narudžbe u kafiću, o nizu nezanimljivih usputnih susreta i razgovora: težak balast banalnosti svakodnevice opterećuje pripovjedni tok i otupljuje čitateljsku pažnju. Na taj je katalog lako zaboravljivih efemernosti gastronomsko-ugostiteljske provenijencije onda nakalemljena refleksivna sentimentalizacija zbilje, svedena uglavnom na tankočutnu detekciju svakodnevicom skrivenih niti i značenja koja pridaju smisao sasvim osobnom iskustvu pripovjedača, uokvirujući ga, deklarativnoj raspršenosti njegova života usprkos, u koherentnu cjelinu: dobar je primjer variranje lajtmotiva višeznačnog stiha Osipa Mandeljštama kroz cijeli roman. S jedne strane neinspirativna mimetička “baza” koja “efekt realnosti” proizvodi popisom namirnica iz dućana, s druge mutna metafizička “nadgradnja” koja ispričovijedana zbivanja otkupljuje logikom solipsističke hipersemantizacije i hipersentimentalizacije: ako se *Sjetva soli* i izdvaja iz matice aktualnih neorealističnih zahvata u postjugoslavensku sadašnjost i bližu prošlost, onda to ipak, čini se, govori više o spomenutoj matici nego o samome romanu. Najviše što se o njemu može reći jest da ga spisateljski rafinman ipak uvrštava u gornju polovicu romaneskne produkcije posljednjih godina i da je intrigantno dislocirao okvir fikcionalizacije ovdašnjih predratnih i poslijeratnih tranzicijskih procesa. Šteta što u taj okvir onda nije uspio upisati i zanimljiviju priču. ■

ZA NOVE TIPOVE ZNANJA

OBA BROJA ČASOPISA PROFEMINA IZ 2011. GODINE PROMIŠLJAJU FEMINIZAM U SADAŠNJEM TRENUTKU, NJEGOVE RAZLIČITE MANIFESTACIJE (AKTIVIZAM, TEORIJA, POLITIKA) DAJUĆI TAKO DO ZNANJA DA JE TAKAV PRISTUP U ETIČKOM SMISLU, JEDINI MOGUĆI

PAULA ZORE

Što je naše feminističko nasljeđe i kako ga možemo upotrijebiti za nošenje sa suvremenim problemima, što iz njega možemo naučiti, koje nam alate može ponuditi... Koliko su danas "glasovi" koje prepoznajemo kao feminističke politični, suvremeni, koliko mogu odgovoriti na izazove? Gdje je feminizam u ovom trenutku na postjugoslavenskom prostoru? Koji se izazovi postavljaju pred feminizam danas, globalno ili u postratnom i tranzicijskom kontekstu postjugoslavenskih prostora? Postoje li feminističke i nefeminističke teme ili su sve relevantne društvene i političke teme feminističke? Kako na ova pitanja odgovoriti iz teorijske/znanstvene/umjetničke/aktivističke pozicije? Pitanja su to koja je nužno postaviti ako se želimo odgovorno baviti feminizmom. Dva specijalna broja časopisa *ProFemina* koja su izašla 2011. godine uredili su Jelena Petrović i Damir Arsenijević, a pod naslovima *Feminizam: politika jednakosti za sve* i *Jugoslavenski feminizmi* odgovaraju na gore postavljena pitanja i tako na jednom mjestu otvaraju niz aktualnih tema i problema.

ZAJEDNICE ČINE OSOBE Namjera je da budu neka vrsta preglednih izdanja koja "snimaju" trenutnu situaciju iz vremenskog i prostornog konteksta, tj. da kreiraju govor o feminizmu na dvije osi, sinkronijskoj i dijakronijskoj, u kontekstu postjugoslavenskog prostora. Koliko ozbiljno je uredništvo pristupilo ovom poslu jasno je već iz uvoda prvog broja: "Danas se feminizmi suočavaju s ponavljanjem lekcija iz prošlosti iz kojih pokušavamo da shvatimo i odredimo nove feminističke paradigme: emancipacije, jednakosti i solidarnosti, a sve to u ime nove kolektivnosti". A pitanja "Zašto ta kolektivnost mora biti nova i u odnosu na šta je ona emergentna?" i "Čime i kako se mogu graditi solidarne i zajedničke prakse koje se temelje na feminizmu i jednakosti?" jasno ukazuju na artikuliranost i angažiranost kojom je uredništvo krenulo u promišljanje nove kolektivnosti. Drugi broj *Jugoslavenski feminizmi* identificira feminističko nasljeđe postjugoslavenskih prostora i aktivno ga upotrijebila u stvaranju prostora istraživačkog, znanstvenog i aktivističkog angažmana: "U knjizi nastojimo da upriličimo produktivan susret historije i političkog djelovanja, i tako 'jugoslavenski feminizam' postavljamo kao feminizam koji ne poznaje granice državotvornih projekata i koji funkcioniše kao polis onako kako ga je Arendtova koncipirala: 'Kao organizaciju koju osobe proizvode kroz zajedničku akciju i govor, a čiji se istinski prostor nalazi među osobama koje žive zajedno za ovu svrhu bez obzira na to gdje se one nalazile'", kako se navodi u uvodnom tekstu autora. Oba broja promišljaju feminizam u sadašnjem trenutku, njegove različite manifestacije (aktivizam, teorija, politika) dajući tako do znanja da je takav pristup u etičkom smislu, jedini moguć.

OSOBNO KAO POLITIČKI ARGUMENT Tekstovi su različiti ne samo prema područjima kojima se bave (povijesti, književna kritika, teorija, kulturalni studiji,

umjetnost, film, poezija itd.), nego i metodološki; mjesta iz kojeg kreiranje novog znanja kreću raznovrsna su: aktivizam, kolektivna sjećanja, osobne uspomene, sve do prizora s ulice kojom autorica prolazi svakog jutra. Kada govorimo o nužnoj povezanosti aktivizma i teorije, posebno ističemo tekstove koji počinju ili govore kao neka vrsta zaziva, iz osobne perspektive ili kako kaže naslov jednog od njih, "iz stomaka". Oni koji govore istodobno o osobnom i općem precizno postavljajući pitanja u prostoru, vremenu, jasno definirajući onog koji pita, koji snažno upozoravaju i zahtijevaju odgovor. Tako npr. tekst Damira Arsenijevića *Politika sjećanja kao politika jednakosti* govori o mogućnostima i ulozi poezije u društvu nakon genocida u kojem se između ostalog kaže: "Poezija nakon genocida ne samo da je moguća, već i dokazuje, kroz svjedočenja o bezizraznima, da je genocid istovremeno izreciv i neizrecivo užasan, jer svjedoči o onima kojima je uskraćen izraz i drži otvorenim konstitutivni jaz između traume i svih simbolizacija koje pokušavaju da je izopće". Točka nastanka teksta Jasmine Husanović *Feminističke eskurzije, transverzalnosti, traverzije: o punoljetnim iskustvima solidarnosti i zajedništva u proizvodnji znanja i emancipativnoj politici* vrlo je konkretan trenutak/služaj, realnost u njezinom najbanalnijem smislu, i iz te točke kreira jasne politički snažne i teorijski precizne argumente. Metodologija primjenjena na slučaj djevojčice koju otac prodaje u bordel, stavljajući ga širi kontekst, pokazuje kao između ostalog jedan aspekt procesa dehumanizacije, najbrutalniji pa time najvidljiviji, i povezuje ga s onima svakodnevnima, na koje smo naviknuti pa su nam time nevidljivi. Stavljanjem problema u širi kulturni/društveni kontekst kapitalizma i istodobno u lokalni kontekst spaja aktivizam, praksu i teoriju i tako kreira novi tip znanja koji je moguće ponovo povratno upotrijebiti kroz aktivističko djelovanje. Upravo proizvođenje znanja kroz jasni politički govor kao i njegova jasna lociranost, koja odlikuje većinu tekstova najveća je vrijednost ovog temata i čini većinu tekstova u njemu politički "upotrebljivima", teorijskim/znanstvenim i aktivističkim istodobno.

DOZA OPTIMIZMA Tekstovi koji otvaraju teorijske probleme i čvorišta u govoru/pisanju/promišljanju ženske povijesti i njezine upotrebe kao onaj Renate Jambrešić Kirin *O konfliktnoj komplementarnosti ženskog pamćenja: između moralne revizije i feminističke intervencije*, unatoč nedvojbenoj pozicioniranosti unutar struke, otvaraju također niz aktivističkih i političkih pitanja. Tako Milica Tomić u tekstu *Da li revolucija počinje ili se završava u kuhinji?* bilježi sjećanja žena na političku/društvenu svakodnevicu kroz razgovor o navikama i običajima vezanim za pripremu i konzumaciju hrane. Tekst je izrazito političan, a žensku svakodnevicu, privatnu sferu pokazuje kao izuzetno politički obojanu, tekst tako iz razgovora koji se čini slučajan, svakodnevan, kakve vodimo s

ProFemina, specijalni broj 1 i specijalni broj 2, B92, Beograd, 2011., ur: Jelena Petrović i Damir Arsenijević

bakama, majkama i prijateljicama na kavi, otvara niz pitanja o političkim i društvenim promjenama kroz tri generacije žena iz različitih dijelova bivše Jugoslavije i daje uvid u vrlo različite individualne i kolektivne ženske identitete. Hrana tako postaje medij za govor o ratu, siromaštvu, hedonizmu, politici, solidarnosti, klasnim razlikama, djetinjstvu, užitku, identitetima. Obrnutim putem kreće Adriana Zaharijević (iz globalnog u lokalni kontekst), postavljajući neka od najboljih pitanja koja muči feminizam danas, ona o odnosu teorije i prakse i generacijskim razmimoilaženjima, i umjesto samo hladne analitičnosti, daju prijeko potrebnu, dobro argumentiranu dozu optimizma pa čak i u slučaju danas odbačenog i ismijanog koncepta sestrinstva, "žene koje su devedesetih pisale *queer* teoriju i žene koje danas u

raznim delovima sveta čine sve ove stvari, to nipošto nije neko zajedničko, nepromenjeno i nepromenljivo *mi*, već potreba za slobodom, potreba da se sistem mimoide, da se izmeni, da se ukine ili revolucionirše. Menjaju se pojmovi, pojmovni okviri i žene koje ih tumače, ali ideal da je sloboda moguća – koliko god to trivijalno delovalo – jeste ono što opstaje. Samo u tom duhu i dalje možemo reći da je sestrinstvo globalno, uprkos teorijskom demaskiranju njegove nestabilnosti. I samo u tom duhu možemo tvrditi da smo sestre svojih majki ili pak svojih kćerki".

ProFemina – časopis za žensku književnost i kulturu izlazi od 1994. godine, glavna urednica je Svetlana Slapšak, a zamjenica glavne urednice Dubravka Đurić. Kako stoji na web stranici časopisa: "*ProFemina* je osnovana za vreme jugoslavenskog rata, kao izraz pacifističke ideologije i tolerancije, u borbi protiv nacionalizma, posebno srpskog, sa ciljem da održi saradnju među ženama iz bivše Jugoslavije i Balkana. Misija *ProFemine* je da žene u regiji upoznaju s aktualnim feminističkim idejama i tokovima ženskih studija u svetu, i obratno, te isto tako da pokaže lokalna dostignuća u umetnosti i literaturi, kao i akademskim disciplinama".

PROTIV LAŽNOG UNIVERZALIZMA

Ova dva broja okupljajući autorice i jednog autora s postjugoslavenskih prostora na nekoliko jezika simbolički i stvarno kreiraju moguće novo/staro istraživačko/aktivističko polje koje može postati vrlo upotrebljivo vrelo za nova teorijska promišljanja, kritičke analize, ali i angažman i tako slijede navedenu misiju časopisa. Isto tako, kroz metodologije, posebno u tekstovima Jasmine Husanović i Milice Tomić ili analitičke i angažirane tekstove Adriane Zaharijević, nude se novi i inventivni pristupi u stvaranju povezanosti između aktivističkog i teorijskog znanja, između svakodnevnice i političkog i tako otvaraju mjesta za isključene i daju čujnost različitim glasovima. Citat koji možda najbolje sumira u čemu je vrijednost ovih izdanja i zašto bi bilo važno nastaviti na njihovu tragu: "Naše viđenje feminističke teorije/prakse utemeljeno je na političkom zahtevu solidarnosti i jednakosti u procesu proizvodnje znanja i nove društvenosti, koji je moguće ostvariti upravo i jedino feminizmom (uz opasku da je feminizam godinama bio pogrešno označavan kao partikularna ideologija u odnosu na pojam lažnog univerzalizma)". ■

TKO SE BOJI POSTSOCIJALIZMA JOŠ?

U OVOM SU ZBORNIKU HORROR (STRAHOTA, UŽAS, NEMIR), PORNO (PORNOGRAFSKA EKSPPLICITNOST, DOSLOVNOST RAZGOLIĆENE SVAKODNEVICE), ENNUI (DOSADA, UZNEMIRENOST I NEZADOVOLJSTVO PREZASIĆENOŠĆU) VODILJE KOJOM SE PROMIŠLJA SVAKODNEVICA POSTSOCIJALIZMA REGIJE

SANJA POTKONJAK

Ovaj se zbornik crno-crvenih korica znakovito čita na rascjepu i dodiru dviju boja, dvaju političkih sustava i njihovih kulturnih očitovanja. Zapravo, ovaj zbirni tekstovi možemo pristupiti kroz dva analitička okvira predstavljena naslovom: okvir kojim se oblikuje "ontologija" postsocijalizma, njegova bit, materijalno postojanje i ono što mu daje auru neuhvatljive nadpojavnosti koja nas čini subjektima u obuhvatu njegove nevidljive ruke. Drugi je okvir čitanja postsocijalističkih kulturnih praksi, onaj tumačiteljski, označen trima referentnim točkama kao ključnim obilježjima postsocijalističke kulturne svakodnevice. U njemu su horror (strahota, užas, nemir), porno (pornografska eksplicitnost, doslovnost razgolićene svakodnevice), ennui (dosada, uznemirenost i nezadovoljstvo prezasićenošću) vodilje kojom se promišlja svakodnevica postsocijalizma regije. U dvadeset i jednom radu autora iz Hrvatske, Srbije, Makedonije, Bosne i Hercegovine i Slovenije razlaže se kulturalna praksa postsocijalističkih zemalja, odjelovljena iskustvom socijalizma, ratom iz devedesetih godina 20. st. te kontinuiranim tranzicijskim poticajima u (pre)oblikovanju kulturne i društvene samo-recepcije.

SKREĆUĆI PAŽNJU NA PERVERZNOST "ODGODE" I POLITIČKIH OBEĆANJA NEMOĆNIH DA SE SUOČE SA SADA I OVDJE ZBORNIK KAO DA DOHVAĆA SVAKODNEVICU POSTSOCIJALIZMA KROZ METAFORU ČISTILIŠTA

PERVERZNOST ODGODE Antropološki, etnografski i kulturološki osvrti u ovoj knjizi otvaraju prostor konceptualizaciji "antropologije nemira i (uz)nemirenosti" kojom se raspliće anksiozna politička, kulturna, ekonomska i društvena zbilja pridajući stanju nemira, ali i poetici nemirenja status referentnog kulturnog fenomena, istraživoga i podatnoga za znanstvenu refleksiju i kritiku. Zbornik radova *Horror, porno, ennui: kulturne prakse postsocijalizma* ne nudi samo konstataciju društvenog stanja – kao stanja uznemirenosti – već se i sam

suprotstavlja mirenju s ulogom bilježenja, čime se promeće u tekstualnog društvenog aktera kojeg oslušujemo u pokušaju razumijevanja svijeta kojeg činimo, odnosno društava i zajednica u kojima živimo.

Na tragu propitivanja medijskog političkog govora u kojem je tranzicija gotova, iako transformacija još nije, ili ideje kako smo upravo potpisivanjem pristupnog ugovora za ulazak u EU ponovo pristigli kući nakon godina odisejskog lutanja – ovaj zbornik pokušava detektirati ono što jest i što znači bivanje sada i ovdje – stalno stanje izlaska, nepristizanja pa obećanje konačnog dohvaćanja cilja do kojeg dolazimo putem življenja svojevrsnog neživota, življenja privremenosti, strpljivog čekanja da se dogodi razrješenje traumatske sadašnjice... u korist ljepše budućnosti. Ako je stanje odgode (svojevrsni filozofski temelj kršćanskog obećanja) nešto što određuje i pokušaj tumačenja postsocijalizma, onda ovim zbornikom njegove urednice rade upravo na razgradnji toga mita. Skrećući pažnju na perverznost "odgode" i političkih obećanja nemoćnih da se suoče sa sada i ovdje zbornik kao da dohvaća svakodnevicu postsocijalizma kroz metaforu čistilišta – stanja-bivanja između u kojem se odraduju stari dugovi, ali i pripremaju novaci za konačni užitek u blagostanja raja.

Vođen, na neki način, kritikom kao društvenom ulogom humanističkih znanosti, ali i idejom da se kritika srađuje s "postavljenjem pitanja o pitanjima koja se, iz različitih razloga, ne propituju" (kako bi to rekao M. Foucault), a svakodnevne se prakse ne uzima zdravo za gotovo, već se o njima misli iz nedominantnih raskursa, ovaj zbornik svjedoči o razbuktaloj kritičkoj praksi regionalne humanističke misli. Akademski elokventno, teorijski razbuktalo i snažno ovaj zbornik postavlja, a potom i izvodi suptilnu refleksiju svakodnevice postsocijalizma.

"PARADOKS PROŠIRENJA" EUROPSKE UNIJE U kratkom uvodnom tekstu Ines Price naznačena je strategija, koja je okupila u prvotnom sazivu sudionike skupa, na tragu promišljanja tranzicijskih praksi kao novog oblika lokalnog moderniteta u kojem se logika demokratiziranja društva, ekonomskog prosperiteta, europeizacije potire sa svakodnevicom kao mjestom traženja smisla u rastućem osjećaju dezorijentiranosti novim političkim, društvenim i kulturnim narativima i njihovim izvedbenim praksama.

Identitetnim traganjima bavi se rad Orlande Obad. Zabavljen predodžbama o Zapadu, ovaj rad donosi istraživanje o stavovima studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu o ideji toga istoga Zapada, Europi, Europskoj uniji i njihovim antipodima Istoku, Balkanu i "regiji". Rad bilježi diskurzivno samoosnaživanje "društvenosti" Hrvatske putem "negativnih predodžbi"

o Balkanu. No istodobno je zamjetno "rasterećivanje" pojma Balkan, kao prostora kontingentne ne-europskosti kojim se generacija dvadesetogodišnjaka nepovratno okreće od nužde identitetnog esencijaliziranja i baštinjenja simboličkih geografija.

"Paradoksom proširenja" Europske unije, koji za Hrvatsku znači proradu vlastita postsocijalističkog subjektiviteta, u sjeni domovinskog rata, antagoniziranja socijalizma, rada na nacionalnom osviještenju, bavi se Ines Prica, redefinirajući identitetna polazišta i odredišta kroz prizmu skorašnjeg ulaska u EU i nikad od Balkana dovoljno simbolički razgraničena identitetna habitusa.

Horror, porno, ennui: kulturne prakse postsocijalizma, ur: Ines Prica i Tea Škokić; Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2011.

Slijedom nemoći saživljavanja s "uslovnim" kozmopolitizmom Jugoslavije, rad Ivane Spasić koji tematizira ubojstvo Franca Bricea Tatona na ulicama Beograda kao svojevrsan predložak za tumačenje "kulturne nadmenosti", "ljubomorne političke zatvorenosti" prokazuje perzistenciju mitoliki narativa srpstva kao tek verbaliziranih upražnjenja kozmopolitiskog ideala. Pristupajući sličnom pitanju gdje i u čemu iznaći nacionalni identitet u srazu s činjenicom raspada zemalja bivše Jugoslavije i potrebom prefiksiranja makedonskog identiteta ovlaštenjem dugog trajanja izvan slavenske kulturne matrice, Ljupčo Risteski piše o "mori" gubitka jugoslavenskog identitetnog uporišta koje za Makedoniju nakon 90-ih znači traganje za samoizabranim antičkim precima u

helenskoj mitografiji, odnosno, traganje za mitskim produžetkom identitetne arhazicije u objavi "Makedonskog kraljevstva na Himalaji".

Traumatski "horror" post-ratne bosanske svakodnevice predmet je radova Jasmine Husanović i Damira Arsenijevića koji problematiziraju dominantni diskurs i monopolski način "ideološkog upravljanja" traumatskim narativima, zagovarajući pravo na izbor govorenja i pisanja kao moralne nužnosti svjedočenja izvan zakona političke pragmatike.

Tekstovi koji slijede, poput onog Ozrena Bitija, posvećeni su preživjelima tijelima koje zahvaća ekonomska kriza, razvlaštenost u socijalnim pravima, i društvena kontrole nad zajednicom-kaotijelom i tijelom pojedinca kojem neko drugi "steže remen", ili pak načinima kojima je tranzicija oživotvorena kao "reprodukcija društvene nejednakosti" koja dovodi u pitanje neka elementarna prava poput obrazovanja, u tekstu Mislava Žitka. Na sličan će način otpor komercijalizaciji zahvatiti Petar Bagarić pišući o "bolnom" mjestu hrvatskog obrazovanja – i njegovoj stvarnoj nedostupnosti te blokadi Filozofskoga fakulteta u Zagrebu kao mjestu realizirane utopije prava na obrazovanje.

(POST)SOCIJALISTIČKA SVAKODNEVICA U drugom dijelu tekstova zbornik nas vraća formativnosti socijalističke svakodnevice za razumijevanje današnjih kulturnih praksi. Niz se otvara radom Reane Senjković čija analiza popularne kulture socijalizma na primjeru Sovjetskog saveza, Poljske i Jugoslavije ukazuje na omladinske pop-kulturne stilove života kao onodobnu antihegemonijsku praksu koja je svojevremeno izazivala ozbiljan protunapad komunističke/socijalističke elite. Biljana Žikić aktualizira diskurzivne strategije časopisa *Start* i *Vreme*, odnosno *e-novina* – kako bi kroz temporalnu vertikalu iskazala kohabitaciju prijenosa političke informacije i pornografije koja je osim "normalizacije" pornografskog sadržaja u javnoj sferi socijalizma ozbiljno pridonijela medijskoj seksualizaciji ženskog tijela u spoju političke kulture i profita.

Drugačiji uvid u popularno-kulturne pojave, razvrgavajući automatizam tumačenja sukoba elitne kulture i niskog, masovnog kulturnog proizvoda, izvodi Ildiko Erdei na primjeru spomenika Rokiju Balboi podignutog 2007. godine u banatskom mjestu Žitištu. Tumačenje te akcije kreće se od zasićenja nacionalnom mitografijom, oblikovanja alternativne i popularno utemeljene identitetne izvedbe, do komercijalizirane ovjere popularno-kulturne akcije. Junakom iz prošlosti, sjećanjem na njega i politikom mita bavio se Tomislav Oroz, pokušavši kroz Matiju Gupca, kao post-ikone, pratiti uspon i pad narodne ikone u

**VELIKA UJEDNAČENOST RADOVA, IAKO
TEMATSKI RAZNORODNA, VOĐENA JE
OSJEĆANJEM ZA KONSTITUTIVNU ULOGU
SIMBOLIČKOG KOŠMARA SVAKODNEVICE
POSTSOCIJALIZMA KOJU RASPOZNAJEMO KAO
ZAJEDNIČKU PROVODNU NIT OVOG ZBORNIKA**

razdobljima socijalizma i postsocijalizma. Ikoničkim i ideološkim obrascem uspostave vrijednosti bavi se Andrea Matošević, uzevši u fokus svoga rada predstavu socijalističkog radnika – rudara kao stahanovsku figuru graditelja socijalizma koji estetskim, radnim i intelektualnim preoblikovanjem postaje metonimija uspjeha socijalističkog eksperimenta.

Posljednji je niz tekstova ovog zbornika svoju refleksiju usmjerio na umjetničku produkciju – filmsku, književnu, glazbenu te kritičarsku, koja temporalizira socijalizam u postsocijalizmu. Radovi poput onog Nebojše Jovanovića polemiziraju sa socijalističkom cenzurom i nacionalističkim mitovima 90-ih. Jovanović nas podsjeća da je nacionalna identifikacija filmske produkcije tih godina pokazala svojevrsnu želju za de-historizacijom filmske povijesti kao i sklonost selektivnoj historizaciji filma u kompleksu

oportunističkog izbjegavanja supolaganja kao pokušaja totalne retrospekcije i supolaganja kao vida izbjegavanja nacionalne historiografske auto-cenzure. A rad Renate Jambrešić Kirin ulazi u zonu traumatskog iskustva izazvanog ratom 90-ih, tumačenjem dvaju post-ideoloških ratnih filmova: *Običnih ljudi* (Vladimira Perišića) i *Crnaca* (Gorana Devića i Zvonimira Jurića), nalazeći u njima pokušaj pričanja priče izvan registara junačkog osnaživanja nacionalnog kolektiva.

U sukobu s kolektivnim, političkim i ekonomskim dogmama tranzicijske zajednice nalaze se i umjetničke akcije koje obrađuje Suzana Marjanić. Ovaj se rad oslanja na ideju uniženja korporalnog, koje je žrtvovano kolektivnoj nacionalnoj priči u smislu samouništenja svoje umjetničke egzistencije, odnosno, nudeći sebe kao zamjensku žrtvu. Izjedanje, hranjenje, autokanibalizam u ovome radu

metonimija su egzistencijalnog ništenja kao posljedice posrnuća političke brige za građana i posveta hrani/hranjenju kao iznimnom političkom pitanju.

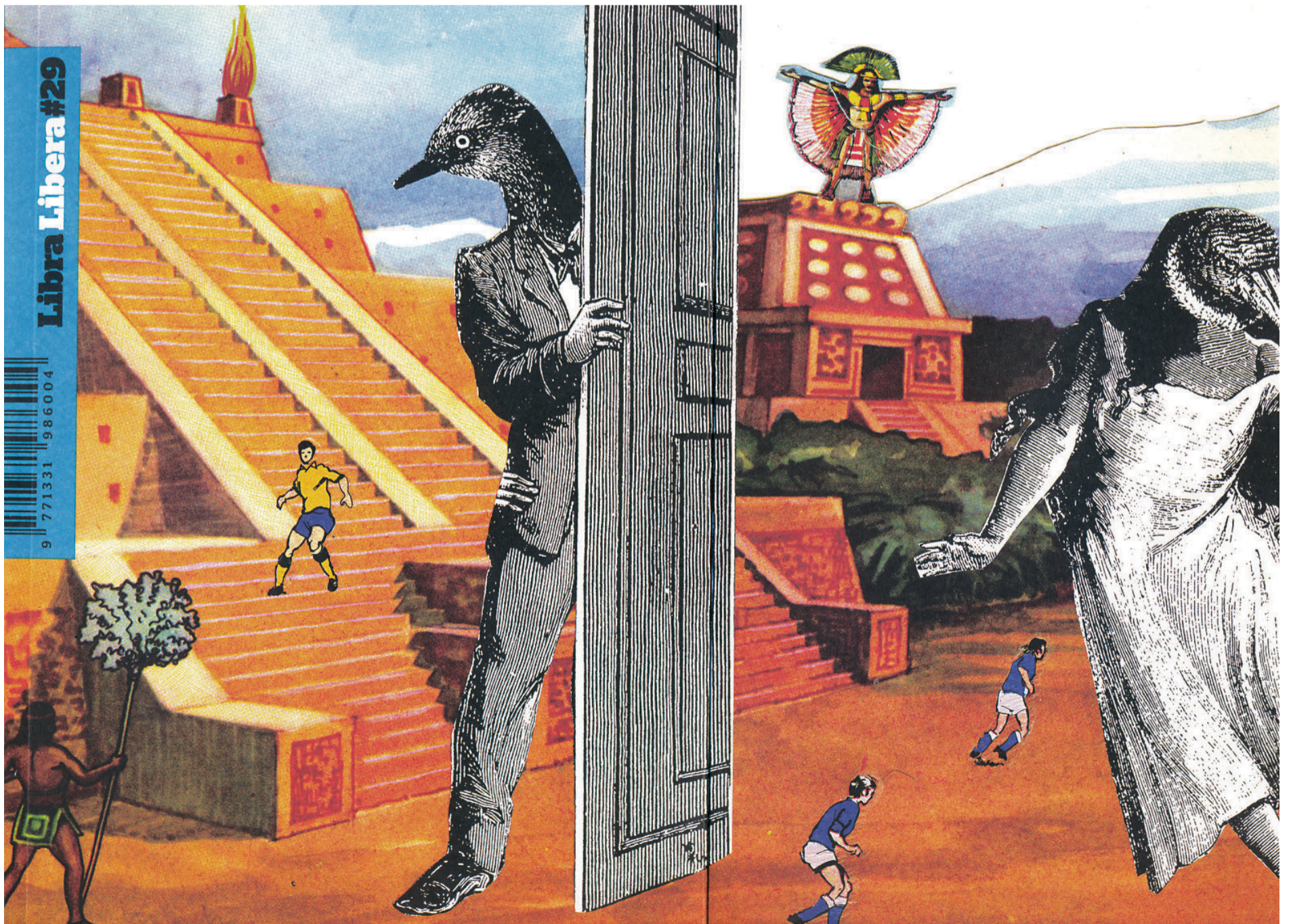
Tragom izgubljenog nostalgičnog uporišta za boljim vremenima kreće se Mojca Piškor budeći narative o mitoliku *Zvečke* kao obliku urbane društvenosti socijalističke zlatne mladeži zatečene strahom od starenja i strahom od novog. Na sličan će način svoj tekst posvetiti prostoru glazbe i Lidija Radojević koja na slovenskom primjeru glazbenoga zavoda *Kino Šiška* ispisuju obrise gubitka javnog dobra u zahvatu komercijalizacije.

Književno-filmske i osobne pripovijesti u radu Tanje Petrović na prvi pogled predstavljaju narativnu podlogu za tumačenje jugonostalginih obrazaca pričanja o služenju u JNA, no one su zapravo temelj putem kojeg se pokušava sagledati konstrukcija socijalističke muškosti nakon suočavanja sa ženskom emancipacijom, kao i detektirati svojevrsnu krizu muškosti, što je i predmet interesa Tee Škokić, posebice ukazujući kako je razdoblje 90-ih snažno odredilo re-kreiranje slika balkanske ratničke muškosti, evociralo esencijalnu razliku muškosti i ženskosti, i konačno rezultiralo re-inskripcijom muškarca ne više kao junaka već uspješnog menadžera.

PRAVO ZA JEDNU NOVU KRITIKU
Velika ujednačenost radova, iako tematski raznorodna, vođena je osjećanjem za

konstitutivnu ulogu simboličkog košmara svakodnevica postsocijalizma koju raspoznajemo kao zajedničku provodnu nit ovog zbornika, važan a zaboravljen teritorij akademskog promišljanja. Neobično važan izborom svoga predmeta, kao i načinom osvrtnja na postsocijalističku/transzicijsku svakodnevicu, ovaj zbornik upečatljivo svjedoči procesu emancipacije u kojoj se tranzicijska svakodnevica društava regije ne uzima kao apodiktivna mjera progresa, već se na istu osvrće, možda naoko oporim, “mjerenjem” onih procesa i kulturnih praksi koje uznemiravaju. Vođeni na neki način tragičnom i “revolucionarnom” Fuentesovom tvrdnjom o društvima koja nakon vlastitih revolucionarnih ponovnih radanja otpočinju kritiku stare vlasti u neobičnoj sklonosti da preuzmu vlast nad svom kritikom, analitički i kritički zahvati ovoga zbornika traže prostor i pravo za jednu novu kritiku izvan zahvata dominantnog i poljepšanog političkog diskursa razvijenog po padu socijalizma. Upravo u toj točki zahvat u kulturalno tkivo socijalizma i tranzicije zahvat je nemirenja, kritičkog zasijecanja u dominantne diskurse koji otvaraju mogućnost akademski pozicionirane oštine. Iste one koja se ne utiče “oportunističkoj indiferentnosti” i “konformističkom ennui-u”, ravnodušnosti i zasićenosti, već se izlaže neugodi-kritike-na blizinu, kako bi, zavvayši Pierrea Bourdiea, primijetio Mislav Žitko, jedan od autora u ovoj knjizi. **E**

OGLAS

POLIGLOT NA PUTU

U POVODU STOGODIŠNJICE ROĐENJA TIBORA SEKELJA (14. VELJAČE 1912. – 20. RUJNA 1988.), SVJETSKI PRIZNATOG ESPERANTISTA, ISTRAŽIVAČA I PISCA

JURAJ BUBALO

Dana 14. veljače 2012. obilježava se točno sto godina od rođenja Tibora Sekelja, esperantista i putopisca svjetskog glasa, čije ime na ovim prostorima, premda dugo izvan kulturnih rubrika, pripada redu onih koja poznato zvuče i kad im vrijeme zamagli značenje. I dok se za ostale rijetke, ali značajne naše istraživače nepoznatih krajeva svijeta povremeno može pronaći interes u stručnoj i popularnoj periodici, knjigama i medijima, za slučaj Tibora Sekelja ostali smo uskraćeni. Njegove se knjige kod nas više ne tiskaju, a na policama knjižnica – jedinom mjestu gdje se još mogu pronaći – odgurnute su iza novijih putopisnih naslova, a poneki knjižničari i sami pretpostavljaju da su otpisane.

IDEJE INTERNACIONALIZMA I KOZMOPO-LITIZMA Stota godišnjica nadaje se kao jedinstvena prigoda za prisjećanje na Sekeljev izniman život i rad mnogima koje je njime zadužio. Europski esperantski savez proglasio je 2012. “la jaro de Tibor Sekelj”, pozivajući brojna esperantska udruženja na obilježavanje njegova života i djela. Esperantisti Subotice, gdje je živio posljednjih desetljeća života, u suradnji s gradskim vlastima, u svibnju će organizirati kongres posvećen Tiboru Sekelju. Hrvatski esperantisti poduzimaju brojne aktivnosti da se jubilej Tibora Sekelja i kod nas dostojno obilježi. Etnografski muzej u Zagrebu sprema se izdati monografiju *Tibor Sekelj – drugi ljudi i krajevi* koju je još prije više godina napisala etnologinja Aleksandra Lazarević, autorica izvanrednog stalnog postava izvanoeuropjskih zemalja Etnografskog muzeja, ali koja spletom okolnosti dosad nije bila objavljena. Esperantisti su obznanili želju objaviti titlovanu DVD s dvosatnim intervjuom što ga je vodio Ivan Hetrich (TV Zagreb); slično je prošle godine napravilo esperantsko društvo u Mađarskoj.

Tibor Sekelj bio je, naime, “mađarski putopisac iz Vojvodine”, kako to šturo (i neprecizno) bilježi *Hrvatski opći leksikon*, ali opsegom djela pa i pripadnošću, kudikamo šire i više od tog. Kozmopolit svjetske slave, hrvatsku je kulturu (južnoslavensku i svjetsku) obogatio putopisima i knjigama za djecu, koje su kod nas ili prvi puta prevedene na neki “jugoslavenski” jezik, ili izvorno tu i objavljene. Sekeljeva građa iz Australije i Nove Gvineje, uz onu Dragutina Lermana i braće Seljan, najveći je doprinos izvanoeuropjskoj zbirci zagrebačkog Etnografskog muzeja. U sjećanju starijih generacija zabilježena su Sekeljeva (bez)brojna predavanja o ekspedicijama popraćena dijazopozitivima, TV-putopisi o istraživanju plemena u Australiji, Novoj Gvineji i Južnoj Americi koje je radio za zagrebačku i novosadsku televiziju, kao i kratkotrajni, ali izvanredno zapaženi strip serijal u *Plavom vjesniku Istraživač Tibor Sekelj priča* (1965.) koji su radili Jules Radilović i Norbert Neugebauer.

Uz slavu svjetskog putnika, čiji je rad bio međunarodno poznat, Sekeljevo ime ostalo je najdublje i trajno vezano uz esperanto, za čiju je promidžbu, na svjetskoj razini, učinio izuzetno mnogo, ne samo objavljivanjem udžbenika (prema zagrebačkoj metodi) i svojih planetarno popularnih putopisa na tom “međunarodnom pomoćnom jeziku”, nego osnivanjem esperantskih organizacija i udruženja te djelovanjem u ime Svjetskog esperantskog saveza. Najdragocjenija posljedica tog njegova djelovanja je začetak Međunarodnog lutkarskog festivala (esp. Pupteatra Internacia Festivalo - PIF) u Zagrebu koji i danas, 44 godine poslije, dodjeljuje nagradu za predstavu s najhumanijom porukom, nazvanu po njegovu imenu, “Tibor Sekelj”.

Sekeljev rad na svim poljima povezuju iste ideje internacionalizma i kozmopolitizma. “Kroz sve to se”, govorio je, “provlači jedna crvena nit – želja da upoznam jedne ljude s drugima, da malo ukažem da u svima nama ima ljudska osnova koja je zajednička svima nama, i da je sve ono što nas razdvaja površno i beznačajno”. Iza “materijalnog” aspekta njegovog djela, koji je javnost (ne i struka) polako zaboravila, postoji humanistička filozofija

kao stvarna ostavština svima koje je njegovo životno putovanje nadahnulo.

“Odakle sam? Pripadam svim mjestima koja sam dosad posjetio. Sa svakog sam mjesta nešto sobom ponio i na svakom sam djelić sebe ostavio.”

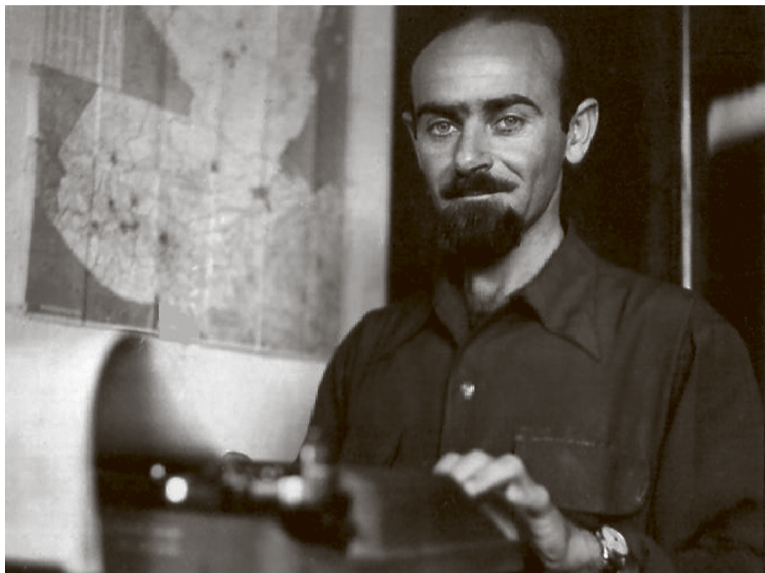
FAKULTET ZA SVJETSKJE SKIT-NICE Tibor Sekelj boravio je u preko 90 zemalja svijeta, naučio 24 jezika i napisao dvadesetak knjiga; bio je poliglota, novinar, redatelj, istraživač, književnik, etnograf, muzeolog, esperantist, politički aktivist... Podvig je uopće pobrojati čime se sve tijekom života bavio. Svakako najzanimljiviji kontekst i pozadinu njegova svestranog djelovanja pruža Sekeljeva *izvanserijska* biografija, u kojoj se aventuristički pothvati prepliću s humanističkim radom na tim područjima.

Rodio se 14. veljače 1912. u Spiškoj Soboti, u Tatrama, slovačkom dijelu karpatskog planinskog masiva, onda sastavnom dijelu Mađarske. Djetinjstvo je proveo po rubnim područjima tadašnje Austro-ugarske Monarhije, s obitelji u kojoj se govorio mađarski jezik. Nakon mature 1929. upisao je studij prava u Zagrebu, koji je završio u vrlo kratkom roku, sa samo 21-om godinom. “Pošto nije bilo fakulteta za svjetske skitnice, nisam imao šta da suprotstavim očevom izboru.” Tijekom studija, za koji nije imao pravog interesa, naučio je engleski i esperanto. Afinitete za umjetnost otkrivao je na tečajevima slikarstva i kiparstva, a ubrzo se nakon diplome započeo baviti i pisanjem. Neko je vrijeme radio s Fedorom Hanžekovićem kao dramaturg u Merkur-filmu i studirao filmsku režiju u Pragu.

Kako su ga nepoznati krajevi oduvijek privlačili, tako je kao gimnazijalac i student najprije “istražio” svoju užu domovinu, propješačivši je cijelu uzduž i poprijeko. Prirodne ljepote na koje je nailazio, većinom u gorskim predjelima, ponekad je portretirao svojim crtežima, akvarelama, putopisnim i pjesničkim zapisima. Prije šest godina u jednoj su šumarskoj kući u Gorskom Kotaru otkriveni rukopisi pjesama koje je napisao kao dvadestpetogodišnjak. Njihovi naslovi *Sa skitnje* i *Na radu* mogu se čitati kao odrednice njegova budućeg života. 1938. i 1939. radio je kao suradnik HSS-ovog dnevnog lista *Hrvatski dnevnik*. Novinarski će ga posao, igrom povoljnih okolnosti, dovesti i na njegov pravi životni put.

Po zadatku novina, nakon 10 godina provedenih u Zagrebu, otišao je u Argentinu napisati seriju reportaža o životu naših iseljenika u Južnoj Americi. Zatečen Drugim svjetskim ratom tamo je ostao živjeti sljedećih 15 godina. U novoj sredini španjolski je ubrzo postao jezik njegovih novinarskih napisa. Godinu dana poslije, naime, zaposlio se u jednom časopisu u Buenos Airesu, a nešto kasnije izdavao je vlastiti časopis *Rutas* posvećen putovanjima. Književnu djelatnost, već ispočetka pretežno orijentiranu ponajprije na djecu i mladež, započeo je prepričavanjem jugoslavenskih narodnih pripovijetki za djecu latinsko-američkog govornog područja. A u isto je vrijeme objavio i svoju prvu knjigu na esperantu *La trovita felico (Pronadena sreća; 1945.)*.

EKSPEDICIJE U INDIJANSKE ZEMLJE Sredinom 1943. godine dogodio se susret koji mu je promijenio i predodredio čitav daljnji život. Upoznao se sa švicarskim planinarom Hansom Georgom Linkom, velikim andinistom o kojem je za jedan časopis trebao napisati reportažu. Kao strasni ljubitelj planina sprijateljio se s ovim najuspješnijim osvajačem Aconcague, i na njegov poziv, uskoro mu se pridružio u deveteročlanoj međunarodnoj ekspediciji s ciljem osvajanja najvišeg američkog vrha, kojem se tada još nije znala ni točna visina (6962 m). Tragedija koja je zadesila ekspediciju i usmrtila njezina četiri najistaknutija člana, igrom slučaja poštedjela

EUROPSKI ESPERANTSKI SAVEZ PROGLASIO JE 2012. “LA JARO DE TIBOR SEKELJ”, POZIVAJUĆI BROJNA ESPERANTSKA UDRUŽENJA NA OBILJEŽAVANJE NJEGOVA ŽIVOTA I DJELA

je Sekelja i njegove drugove, s kojima se nešto ranije uspio popeti na vrh. Potaknut njome Sekelj je svoje andsko iskustvo odlučio detaljno opisati u romanu – putopisu.

Oluja na Aconcagui (1944. – hrvatski prijevod objavljen je u Zagrebu 1955.) postala je zahvaljujući svojoj autentičnosti i jasnoći opisa vrlo čitana uspješnica, polučivši, iznad svih očekivanja, interes širokog čitateljstva. Drugom izdanju knjige na španjolskom, sljedeće je godine nadodano poglavlje o Sekeljevoj ponovnoj ekspediciji “godinu dana kasnije” u kojoj je s vojnim planinarskim odredom pronašao smrznute leševe poginulih osvajača.

Budući da je bio planinar – početnik u ovoj je knjizi opisao sve što je pritom naučio o alpinizmu pa su je, osim iz literarnih pobuda, zbog njezine priručničke vrijednosti, mnogi u Latinskoj Americi uzimali kao nužnu pomoć u razvijanju ove zahtjevne sportske vještine. U Argentini je knjiga uvrštena u spisak obavezne školske lektire. Predsjednik Argentine Juan Domingo Peron, i sam planinar, uručio je Sekelju vojno odlikovanje Zlatnog kondora i predložio državljanstvo na kojem se on kao “građanin svijeta” tek ljubazno zahvalio.

Po nalogu izdavača da napiše još jednu uzbudljivu knjigu, Tibor je Sekelj krenuo na veliku ekspediciju u neistraženo područje brazilske države Mato Grosso među primitivna i kadgod agresivna plemena (Shavanti, Karajá, Javaé). Na putovanju ga je pratila Mary Reznik, njegova buduća supruga, Argentinka ruskog porijekla, s kojom je u pet godina zajedničkog života dobio i sina. Fascinantne susrete opisao je na španjolskom u knjizi *Kroz zemlju Indijanaca*, 1946. (Knjiga je na hrvatski prevedena 1953. godine pod naslovom *Kroz brazilske prašume* kao prva autorova knjiga objavljena na ovim prostorima.)

Pošto je dvije godine učio etnologiju, antropologiju i arheologiju na sveučilištu u Buenos Airesu, stječući znanja neophodna za iduće ekspedicije, Sekelj se posvetio izučavanju ostalih južnoameričkih plemena, o čijim su (kanibalskim) navikama etnolozi još uvijek samo nagađali. Četveromjesečni život s plemenom Tupari koje je, kako se ispostavilo, tek nedavno zbog opasnosti

*TIBOR SEKELJ BORAVIO JE U
PREKO 90 ZEMALJA SVIJETA,
NAUČIO 24 JEZIKI I NAPISAO
DVADESETAK KNJIGA; BIO
JE POLIGLOT, NOVINAR,
REDATELJ, ISTRAŽIVAČ,
KNJIŽEVNIK, ETNOGRAF,
MUZEOLOG, ESPERANTIST,
POLITIČKI AKTIVIST*

izumiranja napustilo svoj drevni običaj, rezultiralo je s nekoliko knjiga antropološko-etnološkog i putopisnog karaktera. (O toj ekspediciji u Beogradu je kasnije prevedena knjiga *Gde civilizacija prestaje*, 1956.)

Uzdružavajući se pisanjem za novine i držanjem predavanja po fakultetima i ostalim javnim ustanovama, s bazom u Buenos Airesu, Sekelj je po raznim zemljama Srednje i Južne Amerike osnivao esperantska društva i udruženja. I danas recimo u Guatemali ili Venezueli esperantska društva s ponosom ističu ime svoga osnivača i učitelja Tibora Sekelja.

U isto je vrijeme s pravim učenjačkim marom proučavao povijest i kulturu Inka i Maja, koji su u tim zemljama ostavili mnoštvo materijalnih spomenika. Neke od njih pomogao je istražiti, i čak osobno otkriti. Doživljava sa svojih uzbudljivih ekspedicija revno je bilježio pisacim strojem od kojega se ni u najtežim trenucima svog eksploratorskog posla nije odvajao. A nerijetko je čuda i ljepote viđenog ovjekovječio i fotografskim aparatom. Najznačajnije njegove putopisne knjige osim bogatstvom etnografske i antropološke građe opremljene su i setom dokumentarnih fotografija.

NEPAL, INDIJA, ETIOPIJA, KENIJA... U domovinu čije je krajeve i krajolike nerijetko u duhu prizivao i uspoređivao ih s dalekim mjestima latinsko-američkog svijeta, vratio se 1954. godine, nakon punih 15 godina ustvari "beskućničkog i nevezanog života". Želja za novim putovanjima i upoznavanjem drugih krajeva, lica i običaja ubrzo ga je odvela u Aziju. U Nepal, maloj himalaskoj kraljevini donedavna zatvorenoj za ostali svijet, Sekelj je osnovao prvo narodno sveučilište i držao tečajeve esperanta, na čemu mu je gostoprilstvom zahvalio i nepalski kralj Mahendra. Napisana izvorno na esperantu, a prevedena odmah i na sve veće jezike svijeta, knjiga *Nepal otvara vrata* (1959.) razotkriva tajnoviti svijet njezinog neobičnog i pristupačnog stanovništva, njihove bezbrojne hinduističko-budističke svetkovine, hodočašća, pučka vjerovanja, običaje, historiju...

Doživljava iz Indije po nesvakidašnjim osobnim iskustvima istraživača spadaju vjerojatno u najfantastičnije obiliske ove veličanstvene zemlje. Kako nas po vlastitom kazivanju uvjerava u knjizi posebno priređenoj na temu najzanimljivijih doživljava sa svih putovanja (*Na tragu doživljava*, Sarajevo, 1976.), s malo pustolovnog temperamenta moguće je, uložimo li trud na pravi način, barem na kratko u životu, postati sadhuom ili krotiteljem zmija, legendarnim likom iz bajkovite indijske stvarnosti. Ili pak, učeći od majstora, pokušamo usvojiti autentični joginski način življenja i mišljenja. U Indiji se Sekelj družio s čak troje državnika: filozofom Sevarpalijem Rasakrishnanom, panditom Jawaharlalom Nehruom i Indirom Gandhi, koju je još kao mladu djevojku zadivio svojim čarobnim avanturama, a na Šri Lanki je upoznao Solomona i Sirimavo Bandaranaike.

S urođenom sposobnošću da se suživljava s narodima različitih kultura i sudjeluje u njihovom svakodnevnom životu, Sekelj je zarana shvatio da je potrebno naučiti i jezik da bi mogao uspješno i neposredno razumjeti duhovni život i materijalnu kulturu. Upravo zahvaljujući svojoj upornosti da savlada jezik naroda među kojim se nalazi, dogadali su se svi ti susreti i prijateljstava koji su Sekeljevim zapisima dali autentičnu humanističku potku. Tijekom svog iznimno bogatog života Sekelj je – kaže sam – "naučio dvadesetak jezika i uspio desetak da zadrži u 'trajnom vlasništvu'". Za esperantom kao izražajnim sredstvom koje bi ukinulo potrebu učenja mnoštva jezika i omogućilo da se na neposrednijoj razini odigravaju međunarodni susreti ljudi, tako da ga

svi kao lak i neutralan jezik usvoje kao svoj medij razmjenjivanja misli, Tibor Sekelj posegnuo je baš iz istih humanističkih ideja, zbližavanja naroda i poštovanja prema svim nacijama i njihovim jezicima.

Shvaćajući potrebu uspostavljanja veza i mimo službenih odnosa na političkoj razini, Sekelj je 1962. godine namjerio "karavanom prijateljstva", koja se sastojala od esperantista iz Jugoslavije, Poljske, Engleske i Švicarske, doprinijeti "atmosferi međusobnog povjerenja" s afričkim zemljama koje tek trebaju izboriti "svoju političku, društvenu i ekonomsku afirmaciju". Rezultat brojnih susreta s narodima raznih društvenih slojeva u Egiptu, Sudanu, Etiopiji, Somaliji, Keniji i Tanzaniji tijekom godine dana, koliko je putovanje trajalo, opisao je u knjizi *Djambo rafiki*. (Jugoslavensko izdanje knjige objavljeno je u Zagrebu, 1965. s naslovom *Karavana prijateljstva*.)

NAJPREVOĐENIJI ESPERANTSKI AUTOR

Niz godina Sekelj je sudjelovao na konferencijama UNESCO-a, a službeno je prisustvovao i svim međunarodnim kongresima esperanta. U drugu ruku, te je pozive, kako je za strasnog putnika i razumljivo, odlično iskoristio da nastavi sa svojim svjetskim "putešestvijama". Na sastanak u Tokiju 1965. došao je i vratio se tako "sjevernom rutom", jer je već južnu Aziju poznao: preko Rusije, Kine i Mongolije. Nekadašnje Džingiskanovo carstvo i njegovo današnje stanovištvo imao je sreću upoznati, zahvaljujući svojim izvrsnim jahačkim sposobnostima, i u najskrivnijim zakutcima nepristupačnih stepa i polupustinja. Putovanja Europom poslije toga činila su se kao šetnja dvorištem. Sekelj je, prema vlastitim riječima, poznao sve europske zemlje i u gotovo svima se osjećao kao kod kuće.

"Biti daleko" Tiboru Sekelju je bilo u krvi: kao šezdesetogodišnjak uputio se na peti kontinent, jedini na kojem još nije bio. Australija, Novi Zeland, Nova Gvineja: za starog prijatelja planina, prašuma i domorodaca kakav je on, to je bio dostojan završetak "šetanja" Zemljinom kuglom. A da mu ni tada nije manjkalo okusa autentične avanture dovoljno svjedoči epizoda (iz *Papuanskog dnevnika*) kako je, zahvaljujući svojoj sretnoj zvijezdi, za dlaku izbjegao postati žrtvom kanibalskih urođeničkih plemena. Tako je ipak sretno završila i njegova zadnja velika ekspedicija. Ali putovati i pisati nije nikad prestao. "Za nekoga tko je putnik po temperamentu putovanja nemaju ni početka ni kraja", napisao je.

Iako većini ljudi najzanimljiviji, putopisi nisu jedini književni rod u kojem je njegova senzibilna osobnost našla izraz. Osim etnografskog materijala koji je revno skupljao kod brojnih naroda – svojih domaćina, Tibor Sekelj svijetu je pokazao i njihovu usmenu književnost; premda je – kaže – zahvaljujući istrajnosti u učenju njihovih jezika, "osjećao veće zadovoljstvo što sam učesnik jednog čarobnog, poetičnog svijeta, nego zbog eventualnog doprinosa kulturi prevodenjem poezije". U razlikama među narodima međusobno udaljenim i prostorno i vremenski, u različitim životnim uvjetima, Sekelj je na velikim temama ljudskog života kušao pronaći ono zajedničko ljudima svih meridijana. Koristeći se zapisima pjesničke riječi domorodaca i iz putopisa drugih autora, pjesme za zbirku *Odapni strelu put zvezda* (1986.) preveo je sa čak 24 jezika.

Važan dio njegovog opusa, kako smo rekli, čine knjige za djecu i mlade, po kojima je ostao najpopularniji kod nas i u svijetu. Pišući za tu populaciju Sekelj je spretno posegnuo za susretima s djecom sa svojih brojnih putovanja i ekspedicija. U maniri vještog pripovjedača mnoge epizode s već opisanih putovanja oživjele su u novom svijetlu. Uz, naravno, tematiku priče i pustolovni karakter, ono što ih čini osobito privlačnim "djeci širom svijeta" jest radoznalost kojom pripovjedač otkriva i zaljubljuje se u prirodu i ljude koje je na putu sretao. Između njega i okoline uvijek dolazi do obostranih želja za prihvaćanjem i razumijevanjem nepoznatog svijeta koji si donose. Sposobnost da pritom osjeti toplinu i nježnost najtananih titraja dječje psihe i privlačno ih, nikad bez izrazitih ali nenametljivih, humanih pouka, predoči jednostavnim rečenicama slikovitih opisa, daje im, kako se prosto kaže, i srce i dušu. Upravo im to pruža univerzalnu kvalitetu kojom su ta djela zaslužila prepoznavanje i priznavanje u svijetu.

Kumevava – sin prašume, spomenimo najznačajniju, uspoređo je pisana na esperantu i na "srpskohrvatskom", a objavljena je na 25 jezika u mnoštvu izdanja po svim kontinentima. U Japanu je proglašena jednom od četiri najbolja romana namijenjena omladinskom uzrastu, i godinama se čitala kao obavezna lektira u japanskim

osnovnim školama. Posljednje izdanje romana izašlo je 2010. na malteškom. Tibor Sekelj je zahvaljujući njemu (p)ostao najprevođeniji esperantski autor.

VERKISTO, MONDOVJAGHANTO Redovno putujući na konferencije UNESCO-a, u razna svjetska središta, posljednje desetljeće života Sekelj je poduzeo niz inicijativa za uspostavu esperanta kao službenog jezika svijeta i za "etnografski muzej budućnosti", kako glasi i tema njegova magistarskog rada, obranjenog 1976. u Zagrebu.

Najbolji put za globalno prihvaćanje esperanta Sekelj je vidio u zemljama nesvrstanih, gdje esperanto je razliku od drugih jezika bivših kolonijalnih gospodara koji se u njima govore, ne bi pretendirao biti jedini, nego samo drugi jezik, dopuštajući postojanje vlastite nacionalne kulture, čak je i potičući, bez nametanja neke druge. Svjetski esperantski savez (UEA) imenovao ga je stoga zastupnikom pred pokretom nesvrstanih. I Sekelj je 1985. godine za konferenciju UNESCO-a pripremio drugu rezoluciju o esperantu, i osobno lobirao za njezino prihvaćanje na Generalnoj skupštini u Sofiji, gdje je konačno i donesena.

U svijetu muzeologa pak Sekelj je važio za revolucionara i inovatora. Iskustvo putnika i istraživača pomoglo mu je, kako kaže, "proširiti shvaćanja svrhe postojanja muzeja". "Muzeji budućnosti" bi, u novom dobu medija koji služe kao prozori u svijet, umjesto nijemih zbirki predmeta, trebali postati atraktivni prostori, mjesta širenja ideja kojima bi izložci bili samo ilustrativna sredstva i potkrepa, da se npr. pokaže "kako su narodi svih kontinenata doprinijeli i doprinose ukupnom razvoju naše civilizacije", od načina prehrane pa do ideje pravednosti. Sekelju je i ovdje, kao i u svemu, bilo najvažnije sporazumijevanje među različitim ljudima i razumijevanje njihovih svijetova.

Od 1972. Tibor Sekelj živio je u Subotici, vojvodanskom gradu u kojem je četiri godine radio kao direktor Gradskog muzeja, i gdje je nakon smrti 20. rujna 1988. pokopan uz najviše gradske počasti. Na grobni mramor upisano je skromno "verkisto, mondvojaghanto" (književnik, svjetski putnik).

Osamdesetih godina Sekelj je bio dobro poznato ime: čitala su ga djeca roditelja koji su sami desetljećima ranije slušali njegova predavanja i pratili njegove dogovštine u "Plavcu". Godinu poslije smrti, u listopadu 1989., zagrebački je muzej Mimara ugostio Dane Tibora Sekelja koji su iznenadili širinom prezentiranog opusa; bilo je izloženo devedeset svezaka Sekeljevih knjiga na preko trideset jezika. Danas, dvadesetak godina kasnije moramo se zapitati: gdje su ti naslovi, tko ih čita?

Pustolovine i pouke koje u njima žive pobuđivale su maštu i želju za dalekim putovanjima, na posve različitim prostorima svijeta, koje je Sekelj i sam "prohodaao" s namjerom da ih bolje (spo)razumije. Mnogi su mu na (na turskom, tamilskom, hebrejskom, kineskom...) zahvalili na ljubavi prema putovanjima ili esperantu koju su iz njih primili. No, svijet kakav je on opisivao pomalo je prestajao postojati, kao i "svjetski jezik" u kakav je vjerovao. Devedesetih godina Međunarodni lutkarski festival (PIF) izgubio je svoj esperantski karakter. Iščeznućem lika izgubile su se, takoreći, i konture Sekeljeve istraživačke i književne fizionomije. Ali, gubitak aktualnosti nije umanjio vrijednost humanističke poruke djela. Sekeljevu životnu filozofiju o vrijednosti čovjeka kao individue i svijeta kao čovječanstva i dalje je, i uvijek će biti, potrebno naglašavati. A ona sada zaslužuje ne samo istraživača, nego i oživjeti u novom ruhu Sekeljevih djela.

Slavko Jendričko, *Jendričkov treći put*

T. S. Eliot u Hrvatskoj

Bit je to neočekivan poraz zime
Dobro sam se operatio
Izvozom snijega
U zemlje toplih pustinja

Suzdržani antidepresivi
Travanjskog zelenila
Nisu umilostivili okrutne

Sitnišem pomažem
Liječenje tuge pustih
Prosjakinjinih dlanova

Čim skupim dovoljno
Sunca promrzlim prstima

S Eliotom ću otvoriti
Prvi hrvatski proljetni festival

Tinejdžerskih tulipana
cica & medonosnih biljaka

Morao sam učiniti ovaj obrat
Kako bih lijepom umjetnošću
Prokrčio stisnute žile kucavice.

Svemirska slastičarnica

Katkada vjevericama održim
Predavanje o dojenju
Mlijekom iz zvijezdine sise

Bez njezina mlijeka
Ne peku se slastice
Ni u jednoj slastičarnici
Diljem nasmiješenog svemira

Svećenik Slavko
Umoran od čudesa

Posvećen smišljanju novih
Užitaka dječjim ustima

Ne prestaje prepisivati recepte
Ni iz kuharica tamnog svemira

Ustrajno čisteći hrđu
Njihovih presladenih usnica.

Zimovanje u gradu

Divlje životinje zimuju
U gradu
Ugrijanom dlanovima

Namrgodenima poručuju
I mi smo takozvana božja djeca

S nekima od njih popijem
Produženu kavu sa šlagom

Noću u gradu
Zapečaćenom tišinom

Usamljeni urlici
S neba otresaju
Preostale orahe sa zvijezda.

Krystyna

Dok nas je lift podizao
Odbacio sam Mojsijev štap

Nisam te vlažnu
Poželio obljubiti

Premda rasterećen straha
Od svetih zapovijedi

Trenutno neuravnotežen
Promatram ti kroz kožu
Slike iz Katynske šume

U postelji me dodiruješ ledima
Kažeš zaboravi sve
Ne čujem ti bubnjanje srca

Ne odgovaram ti
Izgubljen
U toj prokletoj šumi

Čitavu noć samotan lovim
Zavodljive zvukove
Nabrušenih poljskih futurista

Nakon probdjevene noći
Odbijaš mi fotografirati
Lice oličeno prljavobijelom.

Kamion pun leševa ljubavi

Bog cijeni posao volontera
Pa i onaj kojeg vrši san
Poput vršalice u mojoj glavi

Sa zaštitnim znakom
Svetog Franje Asiškog
Na radnom kombinezonu

Premda sam rutinski čistač
Emotivno me stresu
Poneki još topli poljupci

Za vrijeme pauze
S odsutnim pticama
Pijem negaziranu vodu

Potom opet berem
Mrtve ljubavi
Ne osjećajući olakšanje

Umoran od cjelodnevnog
Skupljanja leševa
Ljubavi po gradu

Tek mahnem umornom rukom
Ispraćajući krcat kamion

Nadrisvećenik poslije užasa
Ulične mise
Čujem samo krik utrobe:

Sada bi samo viski
Mogao ugodno pecnuti
Osušenu sluznicu u mraku.

Evolucija ludila

Miješajući fotografije
Poput karti u preferansu

Na stol je ispala
Povjesnija od ostalih

Ljubav je na djelu
Karta se za obrisane glave

I sunce sudjeluje
U evoluciji ludila

Miješaj s više strasti
Kažeš nervozno

Nisu ti u rukama
Idilične razglednice

Ne odgovaram

Požutjeloj povijesti
Otresajući duševno
Oboljelo lišće.

U pustim zemljama

Samo u pustim zemljama
Otkrivam svetost tulipana

Sve dok laku metaforu ne dokine
Ukrućivanje uda u ektoplazmi
jutra

I mirisu smrti što ga na vrhu prsta
Iznosim iz tvojih nagorjelih gaćica

Njime ispunjavam ozonske rupe
Dok poput kostiju davno umrlih

Bilo gdje i bilo kada
Poda mnom pucketa parket

Postvarena iracionalnost
Bez traga reciklirane tuge

Bez seksa nedemokratskih opcija.

Udvaranje iracionalnom

Sve je iracionalno
Sijanje ozimih slova

Otisci poljubaca na pločniku

Njihova kontemplacija
Sa snjegovićima koje
Odvoze u umobolnice
Povedu li razgovor s djecom

Umiješeni radosno poput kruha

Nisu hostije koje zamjenjuju
Njegovo trenutno odsutno tijelo

Južnjak na kriške
Presijeca njihovu topivu šutnju

Mene netopivog mijesi
Kao da ti je prvi put

Lud sam poput snijega.

Koncertna šuma

Zima muzicira veprovim zubima

Preplavljen emocijama
Vrag sabotira smrt
Osluškujući šumski koncert

Uspavao je umorne snajperiste
Zaplesavši s hladnim zrakama
siječnja

Ubrzo u hrastovoj kuli
Harmonija mi se igra živcima

Pripitim glasom Hemingway mi
Šapće na uho
Pubertetski zaljubljen sam u
antilopu

Poslije posljednjeg hica

Dolazit ću ti sazdan od
Mjesečevih niti

Nećeš me prepoznati
Niti doživjeti sebi bliskim.

Motrenje nestajanja

Neobična ljubav
Sve je zgusnula
U sićušni haiku

Vrativši se iz nesvjestice

Ništi kreaciju
Potiče
Uživanja ludila

Očajnik se
Kontemplirajući
Utapa u čajju

To nitko ne primjećuje

Svi drže šalice u rukama
Spašavajući vlastitu unutrašnjost

Javna mjesta su
Poput alternativnih lječilišta

Na skrovitim mjestima tuga ubija

Ovdje čistačice pometu
Motrenje na umoru.

Motrenje bolesti

Poslije ručka
Dok Ludilo počiva
Nečujan koračam voćnjakom

U krošnjama
Svskog stabla
Opažam poneki list
Bolesniji od drugih

Premda okužen ludilom
Motrim ih
Sve pozornije

Osjećaj da se zaljubljujem
U njihovu bolest
Sve je neupitniji.

Tamnica

Ljudi su žamor stišan
Glazbom u kafiću Tamnica

Sludene duše riječi
Izlijeću kroz rešetke

Hoće li nas vani
Izdati sve odjednom

Nikoga ne puštamo
U naš zagrijani čopor

S nama poput svetice robija
Najtiša konobarica u gradu

Dok nas napaja žesticom
Od milja zovemo je Smrtica.

Pučka kuhinja

Nezajažljivo
radoznali jezik

Prošvercao se sit
U pučku kuhinju

Prodirući kroz
Oljuštenu stvarnost

Nesmotreno se
Strmoglavio
U gladna usta

Za poraz
Ne mora
Ni cijuknuti

Čak niti bogu
Reći zbogom

Prekaljen ne dopušta
Da me dotuče tuga

Besmrtna poput duše.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj **ALGORITMA** i **ZAREZA** za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Nikolina Banić, Mjehurići

Jednog vrućeg dana otac je pred kuću dovukao nešto ogromno, željezno, crveno i ružno. Tako sam naučila što je kombajn. On, braća i susjedi su tu grdosiju gledali s iskrenim divljenjem koje je uskoro prešlo na mene pa sam mislila da je kombajn najveličanstveniji stroj u svemiru. Na njemu je velikim žutim slovima pisalo ZMAJ, što samo po sebi izaziva strahopoštovanje, a i zvukovi koje je ispuštao su me tjeroali da zamišljam velikog zmaja koji živi unutra. Samo što ovaj zmaj nije rigao vatru nego slamu i pšenicu.

Bio je to prvi i jedini kombajn u selu što je značilo da je otac kosio za svih, a mi smo ga pratili po poljima i pomagali držati vreće, ako je trebalo. Stalno smo se verali po zčaju, usijani lim nam je pekao guzove, a pljeva se zavlačila u gaće, majice, kosu i uši te pekla i srbila sve dok se ne bi okupali. Poljski skakavci su panično bježali pred rikom zmaja, a za njim su ostajali bezbrojni stršeci suhi batrljci pokošene pšenice koji grebu noge, ako nemaš dobre cipele.

Pšenica dozrijeva sredinom ljeta i otac je kosio od jutra do mraka da stigne sve, prije nego je sunce spali i postane neupotrebljiva. Ili, ne daj Bože, padne kiša nakon tri mjeseca. Stajala sam na suncu po cijeli dan u polju i prašini, koža mi je bila spaljena, crveno-crna, a po rukama su mi izbili mjehurići iz kojih bi, ako bi ih travkom probušila, izlazila voda. Očeva koža je bila još crnja od moje, a niz lice mu se slijevao gusti žuti znoj na koji se lijepila pljeva i mušice. Ja sam mislila da je on najvažniji čovjek u selu jer vozi zmaja. Uz to je mogao popraviti svaki stroj. Ruke su mu uvijek bile crne od nafte i motornog ulja. Krunski dokaz da je pravi meštar. Baš sam bila ponosna na njega. Zavidjela sam mu jer vozi veliki stroj. Nije mi palo na pamet da to njemu nije tako zabavno kako se meni činilo, da se on ne igra u polju kao ja i da mu je možda teško. Da je umoran. Tim više jer je otac bio flegmatik. Flegmatici su oni ljudi koji ne pokazuju nervozu, nego tu i tamo završe u bolnici

zbog uznapredovalog gastritisa. Ali ni to ih ne uzruja, nego se oporave i nastave po starom. O čemu je on razmišljao dok je gledao mene kako ga gledam.

Kada si mali percepcija je zamagljena, kao da imaš šarenu zavjesu preko očiju. Vidiš samo ono što želiš i lakše je vjerovati jer sve što zamisliš je napola stvarno. Sada su mi zamišljanja samo sjene na zidovima stvarnosti, a kada sam bila mala stvarnost i mašta su imale jednaku težinu. Moj se otac hrvao sa zčajem u polju.

Kada mislim o tome vidim samo jednu sliku. Vidim kolo od bicikle zaprplano u finu prašinu s vrha zemlje. Zemlja se prostire pod mojim nogama i spaja s Mosorom. Vidim svoje ruke, s tom istom zemljom pod nohtima, kako mašu ocu na velikom stroju. Iza njega sunce, na uvijek istom putu s jedne strane sela do točke gdje se zemlja spaja s Mosorom. Suhim travkama bušim mjehuriće po rukama i čekam da se sve spoji u jedno; zemlja, sunce i Mosor. Otac gasi stroj i ja ga pratim doma. ■

Ovim objavama zaključujemo ovogodišnji ciklus natječaja za nagrade Prozak i Navrh jezika. Imena dobitnika bit će objavljena u jednom od sljedećih brojeva *Zareza*. Natječaj se nastavlja pod istim uvjetima.

NIKOLINA BANIĆ rođena je 1984. u Splitu. Diplomirala na Katoličkom bogoslovnom fakultetu 2010. Živi u Splitu.

Nikolina Dolfić, Kako sam ubila Trnoružicu

Kako sam ubila Trnoružicu

kiša pada
po vrućem limenom krovu
automobila
nema mačke
samo crne vrane grakću
o postojanom kositrenom
vojniku
i balerini s PTSP-om
gasim radio
pjesma ionako nema happy end

(jedino što noćas želim je
zaboraviti tvoje leće)

vadim osmjeh
koji sam ljetos spremila u špajzu
skupa s kiselim krastavcima
i dopuštam mu da mi priđe bliže

kako sam ga upoznala pitaš?
javio se na oglas
mijenjam četiri rupice na
obrazima
za poljubac od dvije

bajke su precijenjene
ubiti Trnoružicu bilo je lako

(ja sam velika cura, preživjet ću!)

Deset godina i jedan glupi film

razmišljala sam o tebi i sebi,
ne o nama,
mi ne postojimo rano ujutro
(šareni helij baloni u mojoj glavi)
deset godina i jedan glupi film
je trebao da si isprepletemo
organe
pa se gledamo iznova – plavo u
smeđe
kretenskim ‘in love’ pogledom
kao da se ne znamo od prije

čudno je i čudesno, u isto vrijeme
opetovanim nizom plesati u krug
kalkuliram:

oslonim li se na tebe kod slova
M
slobodna veza
pri skretanju u lijevo na raskrižju
– veza veza bez
obaveza
koMplicirano

hoću li ponovno stati u govno?
(smrad jednog već predugo
osjećam u nosnicama)

čudno je i čudesno, u isto vrijeme
voditi ljubav dok nam klinovi
strše iz kičme
i jetra povraća strah na oči
slike davnih, krivih odluka

a da se samo još jednom
poseksamo
i vratimo u čahure
crvima?

možda se ujutro ipak pretvorimo
u leptire!

Teardrops, spaljivanje i oda Vesni Parun

razgovaranje s tobom je kao
puhanje u
didgeridoo
u glavi imam melodiju,
na vrhu jezika riječi,
kad ono izlaze samo
neartikulirani zvukovi
(mozak će mi eksplodirati!!!)

zakasnila sam,
nema se smisla truditi
(ona valjda ima nevinije ruke)

Please,
take care on him,
you = little sunshine in his eyes

i takooooo,
ako ikoga zanima,
večeras ću baciti atomsku
bombu,
(teardrops umjesto plutonija)
da spali sve što je ostalo,
zamete tragove,
izbriše sjećanja

sutra ću biti bolje,
da, mislim da ću sutra biti bolje,
ako ikoga zanima

itko?
netko?
bilo tko?

whatever --

(ona možda ima nevinije ruke,
ali ti nemaš)

I konje ubijaju, zar ne?

porežem se, tu i tamo
na oštricu tvoje daljine
(k'o na tupi žilet)
pa krvarim niz nogu
samo da osjetim
radi li mi srce uopće

slušam, slušam i ništa!

i leptiri su krepali
(jer greškom sam progutala
bočicu toksina)
na sreću/žalost
nitko ih nakon tebe
nije uspio podiči iz mrtvih

shvaćam,
organi vibriraju crescendo
preludij
samo na granici skrojenoj od
šutnje
i žudnje
i laži
koju se ne usudim/o prijeći
(logika iščekivanje Godota
učinkovito raspiruje maštu)

da ne ispadnem mazohist
pokušavam se sanirati, tu i tamo
u crvenoj kutiji za lijekove,
ali krater posred prsa
nijedan flaster ne pokriva

učiniš mi uslugu?
izvrnuti refren skraćuje muke
21 guns, blow up your mind
la-la-la-la-aaaa

naći ćeš me skrivenu
u imaginarnoj projekciji
budućnosti
koja s tobom ne postoji

NIKOLINA DOLFIĆ rođena je 3.10.1985. u Zadru. Diplomirala sociologiju i knjižničarstvo na zadarskom Sveučilištu i trenutno radi u OŠ Zadarski otoci kao knjižničarka. Članica je Zadarskog plesnog ansambla u sklopu kojeg vodi treninge suvremenog plesa. Amaterski se bavi kazalištem, slikanjem i izradom skulptura. Poeziju piše dugi niz godina i članica je književne udruge ZaPis. Imala je nekoliko samostalnih i skupnih pjesničkih večeri.

NOGA FILOLOGA

KINDL DA MONTEFELTRO

VIDIM DA BIH O TJELESNOSTI KNJIGA MOGAO PROPOVIJEDATI DO PREKSUTRA, I DA ME VLASTITA PROPOVIJED PODSJEĆA NA MONOLOGE ONIH FAJNŠMEKERA KOJI IMAJU ARHIV ČUVENIH VINA, ILI U PRSTE ZNAJU, I TO U KRUGU OD TISUĆU KILOMETARA, SVE DUĆANE I SVE LJUDE KOD KOJIH SE DADE NABAVITI FINO IĆE I PIĆE. NO, ISTOVREMENO, NISAM BIBLIOFIL: VIŠE-MANJE MI JE SVEJEDNO JE LI KNJIGA STARA ILI NOVA, RIJETKA ILI NE. I ZATO SAM POSVE SVJESTAN DA JE TJELESNOST KNJIGA LUKSUZ, JEDNAKO KAO ŠTO SU LUKSUZ - DEMONSTRATIVAN, NAMJERNI LUKSUZ - BILI ELEGANTNI RUKOPISNI KODEKSI FEDERICA DA MONTEFELTRA.

NEVEN JOVANOVIĆ

I mam novu igračku. Ne odoljevši onome što sam vidio kod kolege s posla, naručio sam (i dobio) jedan Amazonov Kindle; evo ga tu, na stolu. Kindle je, kao što znate, malo računalo koje ima jednu jedinu glavnu svrhu: čitanje knjiga. Zbog toga nema uobičajen, samostalno osvjetljen ekran, nego "e-tintu" (pa mu jedno punjenje baterijskog akumulatora traje do mjesec dana); zbog toga je velik i težak kao pločica na kakvoj su pisali Grci, Rimljani i naše bake i djedovi; zbog toga ga Amazon prodaje ispod cijene, računajući da ću kad-tad od njih početi kupovati i *sadržaj* za Kindle. Ali mimo svega toga – Kindle me podsjetio na Federica da Montefeltra.

U CRVENOJ KAPI Renesansnoga vojvodu od Urbina Federica da Montefeltra (1422-1482, vladao je vojvodstvom u Marcama od 1444) znamo s portreta Piera della Francesce u firentinskoj Galeriji Uffizi: profil krupna, odlučnog čovjeka u crvenoj kapi i odijelu, neobično kukasta nosa (na jednom je turniru Federico izgubio desno oko, pa su mu kirurzi odstranili dio nosne kosti, kod korijena, što je proširilo vidno polje preostalog oka; a uvijek se dao slikati iz profila da se ne vide ožiljci s ranjene strane). Osim kao slikarska tema, vojvoda Federico slavan je i sam po sebi, kao arhetipski vladar talijanske renesanse: bio je *i* kondotjer *i* pokrovitelj umjetnosti – usput, na palači u Urbinu za njega je 1466-1472 radio Lucijan Vranjanin – te je dio plijena stečenog ratovanjem za tuđi (i vlastiti) račun iskoristio za stvaranje reprezentativne knjižnice, prikupivši u nešto manje od dva desetljeća (1464-1482), što kupujući, što naručujući, ali i pljačkajući – više od 900 svezaka, tako da je Federicova knjižnica bila na glasu kao "najveća nakon vaticanske". No njezina prava posebnost nije u veličini.

RENEZANSNI TAJKUN Federico, taj renesansni tajkun, cijenio je *lijepu* stvari. Zato su knjige njegove knjižnice sve do jedne iznimno raskošne i elegantne, u svakom pogledu, od uveza do iluminacija. Zato su, međutim, sve knjige njegove knjižnice *i rukom pisane*. Federico nije imao razumijevanja za tehnološki prodor, za novotariju koja se u drugoj polovici *Quattrocenta* počela širiti Italijom. Gutenbergova tiskarska preša i njezini proizvodi bili su za vojvodu od Urbina jednostavno inferiorni rukopisnim knjigama koje su mogli i znati napraviti njegovi majstori-pisari. Tiskane knjige i tiskane stranice nisu bile dovoljno lijepe ni dovoljno raskošne, i zato su za Federica (kao i za još neke renesansne velikaše) pojedine tekstove čak i prepisivali iz tiskanih izdanja.

Nisam Federico da Montefeltra ni ponosni po palači ni po knjižnici. Ali kad sam počeo istraživati svoj novi Kindle, prvo mi je pao u oči njegov estetski nedostatak. Pazite, da bude jasno: jako je puno truda i promišljanja bilo uloženo u "samopredstavljanje" Kindlea kao *lijepog predmeta*. Sam je uređaj privlačno dizajniran, neobično lagan i ugodan za držanje i čitanje; operativni se sustav diže i budi u djeliću sekunde; zaslon se, kad nije u upotrebi, ne gasi, već prikazuje fantastične crno-bijele fotografije (vezane, lukavo-ironično, uz pisanje i tisak); razinu Kindleova *souci de soi* odlično će naznačiti e-mail koji vam stigne po kupnji, prije samog uređaja: "Get ready: Kindle is on the way" (znam da će na ovom štosu netko vjerojatno doktorirati marketing, ali za moj je ukus to malo *troppo di buono*). Doduše, Federico bi preferirao još zlata i srebra - Kindle je dostojanstveno i asketski grafitno-crno - no nije to grm u kojem leži zec.

TIJELO KNJIGE Estetski je nedostatak, crvić u srcu svega tog dizajna, sljedeći: *Kindle ima samo jedan tip slova*. Taj je tip, doduše, isporučen u uobičajene dvije varijante – onaj sa serifima, sa zavijucima, i bez njih – ali to je, tipografski, sve. Što znači da će svih 1.400 knjiga, koliko stane u memoriju osnovnog modela, tvoreći knjižnicu gotovo dvostruko opsežniju od one Federica da Montefeltra – da će sve te knjige biti prikazane u istome slogu (nije posve točno, jer Kindle može prikazivati i PDF datoteke, s bilo kojim tipom slova, ali PDF-ove je nešto manje ugodno čitati na Kindleu: format stranice često je veći od formata zaslona).

Susret s Kindleom, uređajem koji može čitavu osobnu biblioteku spremati u laganu, neumornu spravicu veličine lisnice ili bloka za bilješke, vrlo mi je jasno pokazao – uz sav užitek susreta s novim-i-praktičnim-i-štosnim – da su knjige, one na koje sam navikao i one koje volim, neizostavno *fizički* predmeti. Te knjige imaju tijelo, teksturu, boju papira, boju tinte, vrstu slova, vrstu uveza, miris. I na sve sam to osjetljiv. Kad je tjelesnost knjige loša, ona me gotovo osobno vrijeđa (mnoštvo sam takvih "proizvoda" imao u rukama, osobito u posljednjih dvadesetak godina, osobito zaslugom hrvatskih izdavača, čak i onih nekoć uglednih; zato "luksuzni" debeli papir s lakiranim premazom mrzim upravo dušmanski). S druge strane, kad je tjelesnost OK, u stanju sam knjigu nanašati uokolo kao fetiš, ubod zadovoljstva izaziva sam pogled na takvu knjigu. Pritom je iskustvo pokazalo i da "dobro tijelo" knjige nije isto što i "upadljiv" ili "moderan" dizajn: znaju me osvojiti posve neugledni i staromodni (ili naprosto stari) svesci, ali takvi

da, nekom čarolijom, dobro sjede u ruci, dobro se otvaraju i ostaju otvoreni, daju se čitati s guštom.

NA VRHU ŠPENADLE Vidim sad da bih o tjelesnosti knjiga mogao propovijedati do preksutra, i vlastita me propovijed (ne slučajno) podsjeća na monologe onih fajnšmekera koji imaju arhiv čuvenih vina, ili u prste znaju, u krugu od tisuću kilometara, sve dućane i sve ljude kod kojih se dade nabaviti fino iće i piće. To je, mislim, neizbježno: dobar dio svog života proveo sam čitajući knjige, one su mi profesija i one su me oblikovale. No, istovremeno, nisam bibliofil: više-manje mi je svejedno je li knjiga stara ili nova, rijetka ili ne. I posve sam svjestan da je tjelesnost knjiga *luksuz*, jednako kao što su luksuz – vrlo demonstrativan luksuz – bili elegantni rukopisni kodeksi Federica da Montefeltra; dobar dio mojeg čitanja, i profesionalnog i onoga "za gušt", u posljednjih se petnaestak godina odvija na svakojakim računalima, na svim mogućim internetskim stranicama, itekako daleko od utjelovljenosti papira i tiska. Zato bih se, u krajnjoj liniji, i sentimentalnosti mogao odreći: za mene će uvijek biti važnije što knjiga *kaže* nego kako izgleda.

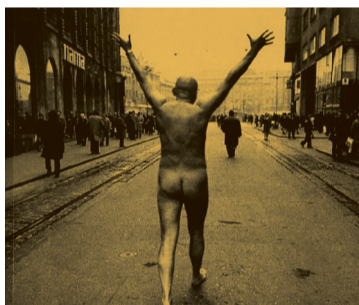
Ali držeći u ruci svoj novi Kindle, luksuzni predmet sljedeće generacije čitanja, ne samo da se, nabirući nos, osjećam izbirljivo poput Federiga da Montefeltra; prisjećam se i Waltera Benjamina i njegovih sedamdeset šest godina starih misli o auri umjetnine u doba masovnog reproduciranja. U Benjaminovo doba, obilježeno dolaskom fotografije i filma, ljudi su počeli osjećati kako stvari i događaji gube jedinstvenost, neponovljivost; s računalima i internetom, počinjemo osjećati kako su stvari i događaji vrlo blizu tome da izgube samu *tjelesnost*, samu "stvar-nost". To nije nužno loše, ni tužno, ni zabrinjavajuće: gubeći na tjelesnosti dobivamo na kapacitetu, puno više stane u puno manje (tko je spomenuo anđele na vrhu špenadle? tko je spomenuo Vukotičev *Surogat*?). Samo me taj luksuz pomalo muči. Jer svako malo dođe netko s briljantnom idejom da je luksuz suvišan, da možemo i bez njega. ■

DRŽEĆI U RUCI
SVOJ NOVI KINDLE,
LUKSUZNI PREDMET
SLJEDEĆE GENERACIJE
ČITANJA, NE SAMO
DA SE, NABIRUĆI NOS,
OSJEĆAM IZBIRLJIVO
POPUT FEDERIGA
DA MONTEFELTRA;
PRISJEĆAM SE I
WALTERA BENJAMINA
I NJEGOVIH
SEDAMDESET ŠEST
GODINA STARIH MISLI
O AURI UMJETNINE
U DOBA MASOVNOG
REPRODUCIRANJA

O SUPKULTURAMA

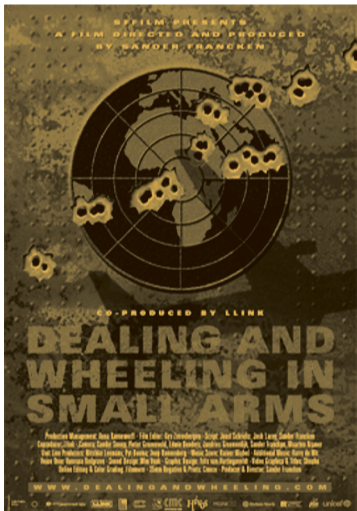
Program Subkulti je serija tribina, predavanja i projekcija filmova koja se bavi određenom supkulturom. U sklopu ovog programa, koji je počeo u siječnju ove godine, a trajat će deset mjeseci, obradit će se deset različitih supkultura. Svaki mjesec posvećen je jednoj temi, a u mjesečni program uz predavanja, projekcije filmova i diskusije, ulaze i razgovor s akterima supkulture te izrada plakata sa zaključcima tribine. Kroz mjesec siječanj u sklopu ovog programa obradena je tema reggaea i duba. Raspored u narednim mjesecima je sljedeći: veljača – LGBTIQ; ožujak – punk; travanj – grafiti art; svibanj – žonglerska kultura; lipanj – supkulture i droga; rujanj – trance pleme; listopad – emo; studeni – skvoteri; prosinac – navijači. Radionice se održavaju u prostorijama AKC Medika.

MJESTO POD SUNCEM

Izložba Mjesto pod suncem je posveta Slobodana Šijana Tomislavu Gotovcu, ali i prikaz njihovog zajedničkog kinematografskog promišljanja te istraživanja života kina. Izložba je realizirana u suradnji s kustoskim kolektivom Što, kako i za koga (WHW) i izvedbenim kolektivom BADco. Inicijalni umjetnički susret, ideju iz kojeg nastaje postav izložbe, Šijan opisuje riječima: “Prilikom posete Los Angelesu, 2009. u septembru, napravio sam jedan foto-hommage Tomu. Snimio sam bioskop Fine Arts na Wilshare Bulevardu, u kom je pedesetih godina XX. века održana svetska premijera njegovog omiljenog holivudskog filma *A Place in the Sun*, reditelja Georgea Stevensa. Rekao sam ‘OK, hajde da napravim jedan rad, da snimim fotografiju tog bioskopa, gde će se videti na *markeju* natpis: Mjesto pod suncem by Tomislav Gotovac! zato što je Tom izmislio nešto što je nazvao ready-made film. On bi na VHS presnimavao inserte iz filmova drugih autora, iz filmova koje je voleo, za koje je smatrao da odražavaju njegovo poimanje

filma, nešto “sjajno”, kako bi on to rekao, i onda bi ispred izabranog fragmenta stavio špicu kojom bi prisvojio taj insert, napisavši da je to njegov film. Zatim bi to prikazivao u Zagrebu i još ponegde. Jedan od tih ready-made filmova bio je i *Mjesto pod suncem*, nastao 2000. godine. Posle je usledio i *Mjesto pod suncem* – dva i tako dalje... Želeo sam da Tomu priredim zadovoljstvo i da napravim fotografiju bioskopa u kojem je održana svetska premijera filma *A Place in the Sun*, ali sa naslovom Tomovog ready-made filma na *markeju*. Na taj način bih ostvario susret jednog umetničkog dela i njegove posledice, ali i dodir ili preklapanje dvojice filmskih stvaralaca, Georgea Stevensa i Tomislava Gotovca, kroz taj zamišljeni susret”. Izložba se otvara 16. veljače u 18 sati u Galeriji Nova, a razgovor sa Slobodanom Šijanom zakazan je dan kasnije, 17. veljače, na istom mjestu. Izložba se može pogledati do 24. ožujka 2012. godine.

MEŠETARENJE LJUDSKIM PRAVIMA

U sklopu Amnesty International vikenda i kampanje “Oružje pod kontrolu” u petak, 17. veljače u Dokukinu bit će prikazan film *Mešetarenje lakim naoružanjem*. Riječ je o političkom dokumentarcu koji se bavi proliferacijom ručnog naoružanja u zemljama u razvoju. Amnesty International zalaže se za donošenje Globalnog sporazuma o trgovini oružjem kojim bi se definirali jasni i strogi kriteriji trgovine i transfera oružja i streljiva. Ovaj Globalni sporazum, čije se donošenje očekuje tijekom 2012. u UN-u, trebao bi onemogućiti trgovinu i transfer oružja i streljiva u one zemlje u kojima postoji znatan rizik da će isti biti upotrijebljeni za teška kršenja

ljudskih prava. Primjer potrebe za ovakvim sporazumom jest i trenutno stanje ljudskih prava u zemljama poput Sirije, Egipta ili drugih zemalja Bliskog istoka i sjeverne Afrike – dok izražavaju solidarnost s narodima tih zemalja, neke države i dalje izvoze oružje tamošnjim vlastima i time izravno omogućuju zločine protiv čovječnosti. Nakon projekcije filma koja počinje u 19 sati održat će se i razgovor stručnjaka za vojna i sigurnosna pitanja.

PITANJE ODGOVORNOSTI I UTJECAJA DIZAJNA

Zgraf 11 u suradnji s kustoskim tandemom Ivana Meštrovića i Mihaela Richtera, voditeljicama edukacijskog projekta Kustoska platforma, donosi jednu novinu: EduZgraf, obrazovni program i kreativnu platformu, koja će se održavati od 15. ožujka do 5. travnja 2012. u Zagrebu u prostorima Galerije PU (SC), Teatra &TD (SC), Galerije Ulupuh i Galerije Permanenta. EduZgraf poziva sve zainteresirane da se prijave na natječaj za sudjelovanje na međunarodnoj studentskoj izložbi naziva Krenimo od početka. Poziv je upućen svim nacionalnim i internacionalnim studentima i studenticama koji se unutar svojih studijskih grupa bave grafičkim dizajnom i vizualnim komunikacijama. Naslov izložbe je parafraza međunarodnog manifesta grafičkih dizajnera “First Things First”, objavljenog 1964. godine i revidiranog 2000.

godine, koji sukladno s promjenama u polju oglašavanja, grafičkog dizajna, gospodarstva i kulture, preispituje sve goruće dileme unutar struke i poziva na redefiniranje prioriteta kroz poticanje diskusije između obrazovnog sektora, dizajnerske prakse i institucija podrške. Danas kada su grafički dizajn i vizualne komunikacije neizostavni oblikovatelji našeg okoliša, edukacijski proces u tom polju nameće se kao jedan od bitnih prostora propitivanja njihovih uloga i društvenih prioriteta. Komunikacijski aspekt nepresušno je polje eksperimenta i stvaranja novih alata i značenja što istovremeno otvara i pitanje odgovornosti i utjecaja dizajna. Stoga je i namjera ovog poziva propitati načine, forme, ciljeve projekata i realizacija nastalih unutar formativnog razdoblja dizajnera. Teme nisu striktno određene jer je upravo selekcijski i izložbeni proces prilika za istraživanje i sučeljavanje s temama, pristupima i naglascima novih dizajnerskih praksi. Radovi mogu biti realizirani, koncipirani kao idejna rješenja ili nastali posebno za ovu priliku. Mogu biti izvedeni u bilo kojem mediju i odnositi se na specifični segment vizualnih komunikacija (ilustracija, fotografija, tipografija) ili audio-vizualne medije. Selektirani autori i njihovi radovi bit će, uz izložbenu prezentaciju, predstavljani na virtualnoj izložbi u sklopu web stranice www.zgraf.hr te uvršteni unutar dvojezičnog kataloga Zgrafa 11. Rok za prijavu radova je do 1.3.2012. Prijave se mogu napraviti isključivo preko web stranice Zgrafa: <http://www.zgraf.hr/zgraf-11/program/eduzgraf/eduzgraf-studentska-izlozba/> **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: BOOBOO TANNENBAUM, GOVORI MI PRLJAVE STVARI

“Ljudski me odnosi fasciniraju. Posebice odnosi unutar ljubavnih parova. Tolika količina apsurdna, kompromisa, slijepe ljubavi, slijepe mržnje, očaja i ushita na jednom mjestu izuzetno me zabavlja. Ova ilustracija svakako je posveta (da ne upotrijebim onu francusku riječ) danu zaljubljenih, koji mi je jedna od smješnijih stvari ikad.”

BOOBOO TANNENBAUM crta, piše (obično po tome što nacrtat), šeta psa Anušku i misli si svoje. Završila je Studij dizajna. Zaljublivala se često, ponekad s(p)retno, ponekad nes(p)retno. Drži da su ljudi neparna bića, ali im svejedno tu i tamo voli ispeći pitu. Od većih životnih postignuća ponosi se unplug koncertom svog omiljenog benda Burning Hell iz Kanade u vlastitoj dnevnoj sobi..

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva
 Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr
web: www.zarez.hr
 uredništvo prima **pon-pet 10-14h**
 nakladnik
Druga strana d.o.o.
 za nakladnika
Zoran Roško (v.d.)
 glavni urednik
Boris Postnikov
 zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar
 izvršni urednik
Nenad Perković
 poslovna tajnica
Dijana Cepić
 uredništvo
Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich
 dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić
 lektura
Darko Milošić
 prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić
 tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.
 Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

ŠTA SE
LJUTIŠ?
REKLA SI
GOVORI MI
PRLJAVE
STVARI.

